

A MAGYAR AGRÁRGAZDASÁG JELENE ÉS KILÁTÁSAI

MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN

AGRARIUM

Magyarország az élelmiszeriparban

Magyarország az élelmiszeriparban

A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai

1950. évi statisztikai évkönyv II. kötet

1950

1950

A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai

1950

és kilátásai

A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai

1950

1950

1950

A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai

1950

**Magyarország az ezredfordulón —
Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián**

II. Az agrárium helyzete és jövője

**Szerkesztő
Glatz Ferenc**

**Olvasószerkesztő
Balogh Margit**

A kötet alapját képező konferencia tematikáját összeállította

Kovács Ferenc programvezető

Programszervező

Kovács János

A kötetet szakmailag ellenőrizte

Dohy János

ISBN 963 508 022 0

ISSN 1417-6467

Kiadja a
Magyar Tudományos Akadémia
Kiadásért felel: Glatz Ferenc, az MTA elnöke
Borítóterv: Horváth Imre
Ábrák: Palovicsné Tihanyi Éva
Szedés, tördelés: MTA Történettudományi Intézete Kiadványcsoportja
Vezető: Burucs Kornélia
Tördelő: Turcsán Anita
Nyomdai munkálatok: Krónikás Bt., Biatorbágy
Felelős vezető: Horváthné Nagy Erzsébet
Megjelent 17,76 A/5 ív terjedelemben, 2500 példányban

TARTALOM

Beköszöntő (G.)	7
GLATZ Ferenc: Agrárium Magyarországon az ezredfordulón. (Kérdések, kérdések, kérdések...)	9
Rendszerváltás és agrárium 9 • Az agrárium mint stratégiai kérdés 12 • Az „agrárium” fogalom tartalmáról 16 • Az Európai Unió és Magyarország 18 • Az állam feladatai 21 • Művelés, üzemszervezet, tulajdon 27 • Szakemberképzés 28 • Az agrárnépesség 29	
KOVÁCS Ferenc: Agrártudomány — agrártermelés — agrárpolitika	31

TANULMÁNYOK

VARGA Gyula: Agrárgazdaságunk és az európai kihívások	37
A gazdasági növekedés elindítása 38 • A termelés biológiai és műszaki alapjai 39 • A termelés szerkezeti változásai 40 • Az üzemi- vállalati struktúra 40 • Az árnyék- vagy feketegazdaság 41 • Az információs rendszer 42	
STEFANOVITS Pál: A termőföld hasznosítása	45
Térségi szemlélet és tájgazdálkodás 46 • Földnyilvántartás és műveltségi ág 47 • A tápanyag-szolgáltató talajok 49 • Javaslatok a jövőre 51	
RUZSÁNYI László: Növénytermesztés, -nemesítés és -védelem	53
A jelenlegi helyzet 54 • A fejlesztés feladatai 58	
HORN Péter: Állattenyésztés — takarmánygazdálkodás — állat- egészségügy. Helyzetkép és javaslatok	71
Mélyponton, 1990–1997 71 • Tömegetakarmányokat fogyasztó állat- fajok 72 • Abrakfogyasztó ágazatok 73 • Baromfitenyésztés 74 • Egyéb állattenyésztési ágazatok 74 • Takarmánygazdálkodás 75 • Állategészségügy, élelmiszer-biztonság 77	
PAPP János: A kertészet helyzete és fejlesztési lehetőségei	85
A kertészet jelentősége és sajátosságai 85 • A kertészet helyzete 86 • Zöldségtermesztés 87 • Gyümölcstermesztés 89 • Szőlőtermesz- tés és borászat 92 • Gyógynövénytermesztés 95 • Dísznövényter- mesztés és zöldfelület-gazdálkodás 97 • Birtokviszonyok 98 • A ter- mesztés feladatai 99 • Az értékesítés lehetőségei 100 • Tudományos kutatás és szaktanácsadási rendszer 103 • Az uniós csatlakozás elő- készítése 104	

SOLYMOS Rezső: Az erdő-, a vad- és a fagazdaság	109
A világ erdei 110 • Európa erdei 111 • A magyarországi erdő-, vad- és fagazdaság 113 • Teendők az ezredfordulón 117	
BIACS Péter: A minőség dimenziói az agrárgazdaságban	125
Az élelmiszer-fogyasztók biztonsága 125 • Minőségi mutatók 126 • A minőség követelményei az élelmiszerláncban 128 • Minőségközpontú agrárgazdaság kialakítása 129	
SIPOS Aladár: Agrártermelés és nemzetgazdaság	133
Piac és fogyasztás 133 • Az agrárpolitika feladatai 136 • Következtetések a jövőre 140	

VITA

BUZÁSSY Lajos: Közigazgatás, agrárgazdaság és kutatás	145
CSÁKI Csaba: Piac és agrárium	149
Agrárstratégia és nemzeti érdek 149 • Az agrárstratégia céljai 150 • Kutatás, oktatás, fejlesztés 157	
NACSA János: Agrárválság, regionális fejlesztés	157
VÁRALLYAY György: Életminőség: élelem, ivóvíz, környezet	160
DUDITS Dénes: A kutatás elsőbbsége	162
KÁDÁR Imre: Iparszerűség, hatékonyság, környezetvédelem	162
BOCZ Ernő: Elemzés — szintézis — alkalmazás	165
BENET Iván: Rendszerváltás és agrárgazdaság	166
VINCZEFFY Imre: Gyepgazdálkodás, állattartás	172
BORSOS János: Tudomány és agrárfejlesztés	174
HARNOS Zsolt: Élelmiszeripar és informatika	174
MÁTYÁS Csaba: Defenzívában az agrártudomány	175
KOVÁCS Ferenc: Agrárstratégiát — tudományos háttérrel (Zárszó)	178
Summary	179
A kötet szerzői	184
FÜGGELÉK. „Magyarország az ezredfordulón”. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián.	185

Beköszöntő

Tisztelt Olvasó!

Bátortalanul ajánlom figyelmébe e kötetet. Magam, magunk nevében. Kikigondolói, megtervezői azután írói, szerkesztői voltunk, lettünk e könyvnek. Kísérletnek szánom, szánjuk. Tudományos előadások szokványgyűjteménye? Ha így van, nem teljes a siker. Ötletparádé? A jövőről, jelenünkről elgondolkodni? Ha így van, nem dolgoztunk hiába. Sikerült elérnünk, hogy a múlt és a jelen helyzet leírása mellett rákényszerítsük kollégáinkat a jövőre vonatkozó gondolattöredékek előadására? Ha így van, sikerérzetünk van.

Kezdetnek szántuk e vállalkozásunkat. Első darabja e kötet. Vállalkozás: felmérni a jelen helyzetünket. Összehasonlításban a „világ”-gal. Vállalkozás: fürkészni a jövő lehetőségeit. Kitekintve a világra. Vállalkozás: vajon képes a tudományos kutatói társadalom felelősségteljesen véleményt nyilvánítani a jelen és a jövő alternatíváiról?

Bátortalanul ajánlom az Olvasó figyelmébe e kötetet. És tervezett sorozatunk további köteteit. Új típusú kezdeményezésről van szó, a „bukás” lehetőségével. A mi szakterületünkön a „bukás” nem üzleti fogalom. Azt jelenti: felkészületlenek vagyunk. Ha bekövetkezik, önkritikára késztető, a magunk képességét felülvizsgálatra ösztönző esemény lesz. Ha eredményesek leszünk, visszanyerhetjük önbizalmunkat. Legalább részben. Amelyet már-már elvesztettünk a rendszerváltás megrázkódtatásai közepette.

Egy mentségünk van: használni akartunk. Erkölcsi kényszer alatt vállalkoztunk. Tépelődő újragondolásra, tanulmányírásra, konferenciákra. Mindarra, aminek termékeit reméljük, az Olvasó a következő esztendőben kézbe kaphatja. Erkölcsi kényszer hajt bennünket: mi, itt élő, ennek az adófizetői társadalomnak forintjaiból iskolázott értelmiségiek kötelességünknek érezzük *segíteni*. Megpróbálni segíteni. Mi, kutató értelmiségiek a szellemet szolgáljuk. A szellem jelenlétét a világ minden zugában. Így Magyarországon is. Ezért vállalkozunk arra, hogy elmondjuk véleményünket európai és világkilatásokról, termőföldről, vízről, talajról, népeiségről, kultúráról, technológiai fejlődésről. Termőföldünkről, vizeinkről, talajainkról, népességünkről, kultúránkról, technikai bázisaink lehe-

tőségeiről. Jövőnkéről. Ez a mi hozzájárulásunk. A szellem jelenlétének biztosításában. Mert a tudás, a szellem jelenléte nélkül nincs emelkedés. Sem anyagi, sem emberi-erkölcsi voltunkban. Hozzájárulásunk a politikusok, értelmiségiek, tisztviselők útkereséséhez. Mert az ő aktivitásuk nélkül és aktivitásuk tudományos átgondolása nélkül nincs emelkedés. És az már csak óhaj: bárcsak azon a szinten élne társadalmunk, hogy iparos, paraszti polgártársainkkal is társaloghatnánk e témakörökről. Hogy hozzájuk is eljuttánának tépelődéseink, megfontolásaink. Mert ez a *végső célkitűzés. Művelt közösség tagjaként élni meg életünket.* Kutatók, tanárok, tisztviselők, iparosok, földművesek.

Ezen megfontolásokból vállalta a Magyar Tudományos Akadémia új vezetése 1996 nyarán, hogy az állam és a nemzet előtt álló lehetőségek feltárásában, a kihívások és a válaszalternatívák megfogalmazásában részt vállal.

*

„Magyarország az ezredfordulón” címmel stratégiai kutatási programot indítottunk. Ennek a programnak egyelőre hét témája közül az egyik „Az agrárium helyzete és jövője”. (Vezetője: Kovács Ferenc.) Jelen kötet az e témán belüli egyik alprogram („Az agrárprogram tudományos alapozása”) első ülészakának előadásszövegeire épül. (Természetesen a szerkesztett szövegek bővebb terjedelműek az elhangzott előadásoknál.) A konferencia tematikáját az alprogram vezetője, Kovács Ferenc és az MTA Agrártudományok Osztálya állította össze.

G.

Agrárium Magyarországon az ezredfordulón

[Kérdések, kérdések, kérdések...]

I. Rendszerváltás és agrárium

A rendszerváltás első szakasza napjainkban zárul — mondottuk az elmúlt esztendőben. Tudományos-szakmai, politikai fórumon egyaránt. Zárul azzal, hogy államunkban a demokratizálás folyamata visszafordíthatatlanná vált. Európai mintára kiépültek a *politikai demokrácia alapjai*, rögzült a politikai képviselési, többpárti választási rendszer, rögzültek azok az intézmények, amelyek a személyi szabadságjogokat biztosítják a polgár és a polgár szabad szervezkedései számára; rendeződött a törvényhozó és a végrehajtó hatalom viszonya az Alkotmánybíróság létrehozásával, a bíróság függetlenségének megerősítésével. Mindezek jelzik az államrendszer változását: átmenet a *szovjet típusú államból a polgári demokráciához*. Ugyanakkor Magyarország visszafordíthatatlanul világra nyitott ország lett. Átmenet a katonai-politikai-gazdasági *elzárkózásból a világra nyitottság* felé a szovjet zóna felbomlását követően. És most már megindult a Trianon óta tartó „államosított békétlenség” (1920–1995) feloldása, felbomlása is a szomszédokkal. A piacgazdaság alapelve visszavonhatatlanul elfogadást nyert minden számottevő politikai erő részéről. Vagyis napjainkban már visszafordíthatatlan az átmenet az *utasításos tervgazdaságból a szabályozott piacgazdaságba*. (Még akkor is, ha az állam szabályozó és gazdasági vállalkozói szerepéről szóló viták folytatódni fognak.)

A rendszerváltás első szakaszának lezárultát jelzi az is, hogy szertefoszlanak a múlt politikai rendszerei iránt táplált nosztalgiák. Már 1991-ben, majd 1994-ben világossá vált: nem lehet visszatérni az 1947 előtti politikai rendszer alapelveihez, és újrakezdeni, folytatni ugyanazt, amit a proletárdiktatúra radikálisan felszámolt. Alapjaiban változtak meg ugyanis a világgazdasági és világpolitikai körülmények: új technikai kultúrák és új típusú közösségszerveződések törtek ránk az ezredvégen, érdemben változtak a magyar társadalom erői. De az elmúlt hét esztendőben szakí-

tani kellett nemcsak a rég letűnt Rákosi-éra, de az ún. Kádár-rendszer iránti nosztalgiákkal is. Kétségtelenné vált: nincs realitása visszatérni sem az 1989 előtti „magyar modell”-hez, sem a régebbiekhez. Az elmúlt hónapok szociális megrázkódtatásai is jelzik, hogy az európai piacgazdaságba való betagozódásunk ellehetetleníti azokat az akciókat, amelyek egy pateralista államtól várják a piac törvényeinek letörését, megrendszabályozását. És engedjék egy ezen üléshez igazított megjegyzés: ezek a megrázkódtatások visszafordíthatatlanul a piaci megoldások irányába fogják lökni a közép-európai, és így a magyar agrárgazdaságot is. A demokratikus intézményrendszerek kiépülése, a világra nyitott állam, a piacgazdaság elvének győzelme, szakítás a nosztalgiákkal, a gazdagság és a szegénység nyílt színi megjelenése — mind a rendszerváltás első szakaszának ismertetőjegyei. Azzal, hogy visszafordíthatatlanná váltak, a folyamat első szakasza lezárult. Szerintünk. Természetesen történészek vitakozhatnak majd arról, hogy a rendszerváltás mivel és mikor kezdődött: 1956-ban, 1965-ben, 1989-ben, 1990-ben.

A rendszerváltás második szakasza — megítélésem szerint — a *konzolidáció* időszaka lehet. A konzolidáció természetesen nem valami nyugalmi állapot. A rendszerváltás első szakaszában a gazdasági-politikai intézmények rögzültek, a második szakaszban, a konzolidáció során ezek működése épül be a társadalmi mindennapokba és kialakul — nem utolsósorban generációváltások során — az új polgári magatartásforma. De a konzolidáció azt is jelenti, hogy a magyar állam betagozódik Európa és a világ új politikai-stratégiai világrendszerébe, és a hét államba szétszakított magyar nemzet a Kárpát-medencében kialakítja a maga kultúrnemzeti létéhez és megmaradásához szükséges intézményeket, modernizálja anyanyelvi kultúráját, s ezzel a magyar anyanyelvű társadalmakat. (A konzolidáció időhatárait feltételezhetően meghatározza majd az európai integrációs tárgyalások előrehaladása, a felvétel előtt és a valós integráció a felvétel után. 1998–2015.)

Az integráció nagy korkihívás. De nagy korkihívás az új tudományos-technikai forradalom is, amelyet leegyszerűsítve az *informatika korának* nevezhetünk. Az informatika, amely a szovjet rendszer pilléreit szétrepesztette, és amely a maga közösség-szervező erővel tört az erre kevésbé fölkészült szovjet zónán belül élő népekre. Felkészületlenek voltunk és vagyunk ezen új termelési és közösség-szervező erő befogadására, jórészt az elmúlt évtizedek elzárkózási politikája miatt. Most, amikor a szovjet rendszer összeomlása után Európa és a világ térképére felrajzolják a kontinenst és a Glóbuszt átszelő új gazdasági és kereskedelmi utakat, újrarajzolják a biztonságpolitikai szférák határait, meg kell, meg kellene

fogalmazni a közép-európai térség, benne a magyar állam és a magyarság érdekeit is. A konszolidáció tehát azt is jelenti: létrejönnek azok a fórumok, azok az intézmények, valamint az ezeket működtető csoportok, amelyek a lokális érdekeket meg tudják fogalmazni. Hogy a konszolidáció eredményeként az itt létező államok és nemzetek megtalálják helyüket az új vilárendszerben, és tovább tudjanak élni a következő évezredben.

Ezekkel az érvekkel igyekeztünk indokolni még az elmúlt év őszén azt, miért van szükség arra, hogy a magyar állam és nemzet számára hosszú távon megnyíló alternatívákat felmérjük. Miért parancsoló szükség, hogy társadalmunk elit csoportjaiban a *stratégiai gondolkodás* jelen legyen. A Magyar Tudományos Akadémia vezetése e stratégiai gondolkodás kialakításának szolgálatába kívánja állítani erőit. Úgy látjuk, hogy lényegében véve a napi politikától függetlenül élő, a maga szakterületén európai iskolázottságú tudományos értelmezés megteremtője lehet egy új típusú *közéletiségnek*.¹

Ezért fordultunk azzal a javaslattal a Kormányhoz 1996 nyarán: bízza meg az Akadémiát a stratégiai kérdések kutatásával. Olyan témakörök kijelölésével, amelyek az ezredfordulón meghatározóan nyomulnak majd előtérbe. E témakörökben alternatívák kidolgozásával, amely alternatívák közül a politikai elit majd választhat, s ezen tanulmányokat figyelembe véve megalapozottan dönthet. A Kormány ezt határozatban rögzítve elfogadta (1996. július 16-án, illetve október 11-én). Reméljük, az Országgyűlés meg fogja erősíteni még e hónapban, a tudományos kutatásról szóló beszámolónk eredményeként.²

Amikor a nyáron a stratégiai kutatások kereteit kicövekelte az Elnökség, a magyar agrárgazdaság jövője az első témakörök egyike volt.³

1 Az 1996. szeptember 11-i elnökségi ülésre készített előterjesztésemet l. Glatz Ferenc: „Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián”. In: Globalizáció és nemzeti érdek. Bp. 1997. MTA 19–37. pp. — Az integráció hatásaiból és a szovjet zóna összeomlásából következő lehetőségekről a tudományban: „Tudománystechnikai forradalom – tudánypolitika – Akadémia”. A MTA 1996. december 12-i közgyűlésén tartott előadás szövege. In: Magyar Tudomány 1997/5. sz. 513–564. pp.

2 Az országgyűlési határozat 1996. december 20-án elfogadta és megerősítette az előterjesztést. Kimondotta: „[...] 2. Az Országgyűlés úgy ítéli meg, hogy a tudománynak Magyarországon kiemelt jelentősége van. Különösen fontos a tudomány szerepe a polgárosulás, a modernizáció és az európai integráció korában. Az Országgyűlés fontosnak tartja, hogy a törvényhozás és a kormányzat ennek megfelelően kiemelt módon kezelje a tudományos kutatás feltételeinek biztosítását, ezen belül külön is szükségesnek ítéli a tudományos kutatók és a tudományos utánpótlás fokozott anyagi megbecsülését.

3. Az Országgyűlés egyetért azzal, hogy a magyar tudományosság vállalkozik az állam és a nemzet előtt álló stratégiai kérdések megfogalmazására, a válasz-alternatívák kidolgozására; valamint azzal, hogy a feladatvállalás koordinálását a magyar tudósok köztestülete, a Magyar Tudományos Akadémia végezze.”

3 Az 1997. január-március között rögzített programok címei e kötet Függelékében található.

Az Akadémia már a korábbi években megmutatta: van mondani-
valója mind az agrártermelés, mind az agrárminőség, mind az egyes tájegysé-
gek agráriumának (pl. Alföld) jelen helyzetéről.

Engedjék azonban meg, hogy — mint a történelem kutatója és több
európai nemzetközi integrációs bizottság aktív tagja és mint az új közélet-
tiség iránt elkötelezett értelmiségi — magam is néhány kérdést tegyek fel
az agrárium jelenéről, jövőjéről. Személyes morfondírozás ez, melynek
vázlatszavait a nyáron és ősszel vettem papírra, keresve a stratégiai
munkálatok megkezdéséhez a fogódzópontokat. Amikor igyekeztem
magamban is tisztázni: mi lehet az értelme a szürkeállomány közéleti akti-
vizálásának. (Magamban tisztázni: vajon hogyan valósítható meg a sok
évvel ezelőtt megfogalmazott elgondolás: *az ezredfordulón az európai tár-
sadalom előtt álló hosszú távú alternatívák feltárásában a tudományos
elitnek különleges szerepe lehet.*)

Négy kérdéskörrel szeretnék vázlatos mondatokkal és kérdésekkel
— Önökhöz is intézett kérdésekkel — előhozakodni. Először: miért látom
én a magyar *agrárium jövőjét a magyar társadalom egyik legáltalánosabb
stratégiai kérdésének*. Másodsor: hogyan értelmezem én, a társadalom-
tudományok oldaláról közelítve, az *agrárium fogalmát*. Harmadszor:
mennyire látjuk mi Magyarországon az európai uniós csatlakozás igényeit
és a magyar agrárium lehetőségeit. Negyedszer: hogyan gondolkozunk az
állam lehetséges szerepéről a sikeres magyar agrárium alakításában.

II. Az agrárium mint stratégiai kérdés

Első kérdésem: miért kell az agráriummal kiemelten foglalkozni a straté-
giai kutatások keretében? Feltételes válaszaim a következők.

A "fenntartható fejlődés"

a) Foglalkozni kell általában az *élővilág jelenlétének, megőrzésének, szín-
vonalon tartásának kérdéseivel* az ezredfordulón. Világszerte felismert
jelenség: az egymást követő ipari-technikai forradalmak, a gépkorszak és
a hozzá kötődő fizika-kémiai találmányok az ember épített környezetében
gyökeres átalakítást eredményeztek. A gőz után a robbanómotorok, a
mesterséges anyag, a napi életkörnyezet technikai-gépi apparátusának
működtetése, a hatalmas energiamennyiség előállítása az élővilág termé-
szetes feltételeinek rohamos megváltozását, esetenként romlását, a
biológiai egyensúly megbomlásának veszélyét idézte elő. Szakítani kell
tehát az emberiség évezrede követett kényszerű célrendszerével: a termé-
szet „legyőzésével”. Az ezredfordulón új jelszó: ember és természet békés,

szerves együttélése. Új megvilágításba kerül az emberi élet értelme is: abban mind nagyobb helyet kap az ember és általában az élővilág életfeltételeinek megőrzése; a technikai fejlesztés is elnyeri filozófiai értelmét: nem öncél, hanem az emberi élet megőrzésének, teljesebbé tételének eszköze. „Fenntartható fejlődés” — mondotta ki 1992-ben az ember és környezet viszonyát vizsgáló riói világértelmezés. (Meg kell említenünk a hazai agrártudományon és az agráriumon belül azt az irányvonalat is, amely az általános természet- és környezetvédelem, környezetgazdálkodás fontosságát hangsúlyozza: Láng István, Mészáros Ernő akadémikusok, Kerekes Sándor egyetemi tanár szakirodalmi és szervező munkásságát. Nem idegen tehát Magyarországon ez a felfogás, csak erősítésre szorul.)

Az én értelmezésem szerint az „agrárium” fogalma magában foglalja általában az *ember egész élő természeti környezetét*, valamint a társadalom erre irányuló tevékenységét.

Az emberiség önfenntartásának igénye

b) Az agráriumra irányul figyelmünk akkor is, ha a 21. századi *emberiség önfenntartási lehetőségeiről* beszélünk. A demográfiai robbanás, amelyet az életfeltételek javulása — tegyük hozzá: a tudomány és a technika áldásaként — idézett elő, együtt jár az emberiség lélekszámának alig belátható gyarapodásával. Hogyan fogjuk élelemmel ellátni a következő évszázadban megduplázódó emberiséget? (Az általam ismert ENSZ-becslés 2130 körül 14 milliárd fővel számol, más kutatók még ennél is magasabb számot prognosztizálnak.) Az élelemtermelő vidékek bővítése és a meglévők termelékenységére ugyanis csak mérsékelten fokozható, ráadásul a nagymértékű demográfiai szaporulat a gyenge élelemtermelő területeken várható. Kérdés tehát, hogy a kedvező adottságú vidékek — így Magyarország, és általában Közép-Kelet-Európa — milyen szerepet tölthetnek be a 21. század élelemtermelési világ gazdaságában?

Az agrárium egyik lényeges alkotóeleme, közismerten az *élelemtermelés*. (Sőt, közfelfogásunkban lépten-nyomon találkozom olyan álláspontokkal, amelyek csak erre szűkítik az agrárium fogalmát.) A jövő Magyarországnak, pontosabban az itt élő társadalomnak létérdeke, hogy világosan lássa saját esélyeit a világpiacon az új nemzetközi munkamegosztásban, és felmérje a helyi élelemtermelés lehetőségeit. Mert a fejlesztések, a visszafogások messze ható előnyökhöz vagy be nem hozható hátrányokhoz vezethetnek. Vajon eléggé bevéstük-e közgazdászaink, politikusaink gondolkodásába: az agrárpolitikában (hasonlóan a kultúrpolitikához) más a döntések kihatási ideje, mint az iparban, a kereskedelemben. Ipari üzemet, kereskedelmi hálózatot — akár nemzetközi munkaerővel — néhány

év alatt lehet telepíteni. De agráriumot, ezen belül élelemtermelést, erdőgazdaságot csak évtizedes termékbevezetéssel, csak helyi munkaerővel, szakértelemmel lehet változtatni, fejleszteni. A meglévő sok évtized (évszázad?) alatt kialakult szakértelmi bázist, az ágazathoz való kötődést viszont egy-két év alatt tönkre lehet tenni. (Ahogy ezt az 1950-es évek és a '90-es évek történelme is tanúsítja.) Kétségek, a hangosan gondolkodás mondatai ezek részéről. (E törekvések épp Akadémiánk agrárosztálya részéről indultak, s arra irányultak, hogy az élelemtermelés lehetőségeit, a hazai talaj-, víz-, időjárás adottságokat, növénytermesztés és állattenyésztési hagyományokat vegyék számba, keressék azok fejlesztésének alapjait, feltételeit. Stefanovits Pál, Kovács Ferenc, Cselőtei László, Horn Péter, Csáki Csaba akadémikusok mellett sorolhatnák még majd' tucatnyi kutatót, akiknek munkáira még egy autodidakta „humán paraszt” — amilyen én vagyok — is felfigyelt.)

Az új kiemelés: életminőség

c) További érv ahhoz, hogy az agráriumot stratégiai ágazatként, kutatását stratégiai témaként tekintsük: a világ tudományosságában végbemenő változások iránya. A Glóbusz szinten végbemenő folyamatokat követi a tudománypolitika: új feladatokat, új témaköröket helyez a tudományos kutatás állami preferenciáinak élére. Az Európai Unió 1999 utáni témakiemelési között az első helyeken az *életminőség megőrzéséhez* szükséges biológiai és egészségüggyel kapcsolatos kutatások állnak. Maga a tudományos kutatás dolgozta ki az elmúlt két évtizedben az élettudományok új hangsúlyait, a preferenciákat. Napjainkra például a genetika, a mikrobiológia olyan fejlődési szintet ért el, hogy alkalmazása az élelemtermelésben és általában a növényi, sőt az állati világ újratermelésében ipari méreteket ölt. Jelentős részben „kibocsátkozott” a profitorientált termelési szféra közelébe, onnan nyer nagy megrendeléseket. Ma már az élő környezet fenntartásának és a „fenntartható fejlődés”-nek feltételrendszere, a fajták sokszínűsége, kölcsönös kapcsolatrendszerének kutatása áll az állami tudománypolitika központjában. A biodiverzitás, vagyis a biológiai fajok, fajták sokszínűségének és azok élőhelyeinek megőrzése a vezérgondolat. Ökoházartásról és természetgazdálkodásról beszélünk, a monokultúrás termelés és a nem élelemtermelő természeti övezetek egyensúlyának helyreállításáról, megőrzéséről. Ezt a szemléletű kutatást ajánlják a nem profitorientált állami pénzekből finanszírozni. (Mivelhogy ennek az érdeke szemben is áll gyakran a profitorientált termeléssel.)

Ezek az igények az agrárium területén dolgozókkal szemben új elvárásokat fogalmaznak meg. Részben a 21. század agráriumában minden

egyres munkafázis *tudományos* (biológiailag, kémiailag, közgazdaságilag, szociológiailag) megalapozást kíván. Azaz új típusú agrártevékenységre van szükség. Részben újra kell gondolni *tudomány és termelői-természet-megőrzői gyakorlat viszonyát*, a korábbinál szorosabb és szerveesebb együttmunkálkodásra van szükség. Annál is inkább, mert egyes nyugat-európai országokban a tudományos kutatástól az állam mindinkább termelői tanácsadó szolgáltatást is elvár. A tudományos kutató tehát napi szolgáltató, karbantartó funkciókat is be fog tölteni. Legalábbis feltevésem szerint ez lenne a kívánatos.

Európai követelmények

d) A *közép-kelet-európai rendszerváltások* következtében rákényszerülünk arra, hogy a hosszú távon megnyíló alternatívákról is gondolkozzunk. Nyilvánvaló, hogy az integráció elkerülhetetlen. Ezen belül az *európai integráció* szervezeti feltételei között az első között szerepel az igazodás a nyugati agrárpolitikai és agrártermelési, környezetvédelmi normákhoz. Ahhoz, hogy integrálódásunk a világ tájgazdálkodásába, élelemtermelésébe eredményes legyen, felül kell vizsgálnunk néhány évtizedre kiható alapelveinket az agráriumon belül. A rendszerváltás első szakaszának izgatott belső túsái például gyökeres változásokat hoztak a hazai mezőgazdasági termelés üzemi szerkezetében. Napi politikai viták tárgya lett az agrárium jelenét-jövőjét meghatározó jó néhány kérdés. Történelmi mércével mérve feltehetően több a pozitív, mint a negatív változás. De például ugyancsak meggondolandó — figyelve Európa más részein a föld és ember viszonyát —, hogy szerencsés volt-e a termőföldet és általában a földtulajdont ilyen drasztikusan bevonni a napi politikai-társadalmi harcokba? És kárpótlási akciók tárgyává tenni a földet. Függetlenül attól, hogy a műveléséhez, használatához szabályok kapcsolódnának. (Ahogy ez fejlett európai országokban erős szigor.) Végiggondolatlanul egy olyan földbérleti rendszert alakítva ki, amely eleve alacsony határfokkal, versenyképtelenül magas áron tud csak termelni. Nem beszélve arról, hogy a bérlő ugyancsak kevésbé érdekelt a föld termőképességének fenntartásában. A szerződés időtartama lebeg csak szeme előtt. (Feltételezve a szerencsés esetet, amikor a földet nem művelő, ahhoz nem is értő tulajdonos egyáltalán talál termelő-bérlő vállalkozót. Vajon nem az az egészséges tulajdonszerkezet, amelyben a tulajdonos és a termelő egybeesése a domináns? Ahol a földtulajdon mozog, de e mozgás a művelést követi?) Elfeledkeztünk (?), hogy a föld valóban speciális termelőerő, és úgy is kell kezelni, hogy művelése biztosítva legyen. Vajon „Európa-komfort” tud lenni az

ilyen tulajdonszerkezetű élő-környezet? És európai szinten versenyképes tud lenni az ilyen tulajdonú termőföldhasználat és élelemtermelés?

De az integrációs illeszkedések fogják felvetni az általános politikai vitákból is jól ismert témát: *az állam lehetséges szerepvállalását*. És fel kell készülnünk, hogy itt a közép-kelet-európai társadalmak ellenérdekeltnek lesznek a fejlett nyugat-európai társadalmakkal. Hiszen burkoltan máris megkezdődött egy „agrárháború” köztünk és az Unió tagállamai között. A nyílt piacgazdaságban hangosabb-csendesebb vita tárgya általában az állam szerepe a termelés, a fogyasztás és a tájgondozás befolyásolásában. Hét éve folyó vitákat kell a jövőben kiragadni a napi politika, az ideológia kereteiből. Személyes és csoportérdekeket érintő vitákat kell holnaptól nemzetközi távlatokba illesztve tárgyalni. Hol szükséges (és milyen) kontinentális normákhoz igazodni, hol nem.

Kedves Kollégák! Azt hiszem, az első kérdésre, a „miért kell kiemel-ten, hosszú távon gondolkodni a hazai agráriumról?”, a válaszokat Önök is, sokan mások is még újabb indokokkal támaszthatják alá.

Engedjék meg, hogy továbbhaladjak az ígért kérdések állításában. (Ismételten hangsúlyozom: mint az európai integrációval, az EU keleti kiterjesztésével foglalkozó nemzetközi bizottság tagja, mint a hazai társadalom, gazdaság jövője iránt érdeklődő egyszerű értelmiségi, írástudó.)

III. Az „agrárium” fogalom tartalmáról

Második kérdésem: mit is takar a mi agrárium fogalmunk? Mivel is kell nekünk a következő évek vitasorozatainak foglalkoznunk?

Az agrárium fogalma, mint említettem, *számomra* nemcsak az élelemtermelést foglalja magában, hanem az egész *nem emberi élő környezet művelését, gondozását*. Beletartozik — legalábbis az én értelmezésem szerint — mind a *mezőgazdasági termelésbe* bevont táj (talaj, víz, a rajta és benne élő növény- és állatvilággal, továbbá a termelő emberi társadalommal), beletartozik a *gazdasági hasznosításon kívüli* földterület a maga élővilágával, revelációs lehetőségeivel, és beletartozik a *városi, falusi kiskert*, a maga dísz- és haszonnövényeivel. És beletartozik természetesen a nem profitorientált kistermelők nagy serege. Akik vagy kiegészítő jövedelemforrásként vagy egyszerűen a maguk gyönyörűségére, hobbikertészként művelnek néhány száz öl vagy 1-2 hektár földet. Tanulmányozva a mind jobb, népszerű szakirodalmat, vásárolva a rohamosan tökéletesedő kerti kiségeket. Akiknél nem a termelés a cél, hanem az élmény, egy életforma, amelyben *a föld művelése a természettel együtt élő környezetgondos magatartás fontos alkotórész*. Életminőség — lelki és testi egészség —

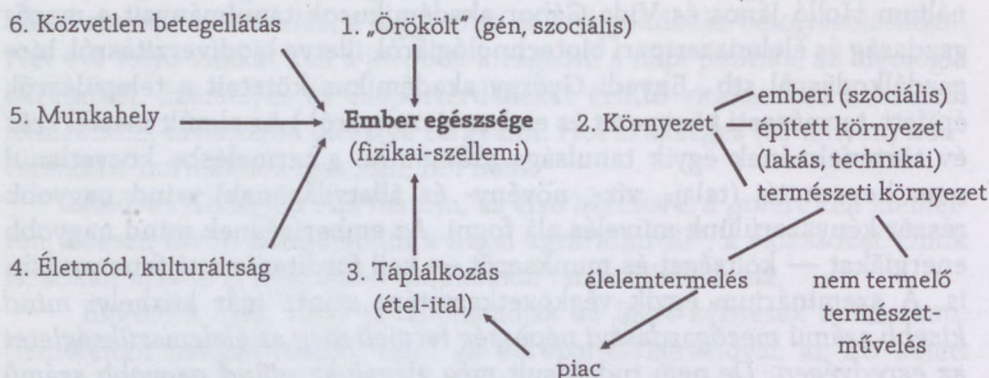
emberi sokszínűség megőrzésének programja ma már százazrek részére. Ezek jelenléte is színezheti a tulajdonról kialakított álláspontunkat: az a döntő, hogy a föld művelés alatt álljon, az, hogy az emberi élet sokszínűségének, az egyéni megélhetési programoknak része legyen! Vitakérdések mind a profitcentrikus tulajdonpártiakkal, mind a nemzeti földtulajdont fetiszizálókkal...

Másfél évtizede vezetek szemináriumot *Ember és természet Magyarországon a 19–20. században* címmel. (Ezen szemináriumainkon használtam Holló János és Vida Gábor akadémikusok tanulmányait a mezőgazdaság és élelmiszeripari biotechnológiáról, illetve biodiverzitásról, biogazdálkodásról stb., Enyedi György akadémikus köteteit a településről, épített, természeti környezet és ember viszonyáról.) Az elmúlt másfél száz év történelmének egyik tanulsága számomra: a termelésbe közvetlenül nem bevont táj (talaj-, víz-, növény- és állatvilágának) mind nagyobb részét kényszerülünk művelés alá fogni. Az emberiségnek mind nagyobb energiákat — költséget és munkaerőt — kell fordítania a tájfenntartásra is. A szeminárium egyik végkövetkeztetése szinte már közhely: *mind kisebb számú mezőgazdasági népesség termeli meg az élelemszükségletet az ezredvégen. De nem tudatosult még eléggé az: mind nagyobb számú népességet kell foglalkoztatni a jövőben a környezetművelésben, a környezetgazdálkodásban.* (Erdészetben, rét- és vízgazdálkodásban, a természetgazdálkodás műtárgyainak fenntartásában.) Vagyis az agráriumra még nagyobb figyelmet kell fordítani, és nem leszűkíteni azt az élelemtermelésre. Vissza kell térni a latin *ager* és *cultura* (föld és művelés) eredeti jelentéséhez. A civilizáció fejlettségének is mutatója lehet — így mi, a talán naiv bölcsészek —, hogy egy társadalom mennyi figyelmet szentel a természetgazdálkodásra; *a fejlettség mutatója, ha minél gondosabban műveli meg a nem feltétlenül élelemtermelésre szolgáló földterületeket.* A fejlettség mutatója a *környezetkultúra* magas szintje. (Az elmaradottság egyik mutatója tehát az agrárium fogalom élelemtermelésre szűkítése, mint azt legtöbbször nálunk is tesszük.)

Engedjék meg, hogy egy rajzot vetítsek Önöknek, amelyet szemináriumomban szoktam ember és természet kapcsolatának fontosságáról és e kapcsolatrendszer hatótényezőiről bemutatni. Középpontjában az „ember egészsége” áll, ami nemcsak *fizikai*, de egyben *lelki-szellemi épséget* is jelent számunkra. Mi „lánc”-nak neveztük el ezt a rajzot, mert valójában négy félév alatt bemutatásra kerül, hogyan függnék össze a különböző hatótényezők egymással. (Ezen a rajzon ez a lánc-jelleg nem mutatható be.) A fejlődés célja, a mi értelmezésünk szerint, hogy a társadalom olyan környezettel vegye körül az embert, olyan életmódot, munkakörülményeket, táplálkozási kultúrát teremtsen, amelyik nem teszi elrendeltté az

öröklött genetikai és szociális kódok szerinti életet, és az egyén mind kevésbé szoruljon a közvetlen betegellátásra. Két tényező: a környezet (a rajzon 2. szám) és az életmódkultúra (a rajzon 4. szám) mint a tudatos életstratégia-választás szerepének, súlyának növekedése a másfél száz év fejlődésében egyértelműen kimutatható.

Mitől függ az ember fizikai-szellemi állapota?

Amennyiben mi a jövő Magyarországról mint egy emberközpontú társadalom lakóhelyéről beszélünk, akkor a két tényező (a „környezet” és az „életmód-kulturáltság”) hatékonyságának a kifejlesztését fokozatosan kell vizsgálnunk. A széles értelemben vett agrárium e felfogásunk szerint meghatározó tényező marad a 21. században. Igaz, kevesebb ételmet piacra termelő, de több természetművelő munkaóra lesz szükség. (Mindez természetesen a technikai fejlődés áldásaira épül.) Vajon helyesen gondolkodunk?

IV. Az Európai Unió és Magyarország

Harmadik kérdésem az Európai Unió lehetséges hasznát firtatja.

Mindenki előtt ismereteseek: az EU tagországaiban szigorú szabályok között folyik mind az élelemtermelés, mind a tájgazdálkodás. (Erről az utóbbi években Varga Gyula igazgató úr előadásai, tanulmányai éppúgy meggyőzhatték Önöket, mint személyes tapasztalataik, vagy azok a kézikönyvek, amelyek az EU-ról immáron nálunk is megjelentek. A nyugat-európai tagállamok pedig az EU keleti kiterjesztése egyik elsőszámú feltételeként az agrárpiac és általában az agrárium megrendszabályozását jelölik meg. (Erről magam is meggyőződhettem, legutóbb éppen az EU kiterjesztését előkészítő nemzetközi bizottság tagjaként. Szeptemberi ülésünkön meglehetősen kemény hangvételű tanulmány került tárgyalásra.)

Az EU, tudomásul kell vennünk, egyelőre Nyugat-Európa igazgatási szervezeteként él, alakult ki. Belső szabályainak alapja a Nyugat-római Birodalom és az arra épülő ezredév óta hasonló fejlődési pályát bejárt Okcidentus termelési, erkölcsi és intézményi hasonlóságán alapszik. A keleti irányú kibővítés ugyancsak évezredes törekvés: hol sikeresebb, hol kevésbé eredményes. A 2015-ig számításba vett kibővítés határait lényegében a nyugati latin kultúra történelmi övezetének határainál húzzák meg.

Lassan tudomásul veszik Nyugat-Európában is, hogy a tizenkettek Európája nem lehet azonos a tizenötök, s még kevésbé a húszak Európai Uniójával. A keleti kibővítésnek változásokat kell hoznia magában az EU belső szabályozottságában is. Nem utolsósorban azért, mert a most csatlakozásra készülő vidék természeti, településföldrajzi és termelési adottságai eltérnek Nyugat-Európától. A korábbi egységesítési törekvések (a 11. századtól 1945-ig) azon alapultak, hogy a fejlettebb ipari Nyugatnak szüksége volt az élelemtermelő (mindenekelőtt állati fehérjét és gabonát adó) és nyersanyagban (bizonyos nemesércek, fa, erdei termékek) gazdag keleti területek termékeire.

1945 után azonban megváltozott a helyzet. A gépesítés, a kemizálás, majd a termelés-szervezés és szállítás fejlődésével Nyugat-Európa már élelmiszer-felesleget termel. Ugyanakkor ezen közép-kelet-európai államok, immáron a szovjet övezetben (1945–1992), a Szovjetunió felvevő piacait használva, nemzetgazdaságukban megőrizték az élelemtermelés döntő szerepét. Most, a szovjet zóna összeomlása (1990) után világossá vált: a nyugat-európai térség és a keleti peremvidék között nem áll fenn többé az ezer esztendő óta egymásra utaltság. Sőt, éppen a mezőgazdasági termelés területén konfliktushelyzetek sora keletkezik. Felmérések szerint a 10 asszociált kelet-európai, volt szocialista állam az elképzelt EU-élelemtermelésre hasznosított területeinek 44%-át tenné ki, a szántóföldeknek 55%-át. (A felmérések szerint ezen országokban még egyszer akkora szántóterület esik egy lakosra, mint a jelenlegi EU-tagállamokban!) Jóllehet megindult az élelemtermelés leépülése: a nyugati piacra nehezen engednek be bennünket, vagy nem vagyunk „eurokomfort” termelők, ugyanakkor a keleti piacokat viszont felszámolták, illetve felszámoltuk, átengedtük. Ezen tények ismeretében vajon nem az lehet a stratégiai kutatások egyik célja, hogy feltárja: a térség és így Magyarország agrártermelésének milyen világpiaci, kontinentális, illetve helyi érdekeltisége van, vagy lehet. *Három érdek ütközik: a világpiaci érdek, a kontinentális követelmények, és a lokális, helyi érdekek.* Mennyiben tompíthatóak, mennyiben elkerülhetetlenek az ütközések? Tudnunk kell az ellentétekről, hogy megfogalmazhassuk az uniós tárgyalásokon a saját érdekeinket. (Noha egy általam ismert osztrák elemzés azt állítja, hogy a volt szocialista orszá-

gok élelemtermelésétől nem kell tartaniuk a nyugat-európaiaknak, mert itt általában visszaesett a termelés politikai okok miatt: 2000-ig eltart még a tulajdonreform körüli zavar, nincs tőke, tehát nem lesznek — azaz nem leszünk — versenyképesek.)

Vajon valóban ilyen mértékben le kell írunk a keleti piacokat? Mennyi a gazdasági megfontolás, mennyi az érthető, de alapjában oktalan politikai indulat e téren? Vajon milyen lehetőségeink vannak a minőségi élelem- és italféleségek termelésével? Ahogy ezt a kérdést már többen, így az „Agrárkvalitás” kutatási irány munkatársai fel is tették. Vajon ezek a kihívások nem éppen a térség élelemtermelésének hozhatják új fejlődési szakaszát? Ránk kényszeríti az intenzív fejlesztést: a sokoldalúan szakképzett, vállalkozó-piacorientált és szükségszerűen általánosan művelt, különböző típusú emberi kapcsolatrendszerben eligazodni képes, európai központú, élelemtermelő gazdatípus kialakulását. Az éghajlati változékonyság, amelyre oly sokat panaszkodunk, nem lehet éppen a történelmünkben a 16–19. században már jól ismert, a sok lábon álló, több pillérré támaszkodó, paraszti réteg kiformalója? A „minőséget” termelő és a minőséget az európai piacon megfizető paraszt újra életrehívója? Egyáltalán, az agrártermékek integrálódása a nemzetközi fogyasztói piacba hogyan fog megtörténni? Elemezni: miért állta, hogyan állja a versenyt Új-Zélanddal a brit piacokon a dán áru? Mi az állam feladata és lehetősége? Az iparban a nagy nemzetközi vállalatok és kereskedőláncok privatizálási gyakorlata figyelmeztet: ha a hazai kereskedelmi láncot teljesen átengedjük olyan külföldi cégeknek, amelyek a külföldi termelők érdekeltségekké válnak összefonódva, akkor a legjobb minőségű hazai termékek helyett is gyengébb minőségű külföldi termékek — jobb csomagolásban — kerülnek a fogyasztói piacra. Bárki tudna intő példát (pl. a textilkereskedelem és textilipar vagy a tej- és tejterméktermelés területéről) felhozni. Hiányzik e téren is a színvonalas ágazati piacismeret. Szidjuk a nemzetközi piacot, az államot. Pedig *a baj az, hogy nem vesszük tudomásul az új nemzetközi körülményeket.* Azt, hogy a piac nem tud rólunk, az állam pedig nem mindenható „külkereskedő”, és főként nem „termelésszervező” többé! És nem is lesz.

Tény, hogy a közép-kelet-európai államok EU-felvétele a legnagyobb ütközéseket az élelemtermelésben fogja eredményezni: részben nemzetközi téren, a régi és új tagállamok kormányai között, de a belpolitikában is. Konfliktust a belépni kívánó kormányok és a változáshoz szokni nem akaró élelemtermelő paraszti társadalom között. Itthoni társadalmi-politikai ellentétként fog jelentkezni!

Tény, hogy olyan EU-t szeretnénk, amiben nem csak az iparilag fejlett nyugatiak találják meg számításukat. Tény, hogy az EU-ból kimaradni

„többe kerül”, mint amennyi hátrányt és terhet a belépés jelent, tehát a tagságnak nincs józan alternatívája. És ha megismerjük jobban az EU-törekvéseket, látni fogjuk: az EU agráriumbarát. Csak az agrárium fogalmát nem azonosítja az élelemtermeléssel. Az EU normái igenis 21. századi normák, természetgazdálkodásra, természetművelésre kívánják szorítani a tagállamokat. Lehet, hogy a keleti államokban azért nem látszik a „követelmények egysége” világosan, mert az élelemtermelés és a „környezetvédelem” (benne a természetgazdálkodás) más tárcákhoz tartozik? És nálunk a szemlélet még mindig a végrehajtóhatalom-túlsúlyos államigazgatástól meghatározott?

Milyen utakat járhatunk be? Hogyan készíthetjük fel a hazai élelemtermelőket a világszerte követelmények teljesítésére? Hogyan segítsünk életre egy, az élelemtermelésben aktív magántőkés pénzpiacot, nemzetközi hatókörű agrár-külkereskedelmet? Sőt: hazai zöldség- és gyümölcskereskedő réteget. Aki nem az agyonkonzervált narancssal és banánnal áll csak a fogyasztó társadalom elé? Ismerjük-e a nemrég az EU-hoz csatlakozott agrárterületek sorsát, gyakorlatát? A sikeres területekét, például a spanyolországi Andalúziát, ahol a beszámolók szerint tájékozott és leleményes helyi vezetők működésének eredményeként rendkívül jól kihasználták az EU nyújtotta előnyöket. (Amely előnyökről, félek, Magyarországon nagyon keveseknek van áttekintése még.) Hogyan tudjuk önkormányzatainkat, társadalmunkat a természetművelés-gazdálkodás továbbfejlesztésére rábírnunk? Amikor az elmúlt évek szükséges gazdasági megszorításai éppen ezt a szférát (víz, talaj, erdővédelem) sújtotta a legerősebben?

Az élelemtermelés, természetművelés követhet kontinentális normákat, de mindig lokális (állami, regionális) emberi-természeti feltételek között valósul meg. Ennek stratégiáját csakis a helyi biológus, kémikus, fizikus, társadalomtudós értelmiség az agrárszakemberekkel együtt alakíthatják ki. Azaz a mi feladatunk.

II. Az állam feladatai

Negyedik kérdésünk az állam feladatait tudakolja a 21. század agráriumában.

Előrebocsátom: az állam társadalmi szerepvállalásának kérdését önmagában is vita tárgyának tekintem, ezért is lett a stratégiai kutatások egyik témája. Érdeklődéssel várjuk, hogy a rendszerváltás kihatását az intézményrendszerben és a társadalomban vizsgáló stratégiai téma részeként készüljenek elemzések e témakörben. Előrebocsátom: egyelőre nekem is, mint sokunknak, csak prekonceptióim vannak az állam szerepéről. A saját, elsősorban történelmi tanulmányaim alapján. Az én elképze-

léseim tengelyében a következő évtizedre vonatkozóan ez a mondat áll: nem államtalanítani kell, hanem *az állam céljait kell újragondolni s megváltoztatni.*

A hatalmi államból szolgáltató, koordináló államot formálni

Az állam szolgáltató funkciói az agrárium területén ismertek. Annál is inkább, mert az 1879–1913 között kifejlesztett polgári magyar állam agrárszervező erőfeszítései a maguk korában, európai mércével mérve is, mintaértékűek voltak, ma is sok tekintetben követésre méltóak: kultúr- mérnöki szolgáltatás a talaj-, a víz-, a környezetgazdálkodás terén, kitűnő törvények az erdő, talaj (megóvás), víz állagának védelme tekintetében és szigorú — és szigorúan működtetett — szabályozó rendszer. Ma is elismert követelmények: szakszerű és működő *földnyilvántartás, infrastruktúra-fejlesztés* (vezetékes víz, csatorna, gáz, telefon), vagyis a mezőgazdasági népesség élet- és megélhetési lehetőségeinek minimuma — az ún. agrárminimum; *fajtavédelem*, új technológiák, állat- és növényfajták terjedésének jogi oltalma, a *közcélú zöldterület* gondozása, *ésszerű adó- és szabályozási rendszer*, hatékony *adminisztráció* és *sajátos agrárhitelrendszer* kiépülésének segítése. E téren szintén aktuális tanulságokat rejt a múlt századvég megújuló nemzeti liberális adminisztrációja. Ma sajnos összekeverjük a liberalizmust a rendetlenséggel, nincs hatékony szankciós célrendszerünk, nincs hatékony hivatali ügyintézés. Ezeket lejáratta azon évtizedek politikája, amely összekeverte a politikai és szakigazgatási adminisztrációt a politikai és a köztörvényes szabálysértések szankcionálását. A hivatalok maradék tekintélyét pedig szétzilálta az értelmiség, amelyik a szovjet rendszer elleni érdemes harcában általában minden hivatali rendet lejárattott. A volt szovjet rendszer országaiban az általános hivatalellenesség minden igazgatást, így az agrár-szakigazgatást is sújtja.

Végrehajtó hatalom és regionalitás

A végrehajtóhatalom-túlsúlyos államot fokozatosan át kell formálni részben regionális igazgatást segítő, részben szakigazgatás-központú állammá. A térség államainak kétszáz éves sajátossága a túlzott minisztériumközpontúság. A műveletlen széles tömegek kényszerítése úgymond „felvilágosult irányba” a szűk elit és a végrehajtó hatalom segítségével — ez volt a kimondott vagy kimondatlan indoka annak, hogy a végrehajtó hatalmat mindenható jogosítványokkal ruházták fel. Kétszáz esztendőös hagyomány. Az agrárium elsősorban a *vidéket*, településformában a *falvakat*, igazgatásilag a *lokális autonómiákat* öleli fel. Az agrárium-aktivitás mindig régió-

sőt lokálspecifikus tevékenység. (Nem kell itt senkit győzködni, hogy a gazdálkodási lánc (az öntözés-talajgazdálkodás-növénytermesztés-állattenyésztés-piacra juttatás lánc) másként épülhet ki a Dél-Alföldön, mint a Tisza felső vidékén. Nem is szólva a regionális terméksajátosságokról — az alma-, szilvafeldolgozás, máshelyütt a zöldségfélék, netán az apró- vagy számosállat-tenyésztés, vadgazdálkodás kistrégióhoz kötöttségéről.)

A magyar állam területének egyik sajátossága a természetföldrajzi változatosság tájadottsága. Ez is ösztönözne a regionális „agrárpolitika”, azaz a helyi termeléspolitika kiépítésére. Mindez azonban csak akkor lehetséges, ha a végrehajtó hatalom képes kidolgozni egy általános és számon kérhető szabályozási rendszert. (Amilyen akár az aranykorona utáni következetes földadó lehet.) Ugyanakkor a végrehajtó hatalom mind több jogosítványt „ad le” a régióknak, esetleg a községeknek, ezzel is segítve a helyi vezetőséget, a helyi értelmiség megizmosodását. Hiszen ez a helyi értelmiségi lehet azután képes a lokális érdekek megfogalmazására, sőt, lakóhelye régiójának a régióközpontú európai projektekbe (Duna, Balaton, tiszai zöldfolyosó stb.) történő bekapcsolására. Akik idegen nyelveken értenek, ismerik az európai-tengerentúli regionális politikát, a nemzetközi segély és együttműködési programok kiírásait, hozzájutási lehetőségeket. Az Európa Unió támogatásaihoz ugyanis nem a kormányzati adminisztráción keresztül, hanem a helyi értelmiség-hivatalnokréteg aktivitása révén juthatunk majd hozzá. (Természetesen 3000 községi-igazgatási autonómiát egy ilyen kis területű állam nem tud eltartani, és az informatika korában értelmetlen is.) Ez a helyi regionális autonómiák köré szerveződött értelmiség képes megfogalmazni a rendszerváltozás és az integráció során kínálkozó helyi termelési és munkalehetőségeket: a helyi természeti adottságok okos és színvonalas kihasználását. A lehetőségeket a falusi turizmusban, a helyi gyógyvizek, helyi klíma-, tájadottságaiban, a regionális termelési hagyományok lebecsült újrakiaknázásában és tönkretett termesztési sajátosságokban. Ők ismerhetik fel az élelemtermelésnek a tájadottságoktól is függő kitörési pontjait: terjeszkedését az agrobiológiai piacokon. Amihez fajtaismeret, a genetikai kutatások és a lokális feltételek együttes ismerete szükséges. Amit szintén értelmetlen az államtól, a központi adminisztrációtól elvárni. A további kérdés természetesen: hogyan nyerhetünk ilyen „helyi értelmiség”-et, és miképpen biztosíthatjuk utánpótlását?

A végrehajtóhatalom-túlsúly deficitjét fokozza az agrárium területén, megítélésünk szerint, a *kormányzati szétaprózottság, az irracionális feladatszétválasztás*. Az agrárium — ahogy eddigi kérdéseimből talán kiviláglik — új, szintetizáló látásmódot kíván. Az államterület talaj-, víz-, éghajlati adottságainak és élővilágának (benne az emberi társadalomnak) komplex szemléletét. Áttekintő készséget. A magyar agrárium továbbra is

szinte hihetetlenül „szétigazgatott”. Gondoljanak csak például a hal- vagy vízgazdálkodásra. Haltenyésztés, halászat egy minisztérium, a vízgazdálkodás másik minisztérium, és az elhullott hal eltakarítása a harmadik, a parti és vízszennyezések egy negyedik minisztérium felügyeleti, illetve intézkedési körébe tartozik. Az államigazgatás reformjának akadozásától, késésétől legjobban talán éppen az agrárium szenved. Az integráció kihívásait azonban csakis egy szintetizáló szemlélettel lehet megválaszolni.

Agrárstratégia és agrárpolitika

Az államnak világosan kell megfogalmaznia: mi érhető el a politika (a törvény és a végrehajtó hatalom) eszközeivel, és milyen célrendszert kövessen e politika. Vagyis esetünkben: milyen magyarországi agráriumot képzelünk magunk elé, s az milyen eszközökkel érhető el. Feltételezésem szerint a *célrendszer* megfogalmazása *stratégiai feladat*, ebben kell „főrészt nyeresnek” lennie a tudományos és általában az agrárértelmiségnek. Látni a fentebb már említett 21. századi nemzetközi életteret: a tömegtermelésnek mely ágazatban van jövője, mi lehet a magyar gabona, ezen belül a takarmánygabona sorsa, az állattenyésztés, mint a termelési lánc egyik kulcspontja, milyen ideális szerkezetben, milyen belső arányokkal lehet versenyképes? És a termelés mellett milyen szerepet kaphat a legtöbb szellemi exportot elősegítő tenyészállat- és vetőmag-előállítás a *különleges élelmi cikkek termelése*? Igaz-e, hogy a jövő század Kárpát-medencéjében egy nagyon is plurális, sok lábon álló, lokális sajátosságra építő élelemtermelői társadalom formálódhat, ahol a jelenleg hagyományos sertés- és baromfitenyésztést a sokirányú minőségi állattenyésztés válthatja fel: a ló, a juh, a talán becsületét visszanyerő fél évezredes marhatenyésztés, méhtartás, sőt a nagyvad- és apróvad-tenyésztés, a baromfitenyésztésen belül talán erőteljesebben a pulyka, nem beszélve most a haltenyésztés közismerten kihasználatlan lehetőségeiről. Hogy *Magyarország legyen a térség minőségi élelemtermelésének, a térség igényes közönségének első számú szállítója.* Célrendszer kérdése az ágazatokon belüli lehetőségek feltárása: az erdő- és gyepgazdálkodás, a dísznövény, vagy éppen a regionálisan kedvező régi és új termékek (alma, ráépülő alkoholerjesztés, lepárlás, málna, tüskétlen szeder, josta stb.) termelésének, feldolgozásának lehetőségei. Ez az *agrárstratégia* egyik lehetséges célja. Ezen fáradozunk mi. Mindenekelőtt Önök, a szakemberek.

Az *agrárpolitika* viszont kormányzati tevékenység. Ösztönözheti az agrárértelmiséget, hogy nemzetközi látószögével, tudományos ismereteivel tárja fel a jövő század alternatíváit. De ne ő, ne az apparátus akarja ezt elsősorban megálmodni. Az adminisztráció *döntson*, mit vállal fel most,

mit vállalhat fel a nemzetgazdaság egésze, ezen belül a gazdaságpolitika. És az adminisztráció legyen képes kialakítani a célok eléréséhez szükséges *eszközrendszert: igazgatást* (mindenekelőtt az említett telekkönyvi rendtartást, az állat- és növényegészségügyi, környezetgazdálkodási szakigazgatást, a szakemberképzést, a szellemi javak védelmét stb.) és legfőképpen hatékony *támogatási és adórendszert*. Legyen képes ugyanakkor olyan *agrár-külpolitikát* kialakítani, amelyik segíti a hazai élelemtermelés piaci integrálódását a nemzetközi fogyasztórendszerbe. A tárca legyen képes nyomást *gyakorolni* a kereskedelmi, felvásárló és értékesítő lánc formálásánál a *kormányzat egészére* a hazai termelők érdekében. És még valami: az állami adminisztráción belül ne engedjen a pillanatnyi érdekképviseleti nyomásnak. A szociális érzékenység ne jelentse azt, hogy a politika választási szavazatnyerési céllal, gazdaságilag, szakmailag irracionális ígéretek tesz. És főként: szakítsunk a szovjet rendszer kísértő „agit-prop. szemlélet”-ével. A program legyen cselekvési program, de ne higgyük, hogy a program vitájának másnapjától a kendermagos többet tojik, a Foltos többet tejel.

Az Akadémia stratégiai vállalása tehát a hosszú távon nyíló *alternatívák* feltárása, azok előnyeinek, hátrányainak bemutatása. A végrehajtott hatalom viszont *programot* fogalmaz a rövid távú kormányzati periódusra, dönt a lehetséges alternatívák között, kialakítja a politika cél- és eszközrendszerét, valamint végrehajt. Egymásrautaltság az autonómiájára és közéletiségére egy időben büszke értelmiségi elit és szakszerűen kormányozni vagy képviselőként dönteni kívánó politikai elit között.

Agrártámogatás: segély helyett ösztönzés

Az államtól — hogy soroljam talán idealista elképzeléseimet — *kiemelt támogatásokat is elvárhat a polgár*. Részben a szociálisan rászorulóknak, részben pedig azok részére, akik a közhaszon számára teljesítenek. Kétségtelen, ez utóbbiak közé — ahogy arra a korábbi kérdések során is utaltam — az egészségfenntartásban közvetlenül közreműködő szférákat, így a művelődést, a kutatást, az egészséggondozást és a környezetgazdálkodást kell sorolnunk. A viták arról folynak, hogyan is történjen e támogatás.

E témakörre irányuló kérdéseink ismét csak előlegezett kérdések.

Vajon valóban elfogadtuk-e gondolkodásunkban azt az alapelvet, hogy nem az állam, hanem a piac fogja az élelemtermelés igényeit megfogalmazni? S hogy az államnak nem lehet feladata a piachoz igazodni képtelen termelő kompenzálása, hiszen akkor az tovább fogja termelni nem piacképes áruját. Az államnak éppen a piackutatást kell ösztönöznie, azt a kereskedelmet, amelyik eljuttatja a valódi kereslethez a terméket. Azok-

nak a termelőknek kell hitelt adni, akik igazodnak a piac kihívásaihoz. Mesterségesen ne tartsunk életben életképtelen üzemeket.

Valóban végiggondoltuk az európai agrártámogatási rendszerek nálunk is használható stratégiáit? (Most nem kívánok arról szólni, hogy milyen ütközéseket kell szerintem állami adminisztrációknak majd felvállalnia a nyugat-európaiakkal folytatandó tárgyaláson az állami támogatások ügyében. Hogy szövetségeseket kell keresnünk az Európai Unión belül is azok között, akik tarthatatlannak vélik a nyugat-európai élelemtermelés ilyen mértékű állami finanszírozását. Már csak azért is, mert a mi, középkelet-európai, szegényebb államaink nem képesek ilyen nagy méretű agrárfinanszírozást eszközölni. És azért is, mert élelemtermelésünk a nyugatiakkal talán versenyképesé tehető, ha ez a hatalmas méretű nyugati többletfinanszírozás visszaszorul. És akkor valódi, az európai táj és társadalom érdekét szolgáló „szabad”verseny alakulhat ki.) Sok mindenről kell azonban máris kérdeznünk magát az agrártársadalmat. Tudatosult-e polgártársaink gondolkodásában, hogy az adókedvezmény valójában állami támogatás — amit az adót fizetők közössége ad a kedvezményezettnek? És azt, hogy az adó nem-behajtása kötelezettség-mulasztás. Azután kérdések az adminisztrációhoz. *Hitel, direkt támogatás, adókedvezmény* hármásával hogyan képes bánni a hazai agrárigazgatás? (Netán a már említett egységes aranykorona utáni földadó szabályozó szerepével?) Vannak-e elképzeléseink a lehetséges kitörési pontjainkról, s merjük-e ezen kitörési pontok érdekében csoportosítani a célhiteleket? Feladatokra meghirdetett célhiteleként. Vagy tudomásul vegyük azt, hogy a „hitel” — az adófizetők másik csoportja által befizetett adóforint — gyakorlatilag „támogatássá” morzsolódik szét. Fel meri vállalni a kormányzat, hogy a tömeges adócsalások esetében mind a hivatali és ipari szférában, mind az agrárszférában is eljárjon?

A kutatás és fejlesztés

Vajon képesek vagyunk áttekinteni az agráriumhoz kapcsolódó állami *kutatóbázis* feladatvállalásait, finanszírozási rendjét, kapcsolódását a termelési gyakorlathoz? Tárca, akadémiai, tanszéki kutatóintézetekre, bázisokra gondolok. (Ezért is javasoltam a Tudománypolitikai Kollégiumon, hogy miután hozzáfogtunk az akadémiai kutatóbázis felülvizsgálatához, történjék ez meg a tárcákhoz tartozó kutatóintézetekkel és az egyetemi kutatóbázisokkal is. Lássuk végre: mit rendel meg az állam és mit teljesít a kutatószféra.) Egyáltalán, mennyire használja az agrárium (azaz nem csak az agrártermelés, de a természetgazdálkodás egésze) a biológiai, kémiai, talaj-, vízügyi, növény- és állattenyésztési kutatásokat? A termelő szféra mennyire lép fel a tudományos kutatás megrendelőjeként?

Mennyire ismeri fel az állam, hogy kiemelt feladatai adódtak a tömeges gazdaképzésben, a különben köztudottan jó színvonalú agrárértelmiség utóképzésében, egy országos szaktanácsadási tudományos szervezet működtetésében?

VI. Művelés, üzemszervezet, tulajdon

Kíváncsian várjuk, milyen végkövetkeztetésekhez vezetnek majd a most kezdődő elemző és összegző viták. Remélem, nemcsak a szűkebben vett agrárszakemberek és az agráriumhoz szorosan kapcsolódó diszciplínák képviselői — biológusok, kémikusok, közgazdászok — szólalnak meg majd a vitákon, de a társadalomtudományok képviselői is.

Hiszen nem lehet a *tulajdonváltásokról*, elemzésükről beszélni a történész figyelmeztetése nélkül: Magyarországon a földtulajdon (és a földreform) mindig ideológiai-politikai indíttatású volt, gazdaságon kívüli kényszerrel történt, aminek következtében a tulajdon soha nem a termelvényhez és a termelési ágazathoz ideális üzemszervezethez igazodott. És a tulajdonváltásokat — szemben a nyugat-európai, szervesen formálódó, gazdaságon belüli indíttatású tulajdonváltásokkal — nem előzte meg a szerszáme gyűttes és a szakismeret, a gazdálkodásszervezés feltételeinek kialakulása. Így a tulajdonváltások a termelőkultúra visszaesésével, a meglévő folyamatosság megszakításával jártak mindig együtt.

Hol kezdődött ez a rossz ideológiai-politikai örökség? Ott, hogy Magyarországon nem következett be az egyházi nagybirtok szekularizációja a 19. században, s hogy a világi nagybirtokot a hitbizományi forma mesterségesen tartotta vissza a polgári földtulajdon kialakításától? Valószínűleg igazuk van a történészeknek. Mint abban is, hogy a századelő tagosítási, földosztási kísérletei (mind a századfordulón a Darányi Ignác-féle, mind az 1920. évi), majd az 1930-as években a Gömbös-kormány földreformtervei politikai eszközökkel kívánták a kisbirtokot segíteni. Az ellenzéki demokratikus politikai pártok (SZDP, Kisgazdapárt) 1945 előtti követelésében a földkérdés szintén első számú politikai kérdésként szerepelt. De ugyanez jellemezte az 1950–1962 közötti éveket. Előbb a hazai földterület az egyoldalú — és ahol ez indokolt volt, ott is felkészületlenséggel párosult — nagyüzemszemléletnek és kollektivizálásnak lett az áldozata, és tovább élt e hagyomány 1990 után is. Most a vagyoni-politikai kárpótlás eszköze lett a magyar élelemtermelő és környezetgazdálkodásra szoruló földkészlet. A történész talán hozzáteheti: ahogy a szovjet korszakhoz aránylag jól idomult a hazai agrárvezetés és agrárnépesség, úgy remélhetően az 1990 utáni folyamatok is a piac hatására jó irányt vesznek:

remélhetően, a következő évtized végre a gazdaságon belüli kényszer erejével fogja az üzemformákat és a tulajdonviszonyokat meghatározni. És feltehetően egy tulajdonpluralizmus és üzemszervezeti pluralizmus fog a következő évtizedre kialakulni. Óvatosan kell tehát kezelni minden, csak egy tulajdonformát hirdető politikai álláspontot. A termelvény határozza meg az üzemszervezetet és ne a politikai erők...⁴

III. Szakemberképzés

A történészek figyelmeztethetnek talán arra is, hogy a 19–20. század nagy formátumú agrárpolitikuskai (pl. Darányi Ignác), de a sokat vitatott kiskapda szakpolitikuskai vagy Erdei Ferenc is az élelemtermelésben mindig keresték a lokális kitörési pontokat és figyelmeztettek arra, hogy mennyire fontos a képzés, a munkaerőkölcs. És annak szem előtt tartása, hogyan alakul a fogyasztási kultúra.

Vajon hogyan néz ki a mai agrárium (nem csak az élelemtermelés) szakembergárdájának képzése? A felsőfokú oktatás szétválasztása a szak-tárcától helyes-e, megfelel-e a közép-kelet-európai átmenet évtizedeinek? Vajon nem túlságosan tudományegyetemi kiindulású felsőoktatás-politi-

4 Nem lenne helyes, ha elhallgatnánk most, 1997 nyarán, a szöveg sajtó alá rendezésének napjai-ban kérdéseinket a földtulajdonlásról. Figyelmeztetnek: nem „taktikus”. De miért érdekeljen bennünket a taktika, ha közügyről van szó? Vállalni kell tehát a tévedés lehetőségét is. Csak segíteni: megfontolásra szempontot javasolni. Fentebbi, múlt évben kelt gondolatmenetünk követéséből adódó kérdéseink a mai vitatkozókhoz. A különböző táborok szakembereihez. Első kérdés: a földtulajdon különleges tulajdon — ebben mindenki egyetérthet. De vajon nem az adja a földtulajdon különleges voltát, hogy a tulajdon tárgy, a föld, életkörülményeink biológiai feltételrendszerének legfontosabbika? Vajon nem az a „különlegesség” alapja, hogy ennek mindig „művelés alatt” kell lennie? (Nem a régi felfogás szerint, csak az élelemtermelést értve a művelés alatt!) Vagyis a cél: a földterület, ahol a magyar adófizető közösség, a magyar kultúra hordozója él, az emberi lakásra alkalmas legyen. Második kérdés: vajon a „kié a föld?” megválaszolásánál ne az legyen a kiindulópont: legyen azé, aki biztosítja, hogy ott a helyi (magyarországi) közösség szempontjából megfelelő talaj-, általában környezet-karbantartás, a helyi érdekeknek megfelelő művelés (közötte élelemtermelés) folyjék? Egyszerűen fogalmazva: ha az én környezetemben a magyar tulajdonos hagyja tönkremenni a kárpótlással megszerzett földdarabokat, terjed a korábbi lucerna helyett a parlagfű, az egész hegyoldalon megbetegítve a pollenérzékenyeket, akkor én arra szavazok, hogy bárki vehessen földet, aki vállalja, hogy a tájjellegű termelést ott fenntartja, folytatja. Szabad tulajdonáramlás, de szigorú állami-községi termékrendszer-szabályozás. Leegyszerűsíthető az összefüggés egy mondatra: azé legyen a föld elsősorban, aki megműveli? Helyes? Harmadik kérdés: vajon mit várunk mi egy földreformtól? Nem azt, hogy a föld művelése biztosítva legyen? Hogy a tájjellegű élelemtermelés és környezetgazdálkodás megerősödjék? Hogy a művelés (termelés, tájgazdálkodás) révén munkahely, jövedelem teremtsődjék? „Tulajdon”, „bérlemény”, „lizing” hármában milyen egyensúly a cél? És utóbbit egyáltalán alkalmazzuk megfelelő mértékben? Kérdések, kérdések, amelyeket sajnós e vitákban fel sem tesznek.

kánk? És milyen a középszintű képzés? Amelyiknek a nyugat-európai államokban — vagyis a kistérségű államokban — oly nagy jelentőséget tulajdonítanak? Mint ahogy az is felülvizsgálatot érdemel: kutatóhálózatainkban (egyetemi, tárcautató, akadémiai intézeteinkben) a dolgozók hogyan kapcsolódnak a gyakorlathoz? Hogy minden, amiről már a tudományos értelmiség napi szinten beszél (biotéka, biogazdálkodás stb.) megjelenjen a tömegkommunikáció fórumain, TV-ben, rádióban, napisajtóban.

VIII. Az agrárnépesség

És nem tarthatja magát vissza a történész a javaslatlól: konzultáljanak agrárszakembereink a történészekkel, szociológusokkal, sőt szociálpszichológusokkal is, amikor az *agrárnépességről* szólnak majd. Történelemkönyveinkből is ismeretesek a százéves indulatok a földkérdés körül. Az 1990 utáni csódtömeges kisparaszti vállalkozás bírálható, sőt elszomorító a racionális gazdasz-szakember szemével. De ne legyünk bántóak, tudósan arrogánsak. Ne feledjük, hogy a sok lázasszemű indulat, „csakazértis” magatartás mögött az évszázados föld utáni vágy utolsó érzelemhulláma mozog. (Ne bántssuk tehát az embereket, de figyelmeztessünk: mit kíván a saját érdekük.) Mert most, sajnos e nemzedék fizeti meg az évszázad rossz megoldásait. És a holnap felnőtteivel fizettetjük meg a mai kárpótlási lázainkat. Ne feledjük, amikor türelmetlenül látjuk az egyéni szinten elkövetett milliányi hibát, hogy a század második fele itt kiölte és a szovjet rendszer késői szakaszában is csak korlátozott formában engedte az egyéni vállalkozói kedvet, az önállóság, a szorgalom teljes érvényesülését. Képezni pedig erre alig képezte az agrárutánpótlást. És ha engedte is a vállalkozásokat, éppen a törvénytelenések, a „kiskapuk” felé sodorta a vállalkozókat. Inkább azon törjük a fejünket, hogy az oly gyakran kívánt „gondos gazda” típusát milyen eszközökkel segíthetjük érvényesülni.

*

Végül egy mondat a szakember kollégákhoz!
Fogadják e megjegyzéseket, kérdőjeleket annak jelzéseként, hogy a nem agrárértelmiség is — egy urbánus paraszt — igen nagy figyelemmel követi az Önök munkáját. Ehhez kívánok sok sikert.⁵

5 A „Magyarország az ezredfordulón” stratégiai kutatások első nyilvános vitaülésén, 1996. december 5-én elhangzott előadás.

Agrártudomány — agrártermelés — agrárpolitika

A nagy tudományos felfedezések, akár a régebbi korokat, akár a közelmúltat nézzük, elsősorban a gyakorlat szükségyszerűségeiből fakadtak. Az egymásra utaltságuk törvényszerű folyamat, és nem történelmi korok vagy rendszerek függvénye.

A századforduló éveiben a kontinens lakosságának gyorsütemű növekedése magával hozta az élelmiszerek iránti növekvő keresletet. Az agrárpolitikuskok ezt hazánkban is felismerték, a tudomány és a gyakorlat képviselőivel közösen kidolgozták az addig extenzív magyar mezőgazdaság belterjes irányú fejlesztését. Ez nagy hatással volt az agrárkutatás és az agrárszakoktatás fejlődésére is. Az addig tanintézményként működő agrártudományi műhelyek akadémiai és főiskolai rangot kaptak. E kedvező kölcsönhatással is magyarázható, hogy Magyarország Európa „élés-kamrájává” és legnagyobb élelmiszer-exportőrévé vált.

Századunk második felében az erőszakolt és megalapozatlan nagyüzemesítés újabb és nagy kihívást jelentett a magyar agrártudomány számára. A hatástanulmányt, a tapasztalatot és a feltételeket nélkülöző nagyüzemi termelés első évtizedét a küszködés jellemezte, míg a tudomány és a szakemberképzés számára ezek a felkészülés évei voltak. A '70-es éveket követően a termelés szakosodása, az agrárszakemberek szakosított képzése, a műszaki fejlesztést szolgáló K+F-kutatások felgyorsulása, a kibontakozó termelési integrációk, a szaktanácsadás térhódítása és a felsoroltak eredményeit magába olvasztó, azokat továbbra is támogató agrárpolitika eredményeként a magyar agrártermelés Európa élvonalába, egyes termékek (kukorica, búza, vetőmag, napraforgó stb.) mennyiségi mutatói tekintetében pedig élére került.

Napjainkban az agrártermelésünk történelmi szempontból talán a legnagyobb kihívás előtt áll. A rendszerváltást követő tulajdonjogi válto-

zások, a termelés folyamatos csökkenése, az agrárkutatás és oktatás megtorpanása, az agrárpolitika bizonytalansága, az EU-hoz való csatlakozásunk igénye, az agrártermeléssel is összefüggő világgazdasági körülmények stb. miatt is sürgősen rendezni kell sorainkat. A történelmi szempontból sokat kínáló lehetőségeket a tudományt művelők, a gyakorlatban dolgozók és a döntést hozók szorosabb együttműködésével, az információ javításával és az egymás iránti nagyobb bizalommal lehet csak igazán kihasználni. A közös és sürgős cselekvést a következők teszik szükségessé:

A világ mértékadó szervei és intézményei, valamint egyre több tudományos előrejelzés is az agrártermelés (a mezőgazdaság, az élelmiszeripar, az erdészet, stb.) várható felértékelődését prognosztizálják. Ez a világ lakosságának robbanásszerű növekedésével, a termőterület folyamatos csökkenésével és a természetes környezet (talaj, víz, levegő) védelmével magyarázható.

Hazánk ökológiai (természeti, éghajlati) adottságai a mezőgazdasági termelés számára európai viszonylatban is kiemelkedőek. Az ország területének 70%-a — bár differenciáltan, de — intenzíven művelhető, 18%-át erdő borítja. A termelés lehetőségei nincsenek kihasználva, jóllehet a környezet terhelése messze alatta van az európai országokénak. Nincs tehát elvi akadálya annak, hogy többet és jobb minőséget termeljünk.

A hazai élelmiszer-fogyasztás folyamatosan csökken, s számos termékből — megfelelő árualap hiányában — a megnyílt exportlehetőségeket sem tudjuk kihasználni. A mezőgazdasági termelés még így is az ország exportjának mintegy negyedt-ötödét adja. Ennek kiesése az ország szempontjából olyan veszteség lenne, amelyet mással aligha lehetne pótolni. Hazánkban minden második, harmadik ember közvetlenül, vagy közvetve érdekelt a mezőgazdasági termelésben. A vidék fejlődése, a falvak lakosságának foglalkoztatása, a munkanélküliség csökkentése az agrártermelés fejlesztésén keresztül lehetséges.

Az EU-ba való belépéshez hátrálévő időben még tudjuk agrárgazdaságunkat fejleszteni, de a teljes jogú tagság után már alig remélhetjük. Márpedig a magyar agrárgazdaság növekedése nélkül az egész magyar gazdaság hosszú távú stabilizálása is megkérdőjeleződik. Az agrártermelés fejlesztése tehát nemzeti érdek. Ezért helye és szerepe a magyar gazdaságon belül nem lehet naponta változó állásfoglalások vitája. Alapvető érdekünk fűződik ahhoz, hogy számunkra az EU-csatlakozás ne járjon hátrányokkal. Sürgető feladat a magyar adottságokra, az EU-csatlakozásra és a világgazdasági kihívásokra épülő nemzeti *Agrárprogram* mielőbbi kidolgozása. A tudomány ehhez is segítséget kíván nyújtani.

A Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományok Osztálya kifejti készségét arra, hogy a hazai és külföldi kutatások eredményeinek

Agrártermelés az ezredforduló Magyarországn c. program megvalósítási ütemterve

1998

ZÁRÓJELENTÉS
kormányzati szintű döntések
megalapozását szolgáló javaslatok

I. Alprogram összegző
Feladatok, megvalósítási módszerek
összegzése és rangsorolása

II. Alprogram összegző
Feladatok, megvalósítási módszerek
összegzése és rangsorolása

1997

Szakterületi összegzések
szakterületi részstanulmányok összegzése, középtávú
javaslatok kidolgozása, rövidtávú javaslatok egyes
elemeinek részletezése
(8 szakterület)

**Minőségi analízis vizsgálatok
összegzése**
alapanyag előállítás, feldolgozás, piaci előkészítés
és általános jellegű vizsgálatok összegzése
(3 részterület)

**Szakterületi feladatmeghatározás,
részterületi összegzések**
Javaslatok kidolgozása rövidtávú ágazati feladatok kijelölésére,
részstanulmányok készíttési programjának meghatározása
(35 részterület)

**Szakértői csoportok horizontális
és vertikális analízisei**
Részstanulmányok készíttési programjának meghatározása,
a minőségi jövőkép felvázolása a hazai és nemzetközi
igények és követelmények tükrében részstanulmányok alapján
(32 részterület)

1996

Helyzetelemzés

Helyzetértékelés

Problémafeltárás

Az 1996. évi december 5-i tanácskozás anyaga, valamint a már
meglévő kutatási jelentések, összegző elemzések

AGRO-21 program anyagai, valamint a már meglévő elemzések,
kutatási eredmények

szintézisével, majd további kutatások és vizsgálatok végzésével segítse a hazai agrárstratégia mielőbbi kialakítását, az EU-hoz való csatlakozással járó új kutatási, fejlesztési koncepció kidolgozását, a prioritások és az indokolt súlypontáthelyezések meghatározását. Az osztály keretében működő és minden tudományterületet átfogó 14 tudományos bizottság és a hozzájuk tartozó mintegy 1000 tudományosan minősített kutató-oktató-fejlesztő szakember nagy szellemi potenciált jelent, és e munkának részese kíván lenni.

Az MTA elnökének kezdeményezése nyomán a legfőbb magyar tudományos testület nemcsak hallatja hangját az ország sorsát meghatározó fontosságú kérdésekben, hanem erre — anyagilag is támogatott — külön felkérést kapott. Az idő sürgetése miatt gyors válaszokat kell megfogalmaznunk az agrárgazdaság jövőjét érintő, legalapvetőbb kérdésekben.

Fentieket szolgálandóan vállaltuk az Agrártermelés az ezredforduló Magyarországon c. kutatási programot. E szintéziseken alapuló kutatás célja: az ország természeti és gazdasági adottságaihoz igazodóan a termelés mennyiségének növelése, együtt a termékek minőségjavításával és az élelmezés fokozott biztonságával, az agrártermelés szerkezetének újraértékelése, változásainak kidolgozása, a belső piac és az export gazdaságos fejlesztése, valamint a hatékonyság és versenyképesség növelése.

Első feladatunk: adjunk a jelenről helyzetelemzést, és arra alapozva jelölje meg a problémák megoldásának útját, a megoldás lehetőségeit, készüljön fel a döntési változatok bemutatására és adjon a kormánynak javaslatokat, ajánlásokat ahhoz, hogy kialakuljon a mindenki által óhajtott agrárstratégia, vagy hosszabb távú agrárprogram.

Az 1997–98-ban összeállított tanulmányokat az ábrán (l. az előző oldalon) látható tartalommal különböző országos és tájrendezvényeken széles körű vitára bocsátjuk, az eredményeket kiadványokban és egyéb formákban ajánljuk hasznosításra.

Agrárgazdaságunk és az európai kihívások

Az Európai Unióba történő belépésünk alapjában véve nem agrárkérdés. Nem az agrárgazdaság az, ami vonzóvá teszi vagy éppen meggátolhatja felvételünket, illetve nem a hazai agrárproblémák megoldásának sürgető igénye teszi indokolttá unióbeli helykeresésünket. Az EU-ba történő felvételünk azonban olyan, eddig soha nem látott gazdasági lehetőségeket nyit meg számunkra, ami megfelelő alkalmazkodással, jó felkészüléssel, okos stratégia követésével a hazai agrárszféra, az egész élelmiszergazdaság újbóli és új utakat járó felemelkedését eredményezheti.

A magyar agrárszektor — noha sem motorja nem lehet gazdasági felemelkedésünknek, sem pedig gátját nem képezheti csatlakozásunknak — mégis fontos és még majd sok vitában felmerülő kérdése lesz a minden bizonnyal bonyolult előkészítő tárgyalásoknak. Számos előítélettelől kell majd partnereinket is, de a hazai közvéleményt is megszabadítanunk. Az EU nem lesz orvosság minden bajunkra, de az sem igaz, hogy az agrárgazdaság feláldozása lenne a „belépődíj”, amelyet kiszabott ránk a közösség. Ezek, s más, ennél fontosabb okok miatt is elengedhetetlen tehát, hogy az egész csatlakozási folyamatban reálisan ítéljük meg a mezőgazdaságnak az ország életében betöltendő jelenbeli és jövőbeni szerepét. A mezőgazdaság csaknem egyedüli természeti kincsünk, a termőföld és a zömmel más-ként nem is foglalkoztatható munkaerő-állomány közepes mértékű kihasználásán, valamint számottevő szellemi tőkén alapul, s így érdekeink is ennek megfelelően lehető legteljesebb, de mindenképpen gazdaságos hasznosításukhoz kötődnek.

Az agrárgazdaság ezen „kitüntetett szerepéről” való lemondásunk az egyik versenyképes, komparatív előnyöket is hordozó népgazdasági ágról való részbeni lemondást jelentené, anélkül, hogy ezt bármi mással kompenzálni lehetne. Ezért tehát a mezőgazdaság elsorvasztása, a csak saját szükségletre való termelés célként való elfogadása és megvalósítása végső kihatásában sokkal több negatívummal járna még az EU-ra nézve is, mint az, ha ésszerű és kölcsönös engedményeken alapuló agrárfejlesztési stra-

tégiával a magyar agrárpotenciált — a gazdaságosság határain belül — megfelelően kihasználjuk. Az ily módon megelmlhető közös érdek persze megfelelő érvekkel, s nem utolsósorban tényleges termelési eredmények mielőbbi felmutatásával lesz csak igazán bizonyítható!

Ma valójában az a helyzet, hogy — a gyakran hallható szemrehányásokkal ellentétben nem mi, hanem éppen az EU becsüli túl és értékeli fel — gazdasági jelentőségét messze meghaladó mértékben — saját mezőgazdaságát, s igényel számára mások érdekeit is sértő külön elbánást. Ezért a reális alapokon nyugvó megállapodásokhoz kölcsönösen módosítani kell az alapálláson. Részünkről ez elsősorban a tevékenységi struktúrának a termelésfejlesztés kereteibe illesztett jelentős módosításával, a komplementer javak irányába való szerkezetváltással és az EU-n kívüli piaci orientáció erősítésével, a támogatás-igényesség mérséklésével érhető el.

Tennivalóinkat négy nagyobb csoportba sorolom, s ezek közül az első kettővel részletesebben, a második kettővel pedig csak érintőlegesen foglalkozom. E témakörök:

1. A piaci versenyre való fölkészülés és a versenyképesség javítása, amely szorosán kötődik a termelési szférához.
2. Az információs és statisztikai feladatok.
3. Az agrárpolitika tulajdoni és társadalmi összefüggései.
4. A szabályozás jogi feltételrendszere, amelynek bele kell illeszkednie az egész jogharmonizációs feladatkötegebe.

A gazdasági növekedés elindítása

A növekedés a pénzügyi stabilizáció elismert eredményei, s a mezőgazdaság folyamatos visszaesését felváltó, immár harmadik éve tartó sanyarú stagnálása mellett természetes és megalapozott igénye az agrárgazdasági szakembereknek. Nem feledhetjük ugyanis, hogy növekedés hiányában alapvetően rosszak tárgyalási, s ami ennél sokkal fontosabb, belépéskori pozícióink.

Mezőgazdaságunk mostohává lett, illetve azzá tett feltételei (a termelés csökkenésétől kezdve a végletesen széttagolt, túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a törpésített földtulajdon- és az üzemi viszonyok, mindenekeleltt a szövetkezetek tisztázatlan jövőképén át a feketegazdaság töretlen ütemű térhódításáig) kellő hatékonyságú orvoslás hiányában rendkívüli módon megnehezítik az EU-val folytatandó tárgyalásainkat. Különösen a különböző mennyiségi szabályozásról (a kvótákról, az ún. bázisszámokról) és a támogatásokról való ésszerű megállapodásokat. Mindenképpen el kell

ismertetnünk EU-beli tárgyalópartnereinkkel, hogy a termelés mai szintje és szerkezete is abnormális körülmények között alakult ki, s hogy ezt összességében meghaladnunk elemi gazdasági és társadalmi (politikai) érdekünk. Enélkül ugyanis nincs ésszerű és hatékony termelés, hiszen a már 20–30 esztendeje meghaladott hozamszinteken törvényszerű a ráfizetés. Növekedés nélkül nincs megoldás a foglalkoztatás feszítő gondjaira, nincs elegendő áru, de nincs társadalmi béke sem ebben az országban.

Ma még nem tudjuk mindenre kiterjedően és kellő konkrétsággal megjelölni azokat a kritikus pontokat, amelyek köré kívánatos lenne tárgyalásainkat terelni. Ezekről előbb nekünk magunknak kell egyezsége jutnunk. Az egyezés persze nem elhatározás kérdése. Tudnunk kell, mi van, hol állunk, mik a teendőink, mik a lehetőségeink?! S ezt föltárni sem egyszerű dolog, hát még a feladatok rangsorolása, értelmes rendbe állítása — korlátozott források mellett. Az MTA szervezte kutatások és az ezt bevezető vita az első lépés ebbe az irányba.

Fontosnak tartom, hogy világos legyen számunkra, itt nem akármi-lyen növekedés a cél. Nem arról van szó, hogy mindenből többet kell termelni, hanem meg kell vizsgálni a piac várható igényeit, s mennyiségben és minőségben, de költségekben is ehhez kell igazodnunk. Lesz terület, amit fel kell adnunk, vagy át kell engednünk!

A termelés biológiai és műszaki alapjai

A magyar mezőgazdaságot az 1980-as évtized beruházásainak és műszaki fejlesztésének stagnálását követően már 6–8 éve az általános leépülés, illetve jobb esetben a helybenjárás jellemzi. A világ élvonalától való leszakadásunk mértéke növekedett, s csak az a kétségkívüli igazság vigasztalhat bennünket, hogy a már egyszer elért szint újbóli elérése rendre kisebb feladat, mint a soha meg nem hódított csúcsokra való feljutás. Javítja esélyeinket az is, hogy ma Magyarországon egyszerre van jelen a legkorszerűbb igényeket is kielégíteni képes és a harminc-negyven év előtti, vagy a még avittabb múltat idéző üzemi-vállalati világ és termelési mód. Ez a nagyfokú és erősödően széttartó különbözőség a jövőben csak még inkább kiéleződő versenyhelyzetben katasztrofális következményekkel járhat, ha nem teszünk ellene hathatós intézkedéseket. A megoldás a természettudományos és a gazdasági ismeretek együttes alkalmazását igényli és csak konkrét programok kidolgozásával látszik reálisan elérhetőnek. Az idő itt is sürget bennünket, mert a tartósan leszakadók menthetetlenül áldozatai lesznek a csatlakozás utáni változásoknak.

A termelés szerkezeti változásai

Magyarország joggal és indokoltan törekszik arra, hogy „legfőbb természeti kincsét”, a termőföldet minél ésszerűbben és gazdaságosan hasznosítsa. Ez azonban nem azonosítható a már itthon is régóta kritizált elvvel, hogy minden talpalatnyi földet meg kell művelnünk. Ez az elv ugyanis nélkülözi a gazdasági racionalitást és végső soron mindenki rosszabbul jár. Abban valószínűleg könnyen megegyezik a szakma, hogy a legjobb adottságú területeken — az erőforrások optimális szintű koncentrációjával — a lehető leggazdaságosabb, vagyis intenzív termelést valósítsunk meg. Ezen egyértelmű versenyszférával szemben a dilemma a kedvezőtlen adottságú térségek mezőgazdaságának jövőjével kapcsolatos. Mi legyen itt a földdel, mi legyen az itt élő emberekkel? A helyes válaszhoz itt igazán érdemes vigyázó szemünket az EU gyakorlatára vetni, mert tanulságos tapasztalatokat nyerhetünk. A tapasztalatok szerint rendkívül sokrétű a lehetséges megoldások köre, kezdve a helyi igényekhez és adottságokhoz jobban igazodó mezőgazdasági termelés fejlesztésével az ehhez szorosan kapcsolódó erdő- és fagazdasággal, a vadtenyésztésen, a halhústermelésen át egészen a falusi turizmusig és a tájfenntartó tevékenységig, amely célok megvalósításához persze elengedhetetlen a társadalom támogatása. Ennek pedig egyik forrása az ily módon elmaradó veszteség, a másik pedig a korábban is ide juttatott támogatások konvertálása lehet. Van remény, illetve példa arra is, hogy az EU már a tárgyalások szakaszában is ad támogatást erdőtelepítésre, a földhasználat változtatására, tehát ezen a területen fontos lenne fölmérni, hogy milyen gazdaságossági paramétereket tudunk elérni.

Az üzemi-vállalati struktúra

A magyar mezőgazdaság üzemi-vállalati viszonyainak EU-konformitását nem Brüsszelben, hanem sokkal inkább idehaza kérdőjelezi meg a többnyire ideológiai indíttatású felvetések. Tehát elsősorban az itthoni kétkedőket és rosszul tájékozottakat kell meggyőzni arról, amit az EU maga írásban is deklarált, vagyis, hogy tudomásul veszi a közép-kelet-európai országokban kialakult üzemi helyzet sajátosságait, és az EU semleges politikát folytat az üzemi és vállalati formákat illetően. Ez nem jelenti az adózás és a támogatás teljes azonosságát, mivel az önálló jogi személyként működő vállalatokat a gazdasági élet minden területén másként bírálják el mint a családi vállalkozásokat. A kérdés tehát az, hogy milyen gazdasági előnyök adódnak a nagyobb méretekből, és ez miként áll arányban a

számukra is elérhető, de korlátozott támogatásokkal? (Említésre érdemes, hogy Kelet-Németországban 1994–95-ben a magángazdák 1 ha-ra 677, a jogi személyiségű vállalatok, azaz rt-k, kft-k és szövetkezetek 683 DEM termeléssel kapcsolatos támogatást élveztek. Ezen kívül a parasztházaspárok további 37 DEM/ha személyi jellegű jövedelem kiegészítést kaptak. Szó sincs tehát a nagyüzemek támogatásból való kizárásáról, amit itthon is feltételeznek néhányan.) Végül pedig a teljesség kedvéért idézzük az EU-Bizottság madridi állásfoglalását e kérdésről: „... a Bizottság szerint szükséges a privatizáció befejezése, mert ezt követi majd a szektor- és mérettípusok természetes gazdasági szelekciója. A kormánypolitikáknak elő kell segíteniük ezt a gazdasági folyamatot és minden gazdálkodó-, szervezeti- és mérettípust egyenlő elbírálás alá kell vonniuk.”

Nagyon fontos minden lehető módon deklarálni, hogy a tulajdonviszonyokban a korábban sem jelentéktelen magántulajdoni hányad mára már meghatározóvá vált, kivéve az erdőgazdaságot, ahol az EU országaihoz hasonlóan nagyobb az állami tulajdon részaránya. A tárgyalásokon törekednünk kell arra is, hogy a „termelő típusúnak” mondott, de valójában mindig is vegyes funkciójú szövetkezetekre és gazdasági társaságokra is értelmezhető és kiterjeszthető legyenek pl. a munkahelyteremtő, a fiatal szakembereket segítő és más, a strukturális alapokból finanszírozott támogatások. Az előbbieken idézett „egyenlő elbírálásnak” ugyanis csak ez az értelmezés felel meg!

A mezőgazdasághoz szorosan kapcsolódó feldolgozóipar nagyobbik hányada szintén magántulajdonba, sőt ennek igen jelentős hányada EU-beli székhellyel rendelkező külföldi cégek tulajdonába került. Ez a magyar agrárgazdaság EU-ba való betagozódásának cáfolhatatlan bizonyítéka, s néhány gépipari ágazat mellett a legfelkészültebb népgazdasági ág a csatlakozást illetően. Ezt a tényt semmiképpen nem szabad szem elől téveszteni mezőgazdasági tárgyalásaink során, hiszen a külföldi tulajdonú „hazai ipar” érdeke is a versenyképes mezőgazdaság megteremtéséhez kötődik!

Az árnyék- vagy feketegazdaság

Az EU-val való tárgyalások kényes pontja lehet az a hallgatólagosan megtúrt mai magyar gyakorlat, amely szerint még a közepes méretű családi gazdaság sem igen fizet adót, s szinte semmilyen más (egészségügyi, környezetvédelmi, technológiai, beszámolási stb.) kötelezettséget sem tud érvényesíteni velük szemben a hatóság. A teendők kizárólag miránk hárulnak, az EU részéről nem várható „megértés” e kérdésben. Közelebb

vihet bennünket a megoldáshoz az ott alkalmazott átalányadózás bevezetése, ami egyébként a mi érdekeinknek is jól megfelelné. Végül a félreértéseket elkerülendő, itt arról is szó van, hogy ezen kérdés rendezésének hiányában a családi gazdaságok eleve nem részesülhetnek a strukturális alapokból! Tehát az adózástól való „megmeneküléssel” végül is nem csak az ország jár rosszul, hanem többet veszítenek maguk az érintettek is, mint amennyit nyerhetnek. Erre a helyzetre felkészülni nem elég egy-két év, és ha nem lesz változás e téren, akkor súlyos csatlódás vár a kisvállalatokra és a családi gazdaságokra. Sajátos a helyzete és jövője a kiegészítő (részmunkaidős) gazdaságoknak, melyeket sem én, sem az EU-konform statisztika nem sorol az árnyékgazdaság körébe. Ez a magyar gyakorlatban régóta fontos szerepet játszó „üzemforma” elsődlegesen mindig is szociális célokat szolgált, a megélhetéstől kezdve a helybenmaradás feltételeinek megteremtéséig. Feladatunk tehát a kérdés pozitív, s részben az EU filozófiájával jól összeegyeztethető közelítése és beillesztése egyrészt az általános regionális és szociálpolitikába, másrészt a kisgazdaságok világos megkülönböztetése a versenyző mezőgazdasági üzemeiktől. Pl. úgy, hogy föl hagyunk azzal a gyakorlattal, hogy az átlagosan 0,2 ha nagyságú, majdnem egymilliónyi kiegészítő gazdaságot is következetesen „üzemnek” tekint a statisztika!

Az információs rendszer

Már a sikeres alkunak is az az egyik legfontosabb feltétele, hogy megfelelően pontos, az EU-beli adatokkal összehasonlítható nyilvántartásaink és elemzéseink legyenek. Igazodásunk három irányban is indokolt:

- szakmai, tartalmi területen;
- az adatgyűjtési kör és a fegyelem;
- a nyújtott szolgáltatások és az azokhoz való hozzáférhetőség tekintetében.

Az EU agrárinformációs rendszerének fő elemei már részben a magyar agrárinformációs struktúrában is megtalálhatók, de működésük, feltételrendszerük, hatókörük, s főként szolgáltatásaik még közel sem felelnek meg a majdani EU-tagság követelményeinek. Fejlesztésük számos feladatot ró ránk, s ezek elvégzése — viszonylag szolid költségekkel — tudná igazolni a leglátványosabban az oly sokszor emlegetett EU-érettségünket. Lényegesen különbözik ettől az az operatív jellegű feladattömeg, amit csak akkor kell elvégeznünk, illetve akkor tudunk teljességgel hasznosítani, ha tényleg tagok leszünk az EU-ban. Ez pedig igen nagy pontosságú, termelőnként részletezett, s igen költséges adatszolgáltatást kíván.

Az információk megszerzése végül is azért szükséges, mivel felvételünk esetén ettől függ majd a mezőgazdaságnak juttatandó támogatások elérhetősége. Ha erre nem készülünk fel — s a felkészülés legalább 3-5 évet kíván —, nem jutunk hozzá a támogatási pénzhez. (Amint az a nálunk főkészültebb országokban is előfordult...) Az agrárkormányzat egyértelműen pozitív és üdvözlendő lépése, hogy a mezőgazdasági támogatásokat nyilvántartáshoz és bizonyos mérethatárhoz köti. Végül pedig érdemes arra is utalnunk, hogy csak az EU-ban bevett információs és elemzési munkákkal honosítható meg az EU-országok azon gyakorlata, miszerint az agrártárca évente számot ad az ország parlamentje előtt mezőgazdaságának helyzetéről, parasztságának jövedelméről. Ezt a célt pedig nekünk is indokolt lenne kitűzni és mielőbb elérni.

A termőföld hasznosítása

Magyarország kivételes helyzetben van a szántóföldi művelésre alkalmas területek arányát, és ezen belül a talajok termékenységét illetően. Ha ehhez még hozzávesszük a mérsékelt égövi kedvező éghajlatot, akkor felvetődik a kérdés, milyen gond lehet a mezőgazdaságban, amikor minden kedvező természeti feltétel adott?

Régen azt mondták, hogy a Dunántúl megtermi az ország lakosságának élelmiszer-szükségletét, és ami az Alföldön terem meg, az mehet exportra. Ha tehát az időjárás az Alföldön aszályos volt, akkor csökkent az export, de az ország kenyerét biztosította a Dunántúl. A gabonatermesztés mellett az állattenyésztés sem volt elmaradott, hiszen a magyar szarvasmarhát Milánóban, Bécsben, Németország különböző városainak piacain is keresték. A kertészeti termékeknek sem kellett nagy hírverés, ismerték és megbecsülték Európa-szerte a tokaji bort, és a jó magyar gyümölcsfajtákból távoli országok uralkodói kértek szaporítóanyagot. Mindez pedig több mint kétezer éves mezőgazdasági kultúrára épült, még akkor is, ha fejlődését a háborúk több ízben megszakították. Az uralkodó rétegek változtak, de a mezőgazdasági kultúra átörökítéséhez szükséges népesség maradványai átvészelték a nehéz időszakokat. Ez a hagyomány még gazdagodott a nyugatról és keletről érkezett újabb fajokkal, fajtákkal és hasznosítási módokkal.

Miért kell akkor mégis gondterhelten nézni a mezőgazdaság jövője elé? Miért kell újraértékelni a megszokott döntéseket? Mert közben megváltoztak a körülmények, és mert az elmúlt idők talajhasználatára nem múlt el nyomtalanul. Megváltoztak a termelési feltételek, de megváltozott a tájjal és a talajjal szemben támasztott igény is. Felszínre kerültek azok az ellentmondások, amelyek a mezőgazdasági termelés mennyiségi irányzata és a környezet minőségének fenntartása között feszülnek. A termőföld megbecsülése is jelentős változáson ment át. A korábbi korok földcentrikus szemléletét — amelyben a tulajdonlás mellett ott volt a termékenység értékelése is — felváltotta a földnek, mint vagyonnak a szemlélete, anélkül,

hogy a termelési és környezeti funkciójának minőségi követelményeit figyelembe vették volna. Ha pedig nem becsülnék meg valamit, akkor nem is érdeklődnek tulajdonságairól, értékeiről, és nem törekszenek értékei megőrzésére sem.

A természeti táj ökológiai egység, ugyanúgy, mint a klasszikus mezőgazdasági termelés egy ökológiailag optimalizált rendszer volt. Ez az összhang sérült a kizárólag mennyiségi célkitűzések megvalósítása során, amit az utóbbi 50 év példáján láthatunk. Ezek közül a továbbiakban csak a legfontosabbakat tárgyaljuk, anélkül, hogy alábecsülnénk a többi, ökológiai összhangot megbontó hatás jelentőségét.

Térségi szemlélet és tájgazdálkodás

A mezőgazdaság központi irányítása nem vette figyelembe a tájak különbözőségéből következő eltérő lehetőségeket, és így a tájak potenciáljától pozitív, vagy negatív irányban eltérő követelményeket támasztott. Általános recepteket fogalmazott meg, amelyek egy adott térség esetében nem az optimumot jelentették. Ez egyben fékezte az önálló kezdeményezést és csökkentette a felelősségérzetet. A mezőgazdasági termelés központi irányítása nem volt tekintettel az ökológiai követelményekre, a környezet védelmére, csak a termelés mennyiségi mutatóit értékelte. Így történhetett, hogy minőségi búza helyett takarmánybúzát termesztettek, mert a termelési mutatókban nem tettek különbséget a kettő között. A kukorica-termesztés előnyben részesítése nem vette figyelembe a domborzati viszonyokat, és a lejtős területekre is erőltette a kukorica termesztését, amivel a talajerózió veszélyét fokozták. Arról az időszakról már nem is érdemes beszélni, amikor a gyapottermesztést és a gumipitypang termelését akarták elterjeszteni. A szőlőtermő tájakon, a jellegzetes hegyvidéki borvidékeken a szőlőültetvények lecsúsztak a hegylábi területekre — a hegyek szoknyájára —, aminek következtében jobb lett ugyan a gépesíthetőség, de romlott a bor minősége. Központi irányítás írta elő a felhasználandó műtrágya és növényvédőszer mennyiségét, tekintet nélkül az adott táj és talaj jellegére. Nemcsak a síkvidéken, hanem a domb- és hegyvidékeken is erőltették a nagytablás gazdálkodást és ennek következményeként a nagy gépek használatát, ami a talaj tömörödését okozta és így növelte az erózió veszélyét.

Ennek a helyzetnek a feltárását segítette az Országgyűlés által elfogadott *Alföld program*, amely példaértékű kezdeményezés volt. Rámutatott az Alföld sokszínűségére, azokra a különbségekre, amelyek e nagy táj

természeti, gazdasági, szociális és kulturális viszonyaiban fennállnak. Ez a program szolgáltatott számszerű adatokat a jelentős eltérésekre és adott alapot a térségeket megkülönböztető intézkedésekre. Ez az irányzat akkor válhat teljessé, ha az Alföld példáján az ország többi nagy táján, úgymint a Kisalföldön, az Északi- és a Dunántúli-középhegység, a Dunántúli-domb-ság, valamint az Alpokalja térségében is elkészül a hasonló felmérés. Ez tenné lehetővé most már nemcsak az Alföld, hanem az ország tájai közt mutatkozó természeti, gazdasági és szociális különbségek számszerű megismerését, és ennek alapján a szükséges gazdasági és szociális intézkedések megtételét. A mezőgazdaság egyenletes fejlődését több ízben megtörte a termőföld tulajdonviszonyainak ugrásszerű változása. A földosztás, majd a termelőszövetkezetek erőszakos szervezése, ezt követően a szövetkezetek részleges felbomlása, a kárpótlás végrehajtása során észlelt anomáliák mind csökkentették a bizalmat a földtulajdon tartóssága iránt. A bizalom hiánya visszahatott a termelésre, gátolta a hosszú távú befektetéseket, és a termőföld értékeinek megőrzése ellen hatott.

Földnyilvántartás és művelési ág

Jelen helyzet is sok bizonytalanságot szült, melyek megszüntetése érdekében szükség volna a földtulajdonviszonyok rendezésére, a naprakész földnyilvántartás korszerű megvalósítására — melynek mennyiségi oldalát lehetővé teszi a németországi hitellel megkapott számítógépes nyilvántartás —, de ennek a rendszernek ki kell terjedni a föld minőségében fennálló különbségek megállapítására és nyilvántartására is. A szakmai körök két évtizede kidolgozták a földminősítés korszerű rendszerét, a földhivatalok és a szakszolgálat az ország mezőgazdaságilag művelt területének kerekén 60%-án elkészítették az ennek felhasználásával szerkesztett részletes térképeket. Sajnos a kárpótlás megvalósítása során ismét visszatértek az aranykorona rendszerhez, és ezzel a földnyilvántartás fejlődését másfél évszázaddal visszavetették. Ezen a helyzeten nemcsak a föld értékében mutatkozó valós különbségek feltárása érdekében, hanem más európai országok földminőségével való összevethetőség érdekében is mielőbb változtatni kell. A földminősítés egyébként nemcsak az egyes földrészeket különbségeit fejezi ki, hanem a tájak különbözőségeit, és a tájpotenciált is jelzi.

A művelési ág megválasztása, mint a tájpotenciál által nyújtott lehetőségek optimalizálása, mint a talajvédelem eszköze, valamint az ökológiailag helyesen berendezett táj megközelítése.

A mezőgazdaság kizárólag mennyiségi mutatók alapján való értékelésének szerves velejárója a földhasználatban a szántócentrikus szemlélet eluralkodása. Kezdve a művelési ág változtatás jogi szabályozásának nehézségein, a közgondolkodásban eluralkodott egyoldalú szemléletig, minden a szántóterületek sérthetlenségét biztosította. Ma, amikor a minőségi termelés és a tájgazdálkodás egyaránt e merev kötöttség feloldását igénylik, e téren is változtatás szükséges. Domb- és hegyvidékeken ésszerűbb és gazdaságosabb a meredek szántók gyepesítése ott, ahol az állattartás egyéb feltételei biztosítva vannak. Ez egyben a talajvédelmet is szolgálja, ugyanúgy, mint a meredek szántók erdősítése. Ha az ország talajviszonyait ábrázoló térképet nézzük, akkor bizonyossá válik, hogy az összterület mintegy 40%-án az ősi növénytakaró az erdő volt. Ez lényeges különbség az erdők jelenlegi, mintegy 18%-os arányához képest. Illúzió lenne azt megcélozni, hogy az eredeti erdőborítottság megismételhető legyen, de az, hogy az ország gazdasági erejéhez mérten fokozatosan növelni kell az erdőterületeket ott, ahol ennek megvannak a természeti és gazdasági feltételei, nem ábránd. Ugyanúgy vissza kell adni a rétek és legelők rangját is, és ott, ahol ez gazdaságilag előnyösebb, könnyíteni kell az átalakítás feltételeit.

Az állattartás és a termőföld hasznosításának kapcsolata közismert tény, mégis sokszor elfeledkezünk róla, vagy figyelmen kívül hagyjuk. Minden mezőgazda és ökológus számára egyértelmű tény, hogy háziállataink életének, táplálkozásának alapja a növényi biomassa. Ez pedig a termőföldön terem és e talaj-növény-állat rendszerben az anyagáramlás folyamatos, amit még a mikroszervezetek módosítanak. Az előbb már említett rét-legelő kontra szántó viszony ezért is figyelmet érdemel, valamint azért is, mert a kérődzők számára létfontosságú növényzet egyben a jó talajvédő növénytakaróhoz tartozik. A szántóföldön termesztett szalastakarmányok is hasonló szerepet töltenek be a talajvédelemben, és a talajvédő vetéssorrend fontos elemei. Más a helyzet az abraktakarmányt fogyasztó állatok számára termelt kukorica, takarmánybúza, árpa esetében. Míg a búza és az árpa jó talajvédő növény, a kukorica a lejtős területeken az erózió előidézője.

Az állattartás más tekintetben is hatással van a környezetre és a talajra, éspedig az állatok által termelt trágya révén. A lejtőkön elhullajtott ürülék a természet által meghatározott körfolyamatban juttatja vissza a tápanyagokat a növény számára a talajba. Gyakorlatilag ugyanez játszódik le az almozásos állattartó telepek istállóiból kikerülő trágyával is, de itt a trágyakezeléssel már közbeiktatódik az ember is, rontva vagy javítva a tápanyagok áramlásának hatását. Még jelentősebb az ember szerepe a

hígrágyás technológiával működő állattartó telepeken. Az elmúlt 50 év egyik legkétségesebb újítása a hígrágyás állattartó telepek rendszerének bevezetése volt. A hígrágyakezelés költségei, kijuttatása a szántókra, illetve a puffer területekre mind olyan gondot jelentenek, amelyek veszélyeztetik a vizek tisztaságát, a talajok víz- és tápanyag-gazdálkodását, valamint a környezet egyéb elemeinek (levegő) tisztaságát. Nem véletlen, hogy a Balaton vízminőségének javításához az első lépések között állították át a vízgyűjtőn létesített állattartó telepeket a hígrágyás technológiáról az almozásosra.

Más oldalról viszont éppen az állattartás hivatott visszaállítani a talajok tápanyag-gazdálkodásának harmonikus egyensúlyát. Az istállótrágyázás sokáig az egyedüli mód volt a talajok termékenységének fenntartásához, és ezt a feladatát jól töltötte be.

A tápanyag-szolgáltató talajok

A növények tápanyagszükségletét a talaj biztosítja, egyrészt a talajalkotó ásványok elemeinek oldódásával, másrészt a talajlakó mikroszervezetek tápanyag megkötő szerepe útján. Az istállótrágya a szervesanyag tartalma által a mikroszervezetek energiaforrásául szolgál, másrészt maga is tartalmaz tápelemeket, amelyeket a növényekből örökölve visszajuttat a talajba. Ezt a gazdaságos és ésszerű, ökológiailag is megfelelő anyagáramlást borította fel az az időszak, amikor a műtrágyázás bővületében a magyar mezőgazdaság elhanyagolta az istállótrágya kezelését és talajba juttatását. Nem véletlen tehát, hogy a periodikus talajvizsgálatok az ország nagy részén a talajok szervesanyag-tartalmának csökkenését állapították meg még a nyolcvanas évek végén. Ez a helyzet sajnos azóta sem javult, sőt valószínűleg romlott. (Azért valószínűleg, mert az országos időszakos talajvizsgálat most sem háromévenként, sem ötévenként nem történik meg.)

Megállapítható tény viszont, hogy a növények termése a hatvanas évek közepétől kezdve a műtrágyázás felhasználásának ütemével együtt nőtt. Sokan ezért azt hitték, hogy a műtrágyák — az államilag támogatott árú műtrágyák — a növénytermesztők minden mulasztását el tudják fedni. Nincs szükség istállótrágyára, idejében és jó minőségben végzett talajművelésre, sem növényápolásra, mert a nagy műtrágyaadagokkal mindezt ellensúlyozni lehet. Amint a rendszerváltással a műtrágyák árának támogatása megszűnt, az évi 280 kg/ha NPK hatóanyagnak megfelelő műtrágya felhasználás 30–40 kg/ha-ra esett vissza, és ma sem haladja meg az 50 kg/ha-t. Attól lehetett tartani, hogy a termések ezzel arányban csökkennek, de nem ez következett be. A mintegy 30%-kal kisebb termés a talaj-

ban tartalékolt tápanyagokat vette fel, valamint a talaj tápanyagtőkéből élt. Várható volt, hogy az a túltrágyázás, amely a „felvehető tápanyagtartalom” alapján egy fokozattal megemelte a talajok tápanyag-ellátottságának szintjét, egy ideig fedezni tudja a növények tápanyagigényét. A beköszöntött nedvesebb évek oldhatóvá tették az aszályos évjáratokban talajban maradt tápanyagkészleteket, ezért a terméscsökkenés nem volt olyan rohamos, mint a műtrágya-felhasználásé. A helyenként végzett talajvizsgálatok azonban már most megállapították, hogy a talajok tápanyag-ellátottsága egy-két fokozattal visszaesett, aminek következményeként a termések visszaesése a hatvanas évek elejének szintjére már nem sokat várat magára.

Ha a műtrágya-felhasználás csökkenése mellett az istállótrágyázás elmaradásának hatását is figyelembe vesszük, akkor a talaj mikroszervezeteinek energiaforrása is csökken, és ennek megfelelően tápanyagfeltáró tevékenységük is kisebb lesz.

Mindezek alapján látható, hogy a talajok harmonikus és megfelelő szintű tápanyag-ellátása sürgős feladat, ha a mezőgazdaságtól elvárjuk a nemzetgazdaságnak szükséges hozzájárulást a nemzeti jövedelem megtermeléséhez.

A műtrágyázás másik fonák helyzete a talajok savasodásának következménye. A talajsavasodásnak ugyan a légköri savas ülepedés nagyobb mértékben okozója, mint a műtrágyázás, mégis a nagy műtrágyaadagok előidézték a savasodást. Ez a folyamat már olyan mértéket ölt, hogy a putnoki trágyázási kísérletekben a nagyadagú műtrágyával kezelt parcellán már nem volt termés. Ami a veszélyt még fokozza, az a meszezés alakulása volt. A talajsavasodás ellensúlyozásaként alkalmazott meszezés országos mértéke pont azokban az években esett rohamosan vissza, amikor a műtrágya felhasználás nőtt, ugyancsak az állami támogatás mértékének csökkenése miatt. De itt mégis különbséget kell tenni az állami támogatás szükségességének megítélésében, mert míg a műtrágyázás haszna a mezőgazdaságban jelentkezik, így felelős a talaj savasodásáért is, a légköri savas ülepedés a mezőgazdaságon kívülről érkezik és a mezőgazdaság területén okoz kárt. Ezért a meszezés állami támogatása nemcsak a mezőgazdaság terhére kell, hogy képezze. Márpedig meszezés nélkül sem a növények tápanyag-gazdálkodása nem áll helyre, sem a környezetre veszélyes anyagok, mint a káros mikroelemek oldhatósága nem szorítható vissza.

A talaj és a víz kapcsolata, mint a környezet e két fontos tényezőjének viszonya is kiemelt szerepet játszik mind a mezőgazdasági termelésben, mind a környezet védelmében. Természetes körülmények között a talaj mint szűrőrendszer védi a vizeket, és pedig mind a talajvizet, mind a

felszíni vizeket az elszennyeződéstől, visszatartva a káros és mérgező anyagokat. Ezek között kiemelt jelentőségű a víz nitrát szennyezése, ami — ivóvízként használva a talajvizet — súlyos egészségi károsodást okoz az emberben és állatban. Ugyancsak veszélyes, ha növényvédőszer, vagy maradványaik kerülnek a talajvízbe, ami kis szűrőképességű talajok esetében előfordulhat. A termőföld akkor is mérgezheti a felszíni és a talajvizet, ha az erózióval szállított talajrészecskéken megtapadt vegyi anyagok oldódnak a folyóvízben. Ezért kiemelt fontossággal bír a talajok környezeti tompító képessége, aminek jelentősége napjainkban mind nagyobb lesz. Számos úton kísérelték meg a talajok környezeti tompító képességét meghatározni és számszerűen kifejezni. Míg Hargitai László a talaj szervesanyagának megkötő képességét jellemezte, magunk a talaj ásványi összetételének ismeretében kíséreltük meg a képesség számszerű kifejezését. Ezúton lehetőség nyílt arra, hogy a tompító képességet és a talajt érő szennyezés mértékét egymáshoz viszonyítva értékeljük az ország területén. Ebből az értékelésből adódóan az a szerencsés kép rajzolódik ki, hogy a nagy szennyezések (légköri ülepedés) területe csak kivételes esetben esik egybe a kis tompító képességű talajok területével. De ez a felmérés még így is lehetőséget ad arra, hogy a megelőzés és a védekezés sürgősségi sorrendjét területenként meghatározzuk.

A talaj és a víz kapcsolata a mezőgazdaságban egyrészt a belvízveszély, másrészt az öntözési lehetőségek adottsága miatt vált fontossá. Az Alföldön a múlt század vízrendezése nagyobb területen tette a talajokat mezőgazdasági termelésre alkalmassá, mint amivel Hollandia dicsekedhet. Csapadékos években azonban visszaköszön a víztől megszabadított területek múltja, és a vízelvezetés nehézségei miatt belvizek képződnek. Másrészt ugyanitt lehetőség nyílt az öntözésre, ami a növénytermesztés, eredményességét növelte. Mind a rizstermesztés, mind a zöldségtermesztés, de újabban az eredményes gyümölcstermesztés is sokat nyert az öntözési lehetőségek által.

Javaslatok a jövőre

Az eddig felsoroltakból levonva a következtetéseket, a mezőgazdasági termelés és a jó környezet fennmaradása érdekében az alábbi teendőket tartjuk a legfontosabbaknak:

– Az Alföld-programhoz hasonlóan az ország többi területét is értékelni kell, hogy a természeti, gazdasági, szociális és kulturális különbségek számszerűsítve ismertté váljanak.

- A termőföld tulajdonviszonyainak változása miatt szükségesnek tartjuk a kárpótlás mielőbbi lezárását, a tulajdonviszonyok rögzítését, és pedig nemcsak a területi adatok, hanem a talajminőségi adatok korszerű és pontos rögzítésével, majd ott, ahol szükséges, tagosítással kell kialakítani a gazdálkodásra alkalmas üzemeket.

- Ki kell alakítani a minőségtermelő mezőgazdaság és a jó környezet kívánalmainak megfelelő talaj-tápanyaggazdálkodás gazdasági és technikai feltételeit, beleértve a szaktanácsadást.

- Biztosítani kell a talajok védelmét a szél és a víz pusztító hatásával szemben, meg kell előzni a további talajszervesanyag veszteséget.

- A talajok savasodásának leküzdésére szorgalmazni kell a meszezést, és ehhez meg kell teremteni a gazdasági feltételeket.

- Pontosítani kell a talajok környezeti tompítóképeségének meghatározására szolgáló módszereket, és az adatokat fel kell használni a környezetgazdálkodás tervszerű fejlesztésére.

Növénytermesztés, -nemesítés és -védelem*

A növénytermesztés szerepe, jelentősége az agrárstratégiában nagy és sajátos. Fontos szerepet tölt be a nemzetgazdaságban, a bruttó nemzeti össztermék 6–8%-át, az agrártermelésnek közel felét állítja elő, az export részesedése pedig ezt az arányt is meghaladta, meghaladhatja.

A növénytermesztés jelentősége a mértékadó prognózisok szerint a jövőben növekedni fog, hiszen a világon az egy főre jutó termőterület az eddigieknél is nagyobb ütemben csökken (a Világbank előrejelzése szerint a 30 évvel ezelőtti 0,5 ha-ról 2030-ig 0,2 ha-ra, a gabonatermő terület pedig 0,1 ha-ra), ezzel együtt az emberiség élelmiszerigénye robbanásszerűen nő, amelynek jórésztét a mezőgazdaságnak kell kielégíteni. A növénytermesztés a jövőben is stratégiai jelentőségű ágazata lesz a világ- és a nemzetgazdaságnak.

Magyarország természeti adottságai az agrárgazdaságnak, azon belül a növénytermesztésnek kedvezőek. A természeti adottságok közül a legnagyobb érték a termőföld. Az ország területének közel 70%-a mezőgazdaságilag hasznosítható, 50%-a pedig szántóként művelhető. A szántóterület (növénytermesztési szempontok alapján) mintegy 35–40%-a kiváló, illetve jó, és csak 25–30%-a kedvezőtlen.

A csapadék, a növények által hasznosítható vízkészlet, mint természeti erőforrás a növényállományok vízigényét és az agronómiai vízigényt nem elégíti ki, következésképpen limitáló, egyben kockázati tényező.

A szoláris energia a növények igényét szinte korlátlanul képes kielégíteni, az átlagos efficienciája 1,5–3% között váltakozik a természeti és a termesztési tényezők kölcsönhatásától, a termesztés színvonalától függően.

Alapvető sajátossága a növénytermesztésnek, hogy miközben gazdasági értéket állít elő, a természeti környezetet is formálja, kedvező és kedvezőtlen irányba. A növénytermesztés intenzív szakaszában egyre több külső fosszilis energiát használt, aminek folytán a környezetkárosító hatás veszélye fokozottabbá vált.

* Az előadás egy általam vezetett bizottság munkáján alapul, amelynek Balla László, Frank József, Györffy Béla, Hajdú József, Kádár Imre, Menyhért Zoltán és Reisinger Péter voltak a tagjai.

A jelenlegi helyzet

A termékek alakulása

A '90-es előtti két évtized növénytermesztését a szakmai, a műszaki-technikai fejlődés, a biológiai alapok és a tápanyagellátás (műtrágyahasználat) javulása jellemezte. A tényezők pozitív kölcsönhatásának eredményeként a szántóföldi növények termései jelentősen, növényfajonként differenciált mértékben nőttek. A növények közül a mértékadókat kiragadva 1970–89 között dinamikus a növekedés üteme a kukorica (148 kg/év) és a búza (113 kg/év) termésének. Közepes és egymáshoz közel álló növekedés volt tapasztalható a cukorrépa, valamint a burgonya termésében (480–520 kg/év). Mérsékelten (56 kg/év) növekedett a napraforgó termése. A maghüvelyes és a szálastakarmány növényeket pedig stagnálás jellemezte.

Ebben az időszakban a gabonatermesztés eredményei alapján a világ élvonalába kerültünk, a belső fogyasztás kielégítésén túl jelentős mennyiséget exportáltunk és az időszak második felében a minőségi követelményeknek is egyre jobban megfeleltünk.

A '90-es évtized első felében a változás tendenciája megfordult: minden növény termése csökkent, a hatéves termésátlagok alapján a csökkenés mértéke a növényektől függően 15–40% közötti. Ez oly mértékű árualap hiányt teremtett, hogy az EU által a társulási szerződésben biztosított kontingenst sem tudtuk kihasználni és jelentős export bevételtől esett el az ország. A termés-csökkenés társadalmi, gazdasági okok mellett egyrészt a klimatikus tényezőknek, másrészt a termesztési tényezőknek tulajdonítható.

A két tényezőcsoport hatása növényenként, termőhelyenként eltérő. A kukorica (és néhány más klímaérzékeny növény) termésének csökkenésében a klimatikus tényezők szerepe meghaladta a termesztési tényezők hatását. A kalászos gabonanövényeknél (a tavaszi árpát kivéve) a termés-csökkenésben nagyobb súllyal a termesztési tényezők, kisebb súllyal a klimatikus tényezők játszottak szerepet.

A két időszak összehasonlításában változott a termésingadozás intervalluma is. Míg az előző időszakban a termékek ingadozása 10–20% között volt, ez az utóbbi időszakban 40–60%-ra növekedett, amelyek kiváltói ugyancsak a klimatikus és a termesztési tényezők voltak.

A gép- és eszközellátás változása

A '90-es évek előtti időszakot a közepes színvonalú, tipizált gépesítés, intenzív gépkihasználat és viszonylag kedvező gépköltségek jellemezték.

Az átalakulás során a növénytermesztést kedvezőtlen helyzetbe hozta a gép- és eszközállomány csökkenése. A gépi vonóerő kapacitás 35%-kal csökkent, felgyorsult a technikai elavulás, mintegy háromszorosára emelkedtek a gépüzemeltetési költségek. Ez kedvezőtlenül hatott a munkateljesítmények és a munkaminőség alakulására. Az előregedett (10 éves átlagos életkorú) gépek fajlagos energiafelhasználása meredeken nőtt és egyre növekszik a gépek okozta környezetszennyezés is. A piacgazdaság követelményeit kielégítő hatékony és versenyképes minőségi termelés a jelenlegi bázison nem valósítható meg, egyre sürgetőbb a technika megújítása.

Tápanyag-gazdálkodás, trágyázás

A tápanyag-gazdálkodásban korszakos változást a műtrágyák fokozott használata teremtett. A '70-es, '80-as évtizedek műtrágya-felhasználása Magyarországon (a fejlett országokhoz viszonyítva 1-2 évtized késéssel): a talaj tápelemkészletét csökkentő rablógazdálkodást felváltotta a talaj tápelemeit gazdagító trágyázás. A felhasznált műtrágya-hatóanyag ebben az időszakban 200–250 kg/ha a mezőgazdasági területre vetítve. Ennek eredményeként a '80-as évek végére a művelt talajaink 2/3-án a P- (foszfor) és K- (kálium) ellátottság jó, illetve nem kívánatos magas kategóriába emelkedett és mindössze 10–15%-ot tett ki a gyengén ellátott területek részaránya. A talajok nagy része P-ral, K-mal feltöltődött, a K-mérleg pozitívuma 20, a P-mérleg pozitívuma 30 évig állt fenn. A N- (nátrium) műtrágyázás pedig évről évre biztosította a növények jó, esetenként túlzott ellátottságát.

A '90-es évtized első felére a műtrágya használata drasztikusan csökkent, a P-, K-műtrágyázás csaknem megszűnt, a N-műtrágya felhasználása 1/4-ére, 1/3-ára, mintegy 30 kg/ha-ra süllyedt. Ez az állapot a 60-as évek elejének színvonalát tükrözi mind a műtrágyahasználatban, mind a tápelemmérleg egyenlegeiben. A tápanyag-gazdálkodást mindhárom tápelem esetében újra a rablógazdálkodás jellemzi, a becsült országos mérlegben 30–30 kg/ha, a N és a K, valamint 15 kg/ha a P₂O₅ évi hiánya. A negatív mérleg értékeinek szakmai minőségéhez tekintetbe kell venni az átlag mögötti szórásokat, a növények trágyázása közötti igen nagy különbségeket. Lényeges körülmény az is, hogy ezt az időszakot csapadékhiány jellemezte, aminek következtében a termések, így a terméssel kivont tápelemek mennyisége jóval kisebb volt, mint a korábbi években. Amennyiben a száraz éveket csapadékos év(ek) követ(ik), a mérleg negatívuma ugrásszerűen megemelkedik, és ez a termések mennyiségét és minőségét egyaránt súlyosan lerontja.

A növényvédelem helyzete

A növények kártevői, kórokozói, valamint a gyomborítottság a '70-es, '80-as évtizedeket jellemző szakszerű és eredményes növényvédelmi munkának, a jól funkcionáló és felszerelt intézményhálózatnak, a felkészült, nagy létszámú szakember gárdának köszönhetően a szántóföldi növénytermesztésben számottevő veszteséget nem okoztak.

A környezet védelme, a tényleges és potenciális veszély csökkentése, megelőzése, mindezek ellenére a hazai növényvédelmet is megújulásra ösztönözte már a '80-as évek második felében. A „korszakváltás” azonban a különböző okok miatt nehezen indult be, illetve máig késik, sőt a legutóbbi években a hazai növényvédelmi munka színvonala, eredménye romlott. Csökkent a gyomirtott terület nagysága (kalászosoknál, kukoricánál 25–40%-kal), romlott a munka szakszerűsége, mindezt nem ellensúlyozta a mechanikai gyomirtás, mert azt sem végezték el időben és jó minőségben. A termesztés-technológia színvonalának romlása heterogénné tette a növényállományokat, amelyek a gyomosodásra érzékennyé váltak. Ezeknek következtében nőtt a gyomborítottság mértéke, változott a gyomnövények összetétele, elszaporodtak az évelő gyomnövények és az ún. veszélyes gyomnövények. A gyomosodás környezetkárosító tényezővé vált.

A megváltozott birtokviszonyok gondokat okoztak a növényvédelemben. Kórokozók, kártevők a korábban tapasztalt évjáráthatásokat meghaladó mértékben jelentek meg és károsítottak. Rendkívüli veszélyt jelent az új kártevők, kórokozók gyors terjedése.

Ezek a változások szükségszerűvé teszik a növényvédelem színvonalának visszaállítását, mert szakszerű növényvédelem nélkül eredményes növénytermesztés nem képzelhető el.

A talajművelés jellemzői és hibái

A talajművelés sablonossága, a műveletek késedelmes, hiányos végzése, a művelőeszközök helytelen megválasztása a talajok fizikai állapotának romlásához vezettek.

Ökonómiai kényszer miatt általánosnak tekinthető az alpműveletek mélységének csökkenése, a periódusos mély/mélyítő művelés elhagyása. Ebből következően a talajtömörödés (nem kizárólag a tömörödésre hajlamos talajokon) egyre nagyobb területet érint. A tömör záróréteg a felszínhez egyre közelebb van, és a növények számára kedvezőtlen helyzetet teremt.

A talajművelés hiányosságainak következménye a nedvesség-, illetve a vízkészlet-veszteség növekedése, a növénytermesztés vízhiányának — szélsőséges helyzetben — az aszály, esetenként a belvizek előfordulásának fokozódása.

Biológiai alapok terén a vetőmaghasználat anomáliáit leszámítva visszaesés nem következett be. Általánosságban megállapítható, hogy bővült a fajtaválaszték, az új fajták termőképessége és egyéb értéket meghatározó tulajdonsága javult. Előrehaladás történt a minőség, a tolerancia és rezisztencia javítása terén. Nem történt kellő változás az ökológiai szélsőségekhez alkalmazkodó, a stresszhatásokat jobban tűrő fajták előállításában.

A növényfajok közül a fontosabbakat kiragadva a „fajtakérdés” az alábbiakban jellemezhető:

Az *őszibúza-termesztés* teljes egészében hazai fajtákon alapszik, és a jövőben sem várható e tekintetben változás. Minden érésidejű csoportban rendelkezünk elegendő számú, és a mennyiségi és minőségi igényeket is kielégítő fajtával. A nemesítés szinten tartásával a jövő növekvő igényét kielégítő fajták megjelenésével is reálisan számolhatunk.

Az *egyéb kalászos növények* közül az őszi árpa termőterületéből a hazai és a külföldi fajták osztoznak. A tavaszi árpa, a rozs és a triticales fajták között a külföldiek dominálnak.

A *kukoricatermesztést* az előző két évtizedben döntően a külföldi hibridek határozták meg. Az utóbbi évek nemesítési eredményének köszönhető, hogy a vetésterület közel 35%-án hazai hibrideket termesztünk. Ennek az aránynak a tartása nagy erőfeszítést igényel az intézetektől, amelyhez ha nem párosul elegendő támogatás, a magyar kukoricánemesítés a tőkeerős külföldi cégekkel a versenyt nem fogja állni.

Az *olajsnövények* termesztése az elmúlt években jelentősen változott. A hazai és a nemzetközi piacon kialakult kereslet fellendítette termelésüket, és azzal együtt fejlődtek biológiai alapjaik is.

Napraforgóból értékes — hazai és külföldi intézetekkel kooperációban előállított — hibridek uralják a közel 1/2 millió ha vetésterületet. Ezek a hibridek a külföldieknek ma nagy versenytársai, kívánatos, hogy jó pozíciójuk a jövőben is megmaradjon.

A *maghüvelyes növényekből* a nemesítés eredményeként és nagy számú külföldi fajta behozatalával bőséges a fajtakínálat. Az állatlétszám és a takarmányigény az ezredfordulóra a prognózisok szerint számottevően növekszik, ezzel együtt a termőterület is nőni fog. Ez a változás biztonságosabb hazai fehérjebázist igényel. Az ország érdeke, hogy ennek az alapját a maghüvelyes növények termesztésének fellendülése teremtsen meg.

A *cukorrépa-termesztést* csak külföldi cégek integrálják, a termesztésben kizárólag külföldi fajták vannak, hazai versenytárs nincs. A fajtaválaszték bőséges, a cerkospóra nagymértékű és gyakori előfordulása, valamint a rizómánia veszély fokozódása azonban figyelmeztető lehet.

A *burgonya* termesztését évtizedek óta a külföldi fajták dominanciája jellemzi. Ennek megváltoztatásához — bármennyire szükséges lenne — az eddigi hazai nemesítés nem bizonyult versenyképesnek.

Takarmánynövényekből rendelkezünk értékes saját fajtákkal, a termesztés pozíciójának romlása a közgazdasági és piaci körülmények következménye.

A nemesítés és a vetőmagtermesztés mindig szorosan kapcsolódott egymáshoz. Az eredményes nemesítés a vetőmagtermesztés helyzetét javította, javítja. A multinacionális cégek megjelenése a magyar piacon a vetőmagtermesztés és forgalmazás helyzetét alapjaiban megváltoztatta. A kedvezőtlen helyzet megváltoztatásához nem elégséges az ország kedvező ökológiai adottsága és a vetőmagtermesztés múltban kivívott hagyománya. A vetőmagtermesztésnek az új helyzethez kell igazodnia. A legígéretesebb út ehhez a kooperáció keresése, kiépítése intézeti, vállalati és kormányzati szinten egyaránt. A nagy területen termesztett szántóföldi növények körében a külföldi fajták részesedése 50% körül van. A multinacionális cégek jelenléte és terjeszkedése vetőmagüzemek építésében is megnyilvánul.

Az ország érdeke garantáltan jó szakmai munkával a cégek érdekelt-ségét olyan irányba növelni, hogy fajtáikból a hazai vetőmagigényt meghaladó mennyiségben, a kiváló ökológiai adottságokkal rendelkező területeinken és gazdaságainkban, kölcsönösen előnyös formában állíttassák elő a vetőmagvakat.

Törekedni kell ezentúl a hagyományos magyar vetőmagtermesztésben (évelő pillangósok, maghüvelyesek, egyéb aprómagvú növények stb.) a piaci pozícióink visszaszerzésére, a vetőmagtermesztésben rejlő minden lehetőség kihasználására.

A fejlesztés feladatai

A nemzeti agrárstratégiának elvileg több alternatívája lehet, célul tűzhető a visszafejlesztés, a szinten tartás és a fejlesztés is. Az ország kedvező termesztési adottságai, az elmúlt évtizedek intenzív termesztési tapasztalatai, a szaktudás, a még mindig rendelkezésre álló termesztési feltételrendszer, de főként a nemzetgazdasági kényszer azonban csak egy irányt tesz lehetővé, éspedig a mezőgazdaság, ezen belül a növénytermesztés növekedési pályára állítását. Reális alternatíva a növekedési pályán belül kereshető olyképpen, hogy a növénytermesztés differenciáltan, az agroökológiai és közgazdasági feltételektől függően fejlődjön. A differenciált fejlesztés egyes területek vagy ágazatok extenzív jellegének megtartását feltételezi, míg a

meghatározó ágazatoknál és a jó agroökológiai körzetekben az intenzitás növekedése lehet az egyedüli cél. A koncepció megköveteli a fenntartható fejlődés alapvető kritériumának teljesítését, miszerint korszerű növénytermesztés biztonságosan úgy tervezhető, hogy az hosszú távon:

- elégítse ki az emberi táplálék- és nyersanyagigényeket;
- őrizze meg a környezet minőségét és a természeti erőforrásokat;
- biztosítsa a mezőgazdasági műveletek gazdaságosságát;
- őrizze meg a mezőgazdaságban dolgozók és a vidéki társadalom egészségének életminőségét.

Az agrárstratégia irányának, követelményeinek tisztázása után sarkalatos kérdés a konkrét feladatok meghatározása, prioritásainak megjelölése. A prioritások kialakításának vezérelvét úgy helyes megválasztani, hogy a fejlesztési feladatok teljesíthetők legyenek, és egy-egy feladat teljesítése teremtse meg a következők megvalósításának gazdasági alapját.

A feladatok teljesítése kétlépcsős intézkedési tervet tesz szükségesé. Az első lépcsőbe sorolhatók azok a stratégia szempontjából nem elhanyagolható feladatok, amelyek a jelenlegi tudományos eredményekre és szakmai felkészültségre alapozva rövid távon teljesíthetők, és az eredmények viszonylag gyors javulását garantálnák.

Kiemelt szerepet játszó aktuális fejlesztési feladatok:

- tápanyagellátás, trágyázás fejlesztése;
- növényvédelem fejlesztése;
- műszaki, technikai háttér fejlesztése;
- biológiai alapok hasznosítása;
- nedvességtakarékos eljárások körének bővítése;
- talajművelés minőségének javítása;
- vetésváltás, elővetemény előnyeinek szélesebb körű kihasználása;
- szaktanácsadási rendszer kialakítása, hatékony működtetése.

A feladatok közül az első öt (a trágyázás, a növényvédelem, a műszaki, a biológiai alapok és a nedvességtakarékos eljárások fejlesztése) külön kiemelés érdemel, jelentőségük és integráló szerepük, valamint a növénytermesztés eredményére, alkalmazkodó képességére és a természeti környezetre gyakorolt hatásuk miatt. Ezért ezekkel a feladatokkal, a súlyponti kérdések kiemelésével, külön is indokolt foglalkozni.

Tápanyagellátás, trágyázás

A tápanyagellátás, trágyázás színvonala (mennyisége, minősége, kivitelezése stb.) az elsődleges, legfontosabb természetstechnológiai tényező. Hatása közvetlenül vagy közvetetten valamennyi agrotechnikai elemnél

érvényesül. A trágyázás a legnagyobb hatékonyságú (5–10-szeres megtérülési hatékonyság) és legrövidebb idő alatt ható input tényező.

A trágyázással kapcsolatos feladatok magukba foglalják a termőhelyre, fajra, fajtára, agrotechnikai színvonalra adaptált trágyaigény és -adag meghatározását, a környezetvédelmi szempontokat kielégítő trágyázási módok, eljárások kidolgozását. Halaszthatatlan feladat a talajvizsgálati monitoring és trágyázási szaktanácsadói rendszer állami szerepvállalással történő működtetése.

Növényvédelem

Az évtizedeken át kiváló növényvédelmi munkát ismételten eredményessé kell tenni. A jövőbeli feladatok meghatározásánál figyelembe kell venni, hogy a növényvédelmi problémák megoldása hosszabb távon valósítható meg. Kiemelt feladatként jelölhető meg a növényvédelmi technológiák differenciált, komplex, környezetkímélő, integrált fejlesztése. Törekedni kell — az ésszerűség határán belül — a kemikáliák csökkent mértékű használatára, szűk hatásspektrumú, más, főleg a hasznos szervezeteket nem károsító, szuperszelektív kémiai anyagok alkalmazására, a biológiai (nemesítés), a biológiailag aktív anyagok, az ökológiai (termőhely) és az agrotechnikai (vetésváltási, talajművelés, trágyázás stb.) tényezők hatékonyabb alkalmazásával. Elő kell segíteni a megelőző növényvédelmi eljárások, módszerek továbbfejlesztését, a gyakorlatban történő széles körű alkalmazását. Ki kell fejleszteni a hazai és nemzetközi igényeket kielégítő új rendszerű növényvédelmi irányítási és ellenőrzési hálózatot.

Műszaki, technikai háttér

A mezőgazdaság, ezen belül a növénytermesztés műszaki-technikai feltételeinek jelenlegi helyzetéből adódó távlati feladatok kétirányú fejlesztést foglalnak magukba: egyrészt a gépállomány javítását, a gépi kapacitások és a termelési szükségletek összehangolását, másrészt a technikai korszerűsítést, az elöregedett technika fokozatos cseréjét, minőségi megújítását.

A fejlesztés érdekében szükség van: a gépberuházási támogatások célirányos és differenciált növelésére, a támogatások körének bővítésére, különös tekintettel azokra, amelyek a minőség, a környezetvédelem és a ráfordítások (anyag, eszköz, élőmunka, energia) csökkenését biztosítják.

Megfelelő intézkedésekkel kapjanak biztatást és szakmai támogatást a hazai mezőgépipar által kezdeményezett fejlesztések és korszerűsítések, hogy a magyar mezőgépgyártás ipari pozíciói javuljanak. A korábbiaknál jobban kell támaszkodni a kutató-fejlesztő és oktató intézményekre a technikai megújulás folyamatának előkészítésében, irányításában.

Nedvességtakarékos eljárások

Az ország földrajzi helyzetéből adódóan e témakörrel való foglalkozás agrárstratégiai kérdés. A víz limitáló, a vízellátás integráló tényező, ennek okán a feladat komplexen jelentkezik és rendszerbe foglalt tevékenységet igényel. A nedvességtakarékos eljárások köréhez természeti, biológiai, műszaki tényezők, illetve feladatok egyaránt tartoznak.

A természeti tényezők között kulcsfontosságú szerepe van a vetés-váltásnak, a talajművelésnek, a gyomok elleni védekezésnek, a fajtamegválasztásnak, az állománysűrűségnek. Mindenkor fontos feladat — a hazai nemesítésben — a szélsőséges klimatikus viszonyokhoz alkalmazkodó fajták előállítására, és az ilyen irányú nemesítési programok támogatása. Műszaki létesítmények fenntartásával, fejlesztésével meg kell teremteni (víz tárolással) a hazai felszíni vízkészlet növelésének feltételeit, a regionális és helyi (kistérségi) öntözésfejlesztés hosszú távú megalapozását.

A biológiai alapok fejlesztése

A hazai növénytermesztés biológiai alapjainak színvonala nemzetközi mércével mérve is jó. Feladat lehet a jó színvonal megőrzésén túl a fajták, hibridek agronómiai tulajdonságainak, speciális értékmérő paramétereinek javítása, a tájtermesztés igényeit kielégítő fajtaválaszték bővítése, a biodiverzitás biztosítása. Törekedni kell a hazai nemesítés versenyképességének fenntartására és az eddig eredményesnek bizonyult nemesítési programok továbbfejlesztésére. Erőteljes támogatásra szorul a vetőmagtermesztési vertikumon belül a termelői szféra, a megfelelő szintű vetőmag felújítása, használata és a vetőmagexport stabilitása, illetve növelése. A vetőmagtermesztésben meg kell teremteni a zárt termelési körzeteket, adott növényfajoknál. A külföldi cégeket érdekeltté kell tenni abban, hogy fajtáikból a hazai igényeket meghaladó mennyiségben termeltessenek Magyarországon vetőmagot.

Stratégiai szintű fejlesztési feladatok:

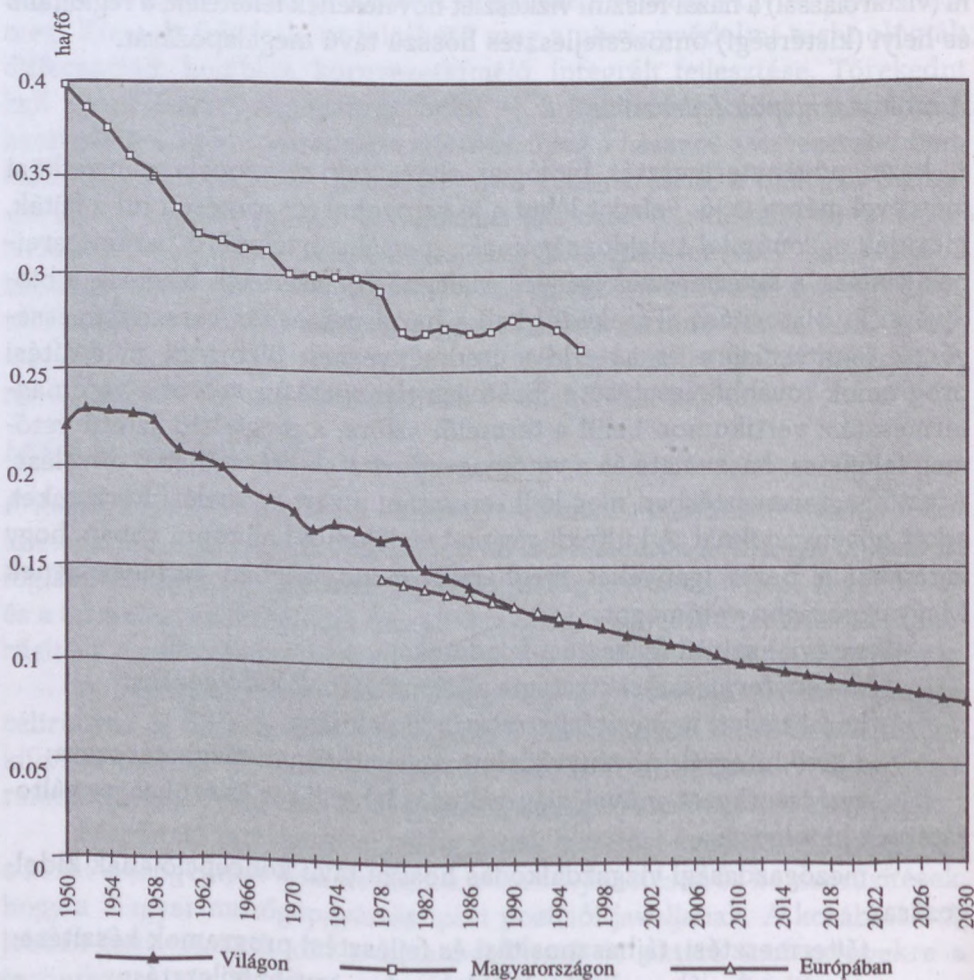
- növénytermesztési stratégia alternatíváinak kidolgozása;
- hazai távlati nemesítési stratégia kialakítása;
- a jövő integrált növényvédelmi alternatíváinak meghatározása;
- vetésszerkezet, művelésiág-változás lehetséges és szükséges változatainak kidolgozása;
- mezőgazdasági vízgazdálkodás hosszú távú koncepciójának kidolgozása;
- tájtermesztési, tájhasznosítási és fejlesztési programok készítése;
- energiatakarékos eljárások kidolgozása, továbbfejlesztése;

- fosszilis energia részbeni helyettesítését biztosító eljárások lehetőségeinek feltárása.

Magyarország elsőrangú érdeke, hogy a programok rövid időn belül elkészüljenek, és a növénytermesztés fejlesztéséhez, a nemzetgazdaság eredményeinek javulásához hozzájáruljanak.

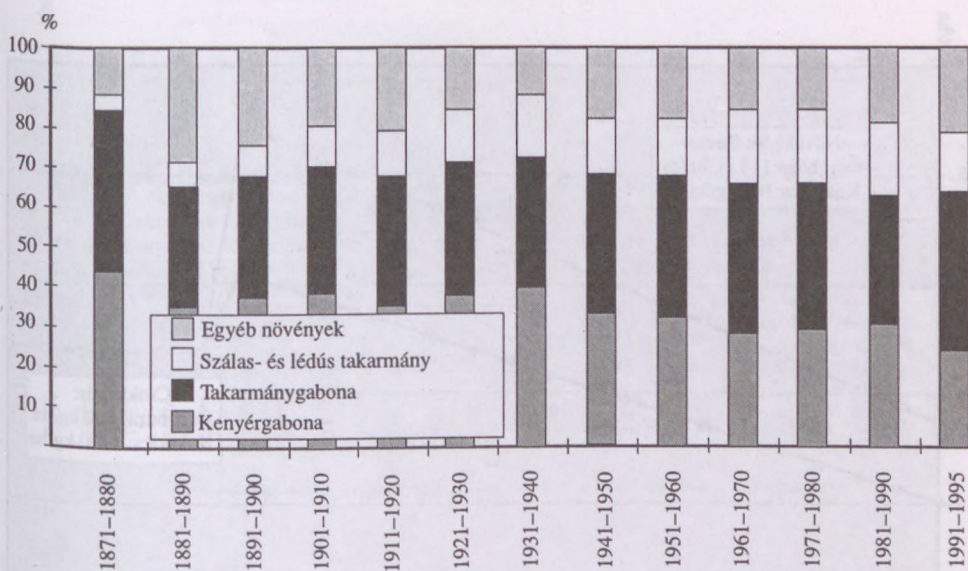
A programok készítéséhez minden alkotó erőt össze kell fogni, hogy azok megalapozottak, hosszú távon alkalmazhatóak legyenek, és céljainkat, érdekeinket, tárgyalási pozícióinkat a lehető legjobban szolgálják az Európához való csatlakozás felkészülésének idején, és azt követően egyaránt.

1. ábra **Az egy főre jutó szemesgabona-termőterület változása a világon, Európában és Magyarországon 1950–2030**

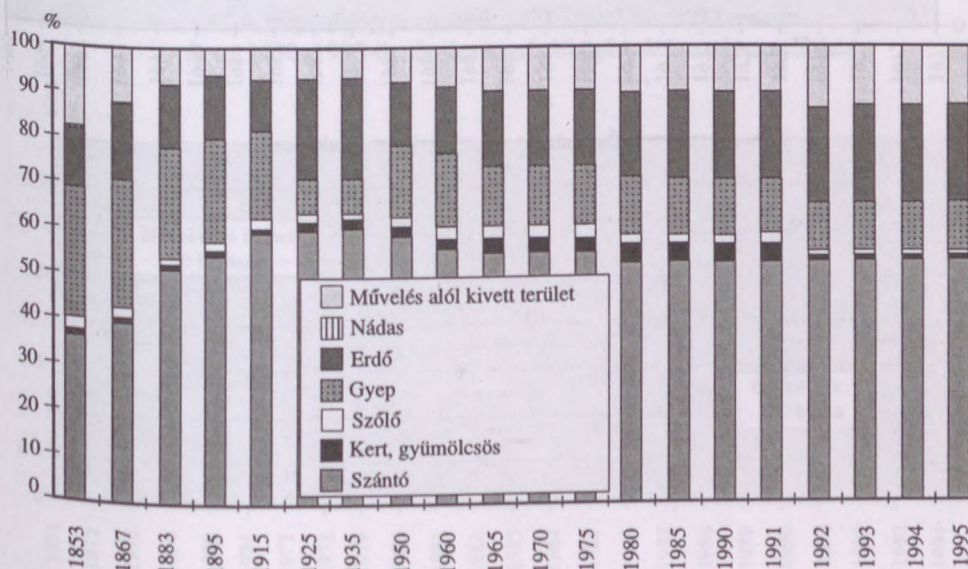
2. ábra

A vetésterület megoszlása főbb növénycsoportok szerint 1871–1995

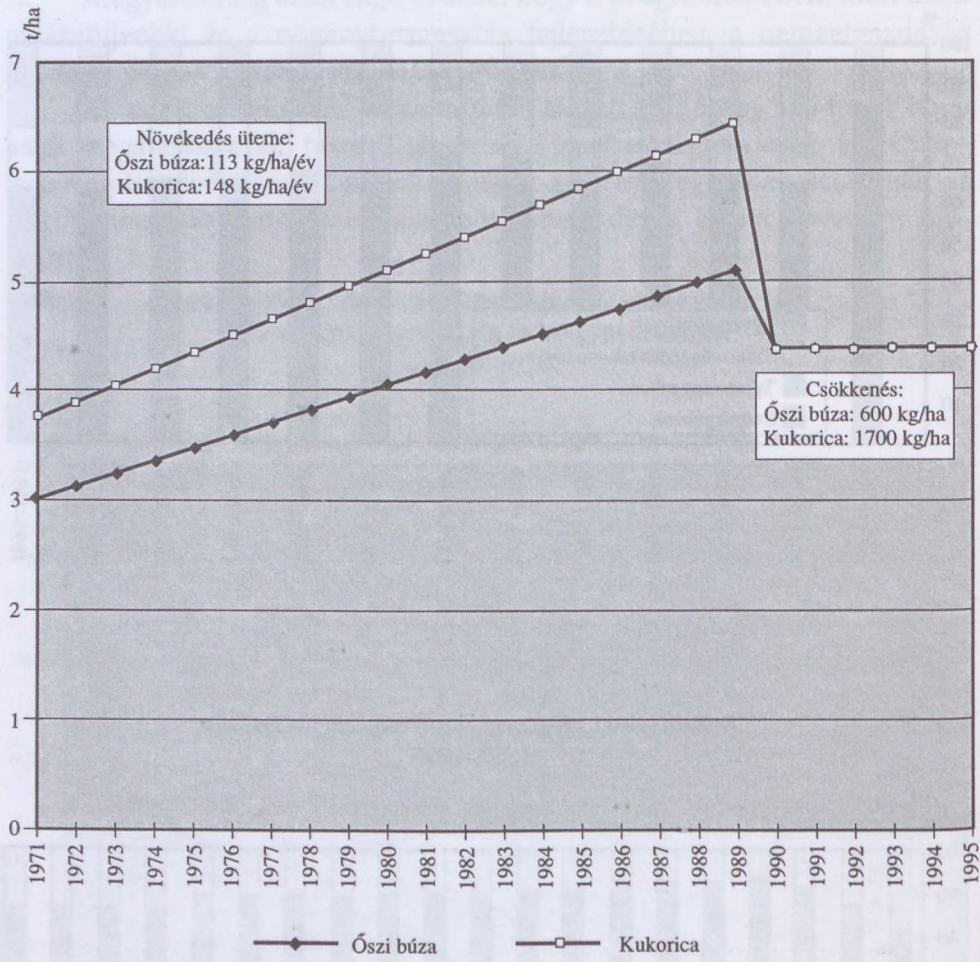

3. ábra

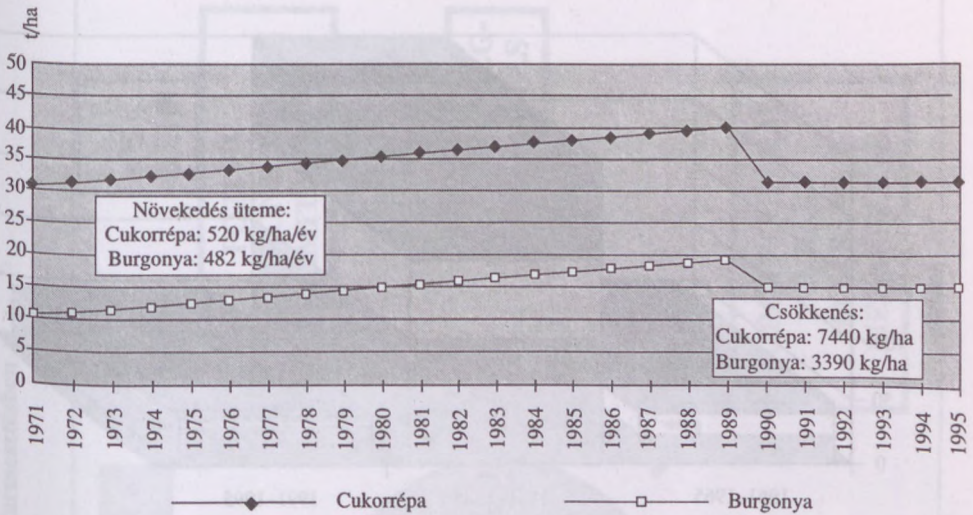
A földterület megoszlása művelési ágak szerint 1853–1995

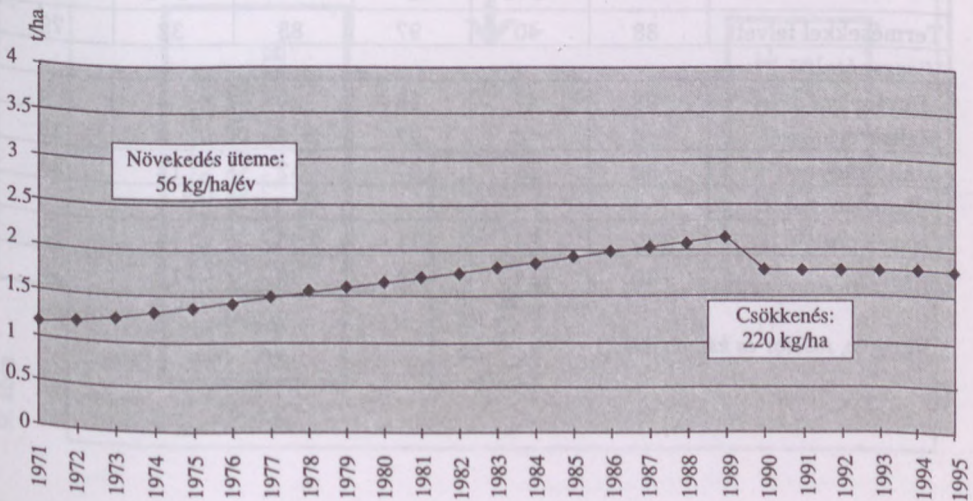
4. ábra Az őszi búza és kukorica termései 1971–1989 közötti trendje és az 1990–1995-ös évek termésátlagainak összehasonlítása

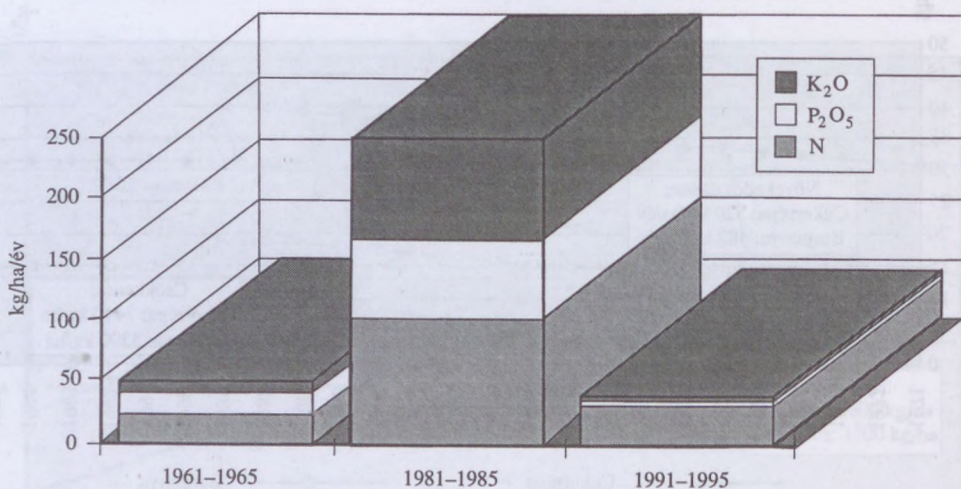
5. ábra A cukorrépa- és burgonyatermések 1971–1989 és 1990–1995 közötti trendje és az 1990–1995-ös évek termésátlagainak összehasonlítása

6. ábra A napraforgótermések 1971–1989 közötti trendje és az 1990–1995-ös évek termésátlagainak összehasonlítása

7. ábra Műtrágya-felhasználás Magyarországon három jellemző időszakban

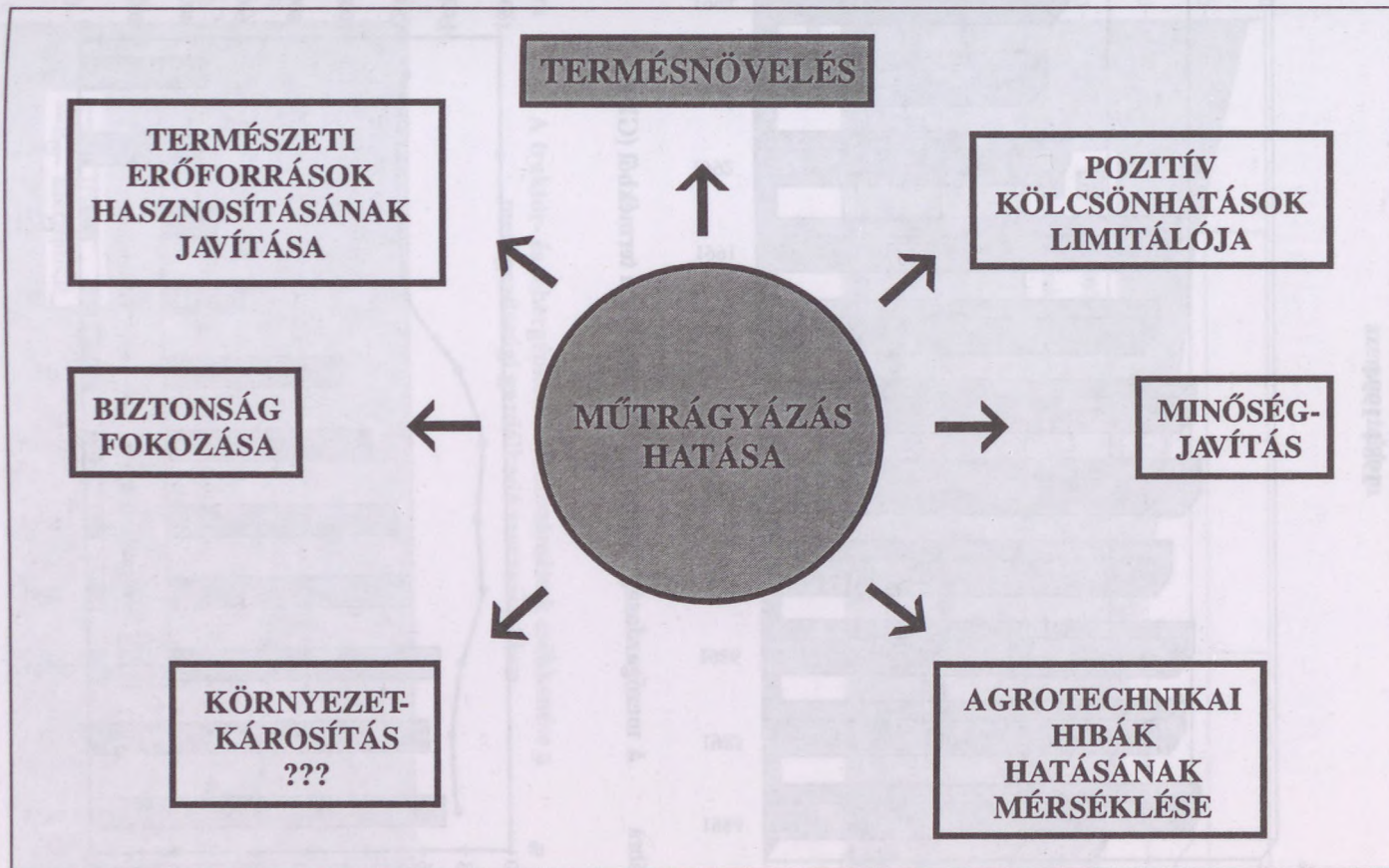
8. ábra

Magyarország talajainak NPK* mérlege (kg/ha) 1986-1990 és 1991-1995 között

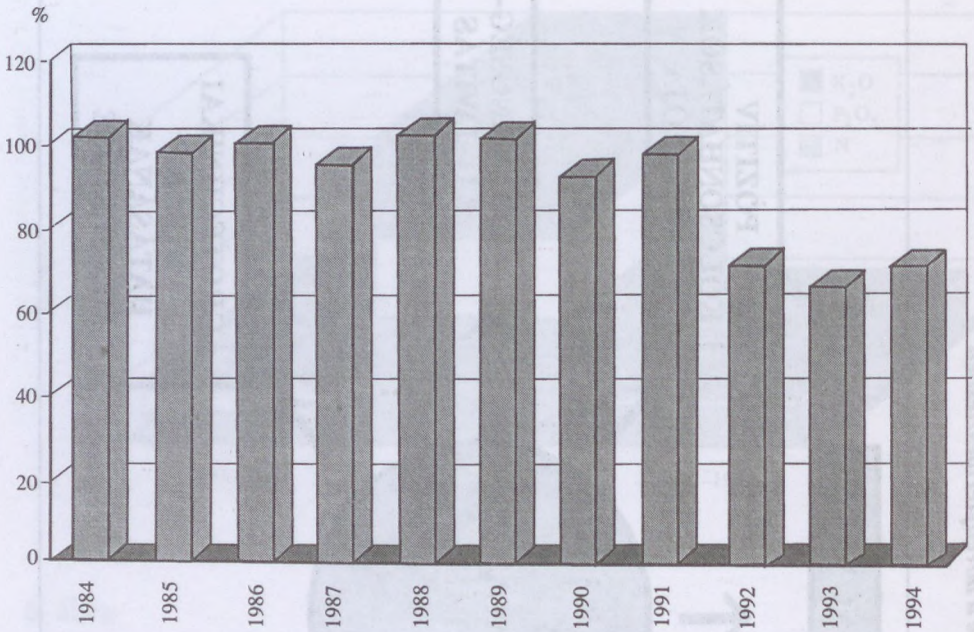
(Kádár Imre adatai)

Mérleg tétel	1986-1990			1991-1995		
	N	P ₂ O ₅	K ₂ O	N	P ₂ O ₅	K ₂ O
Termésekkel felvett	88	40	97	83	32	79
Visszapótolt						
Műtrágyával	93	47	58	29	4	4
Mellékterméssel	8	4	27	8	3	23
Istállótrágyával	38	13	27	12	12	23
Pillangósokkal	5	-	-	5	-	-
Összes pótlás	120	64	111	53	19	51
Egyenleg	+32	+24	+14	-30	-13	-28

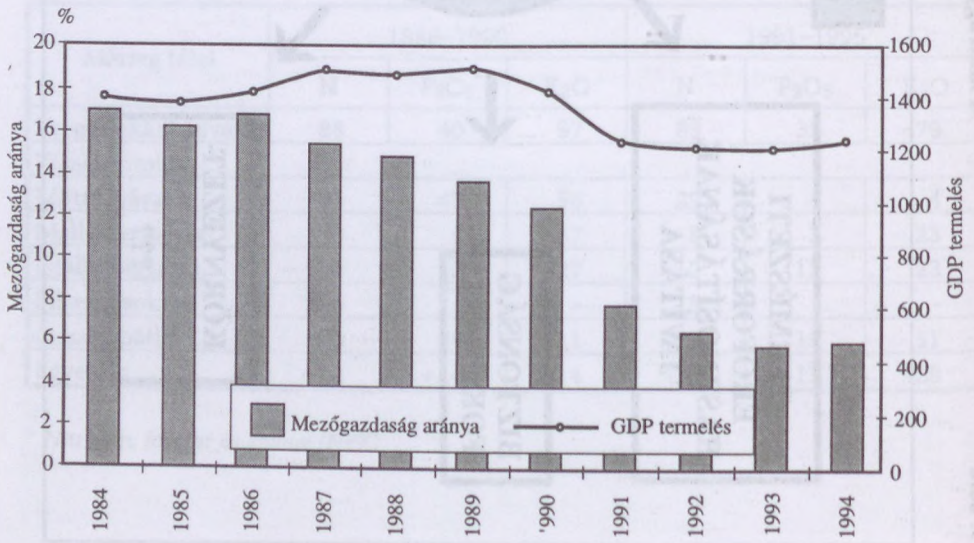
* Nitrogén, foszfor és kálium (NPK)

10. ábra A növénytermesztés termelési indexe (1980=100%)
1984–1994

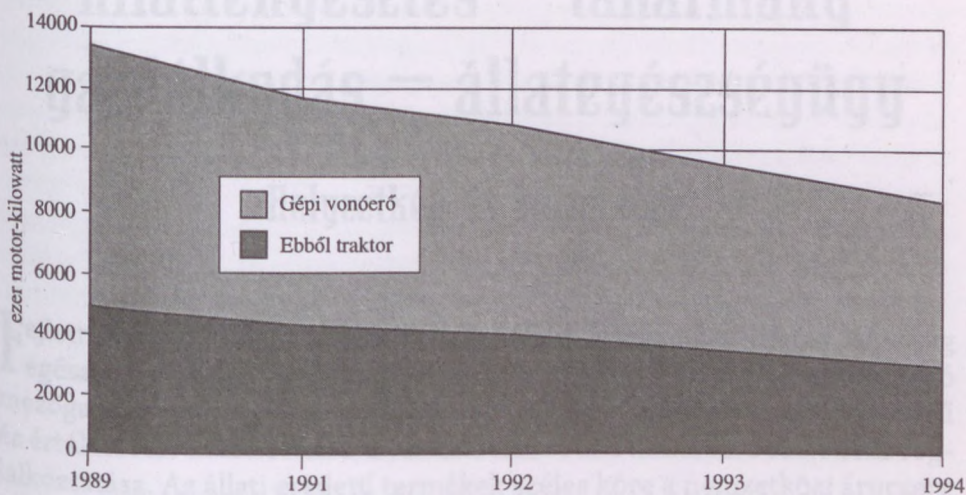
11. ábra A mezőgazdaság részesedése a bruttó hazai termékből (GDP)
1984–1994

Megjegyzés: a szántóföldi növénytermesztés részaránya 35–40%

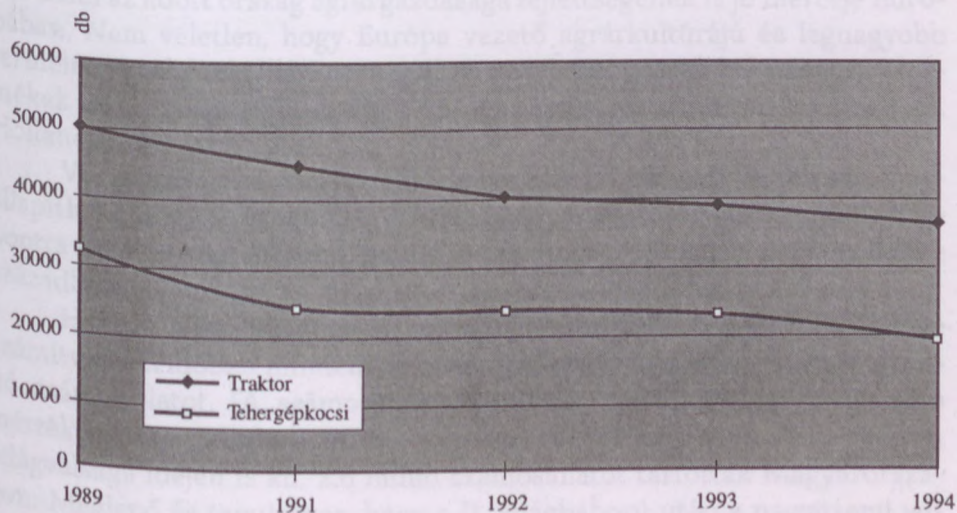
12. ábra

A gépi vonóerő csökkenése a mezőgazdasági gazdálkodó szervezetekben

13. ábra

A traktor- és tehergépkocsi darabszámának csökkenése a mezőgazdasági gazdálkodó szervezetekben

Állattenyésztés — takarmány- gazdálkodás — állategészségügy

Helyzetkép és javaslatok

Fejlett és sokoldalú állattenyésztés nélkül elképzelhetetlen a lakosság egészséges táplálkozásának biztosítása, a hosszú távon is fenntartható mezőgazdasági tevékenység folytatása, a megtermelődő biomassza ésszerű és értéknövelő hasznosítása, a rendelkezésre álló munkaerő racionális foglalkoztatása. Az állati eredetű termékek széles köre a nemzetközi árucserre nagy értéket képviselő szelete.

A magyar agrárgazdaságban az állattenyésztés mindig jelentős szerepet játszott történelmünk során annak ellenére, hogy a magyar agrárpolitika hagyományosan inkább volt „gabonaorientált”-nak nevezhető.

Mélyponton, 1990-1997

Az állattenyésztés fejlettsége és aránya az összes mezőgazdasági termelésen belül az adott ország agrárgazdasága fejlettségének is jó mércéje Európában. Nem véletlen, hogy Európa vezető agrárkultúrájú és legnagyobb termelési értéket előállító országaiban az állattenyésztésből származó termékek értéke meghaladja a 65-70%-ot az egész agrártermelésen belül (pl. Hollandia, Dánia).

Végigtekintve a magyar állattenyésztés 20. századi fejlődésén megállapítható, hogy az utóbbi hat évben a magyar állattenyésztés olyan mélypontra került — legalábbis mennyiségi tekintetben —, amely példa nélküli e században.

Hazánk állatállománya az ország Trianon után kialakult területére számítva békeidőben mindenkor megközelítette vagy meghaladta a 3 millió számosállatot. (A számosállat különböző háziállatok összehasonlító mértékegysége. 500 kg élősúlyú egy vagy több állat.) Még a '30-as évek világválsága idején is kb. 2,6 millió számosállatot tartottak Magyarországon. Meglepő és tanulságos, hogy a II. világháború után a nagyüzemi jel-

legű magyar agrárgazdaság csúcsidezőszakában — a '80-as évek közepén — számosállatban kifejezve szinte ugyanaz volt az állatsűrűség hazánkban mint 1935–1938-ban, vagy az I. világháborút megelőzően, 1911-ben. Ezek a tendenciák azt mutatják, hogy hazánk állat-eltartó képessége e határérték körül határozható meg anélkül, hogy az állattartás környezetterhelése megközelítené számos fejlett EU-országot.

Történelmi léptékekkel mérve az elmúlt hat év az állatállomány olyan drámai csökkenését eredményezte — 1,6 millió számosállat —, amelyhez hasonlóval megközelítőleg sem találkozhatunk a 20. század viharos történelme során. Összehasonlítva Magyarország állattenyésztésének aggasztó visszaesését, azt is meg kell állapítanunk, hogy a volt szocialista országokhoz képest is rendkívül kedvezőtlen a hazai helyzet, szinte minden ágazatban.

Az állatállomány csökkenése belföldön együttjárt a lakosság állati termék fogyasztásának jelentős visszaesésével és jelentősen visszaesett az exportálható árualapok mennyisége is.

A mai helyzetben a legfőbb gondot nem a piac hiánya okozza, hanem a következő tényezők:

- az állóeszköz állomány leromlott, elavult és a beruházások és fejlesztések még a mai szint újratermeléséhez is elégtelenek;
- szétestek a piaci együttműködés keretei, nagyrészt felszámolódtak az „együttműködési, integrációs” kapcsolatok;
- az állattenyésztés szerkezete nem a piachoz való határozott igazodás szándékával változott, hanem a folyamatosan és kiszámíthatatlanul elapadó erőforrások kényszerétől vezetettve alakult;
- korábban már elfelejtett és kiszámíthatatlan ciklikusság zavarja a kivittelt, és okoz állandósult zavarokat a belpiacon több ágazatban;
- a nagymértékű ingadozások miatt alig alkalmazhatók sikerrel a piacsabályozás EU-nak megfelelő eszközei.

Tömegetakarmányokat fogyasztó állatfajok

A tömegetakarmányokat fogyasztó ágazatok esetében ma csupán 30–35%-át használjuk ki annak a termelési kapacitásunknak, amelyet Magyarország e században korábban már többször elért, vagy meghaladott (szarvasmarha, juh, ló). Elengedhetetlen és szükségszerű a kérődző fajok (szarvasmarha, juh) tenyésztésének határozott és számottevő fejlesztése.

A hazai 1995. évi 145 l-es tej és tejtermék fogyasztás rendkívül alacsony, és táplálkozás-élettani szempontból sem elégíti ki a lakosság jelentős részének igényeit. Legalább 180–190 liter egy főre eső fogyasztás lenne a kívánatos, amit az ezredfordulóig kellene újból, döntően a hazai termelésből fedezni. A tej-

fogyasztás szükségszerű növelési kényszerét figyelembe véve — amelyet szociális és egészségpolitikai szempontból is hangsúlyozni kell —, valamint mérlegelve azt, hogy az EU-hoz való csatlakozáskor a magyar kvótát az akkori tejtermelés színvonalán, illetve a tejipar által felvásárolt tej mennyisége alapján állapítják majd meg, tejtermelésünket az ezredfordulóig célszerű a jelenlegi 1900 millió literes mennyiségről 2300–2400 millió literre növelni.

Annak ellenére, hogy a hazai marhahúsfogyasztás érdemi növekedésére az ezredfordulóig aligha kell számítani, nem kérdőjelezhető meg az, hogy vágómarhából a hazai húsiparnak a jelenleginél nagyobb mennyiségre lesz szüksége, és az exportban is nagyobb szerepet kell betöltenie. Az EU-val kötött társulási egyezményben rögzített kvótának árualap hiányában csupán 65%-át tudtuk kihasználni. Kívánatos a jelenlegi mintegy harmincezres húshasznú tehénállomány növelését is megkezdeni minőségi húsmarha előállítására alkalmas tehénállománnyal. Az ezredfordulóig a jelenlegi állomány megduplázása akár import igénybevételével is indokolható. A félintenzív hústípusú tehéntartás integrált megszervezése egyik tipikus ágazata lehet a részmunkaidős (part time) gazdáknak.

A juhtenyésztés létszám- és minőségi fejlesztését nemcsak a hazai biomassa racionális hasznosításának tág lehetőségei indokolják, hanem az is, hogy jelenlegi EU-kvótánk kihasználása is szükségessé teszi évente 1,3–1,4 millió bárány előállítását. Ez szükségessé tenné jelenlegi 0,9 milliós anyajuh-állományunk legalább 1,3 millióra történő növelését. Minőségközpontú fajtapolitikával, a hazai állományok átgondolt felszaporításával a kitűzött cél 2001-re minden nehézség nélkül elérhető.

Abrafogyasztó ágazatok

Hazánk adottságai nemzetközi összehasonlításban is jók gabonafélék termesztésére, nem véletlen ennek alapján az, hogy a sertés- és a baromfitenyésztés jelentősége történelmünk során tradicionálisan mindenkor számottevő volt.

A sertésenyésztést illetően a kedvezőbb EU tárgyalási pozíción túl a fejlesztés mellett szól több tényező is. Ezek közül talán a legfontosabb, hogy feltétlenül számolni kell a fizetőképes kereslet és így a belső fogyasztás növekedésével is az ezredfordulóig. Az előző évek fogyasztási szokásainak ismeretében jól becsülhető a belső fogyasztás növekedése, amely 8–10 kg-ra tehető évente személyenként. Még így sem fogjuk elérni az 1985-ben elért 43 kg-os éves fogyasztást. Indokolt, hogy az exportlehetőségek kérdését is újraértékeljük. Már-már beletörődtünk abba, hogy keleti piacaink sorscsapásszerűen összeomlottak. Ha azonban a száraz számo-

kat nézzük, akkor az a tény, hogy a világ sertéshústermelése 1988–1993 között majdnem 10%-kal nőtt, miközben Magyarország termelése 35%-kal csökkent. Részesedésünk a világtermelésből 1,04%-ról 0,61%-ra esett vissza. Keleti piacainkat átvették a termelésüket gyorsan felfuttató nyugat-európai országok (pl. Dánia, Hollandia). A piac talán nem is omlott össze az előzőekből adódóan annyira, mint ahogy gondoltuk.

Figyelembe véve a hazai fogyasztás várható növekedését és az export árualapok biztonságos megtermelésének igényét, nem túlzó kíváncsalom a sertésállomány 20–25%-os növelése az ezredfordulóig. Elengedhetetlen ugyanakkor a minőségi sertéshús termelés alapjainak és infrastrukturális hátterének rekonstrukciója, megszilárdítása (minőségorientált fajtapolitika és ösztönzés, minőségi árrendszer, racionális takarmány-gazdálkodás, műszaki-technikai rekonstrukció stb.).

Baromfitenyésztés

A világ baromfitenyésztése nagyon dinamikusan fejlődik és fog fejlődni a következő évtizedben is, követve a fogyasztói igények változását. A növekedés mértéke a fejlett országokban 2,6%, a többi ország átlagában évi 5% lesz a következő évtizedben.

Magyarországon 1988-ban 504 ezer tonna baromfit vásároltak fel, ebből több mint 200 ezer tonna került külföldi piacokra. 1996-ban a felvásárlás mintegy 340 ezer tonna, az export 104 ezer tonnára becsülhető. Felmérve hazai kedvező adottságainkat (ökológiai lehetőségek, sokoldalú termelési tradíciók, viszonylag magas belföldi fogyasztási igény stb.) és a világ baromfitermelésében és -fogyasztásában várható tendenciákat, aligha tekinthető maximalista célnak az, hogy az ezredfordulóig baromfitermelésünket 20–25%-kal növeljük, mintegy 400 ezer tonna összes felvásárlást célul kitűzve.

Egyéb állattenyésztési ágazatok

Hazánkra hagyományainkból adódóan a sokszínű állattenyésztés és áru-termelés jellemző. Így számottevő exportorientált ágazatunk a nyúl-tenyésztés és a méhtenyésztés is. Az édesvízi haltenyésztésben Magyarország nemzetközileg is rangot vívott ki magának. Az említett ágazatok és más kiságazatok szerepét nem szabad a jövőben sem alábecsülnünk, sőt komplex fejlesztésük messzemenően indokolt, sok polgárnak biztosítva alig nélkülözhető mellékjövedelmet. A kiságazatok termékei szinte kivétel nélkül magas élvezeti értékűek, egészségóvók, és jelentős exportértéket

képviselnek, amelyről aligha mondhatunk le a jövőben. Számos kiságazat „mellékhatása” szinte felbecsülhetetlen értékű az agrárium számára (pl. méhtenyésztés).

Legelőterületeink, gyenge minőségű szántóink gyepesítése, legelő-erdőként való kombinált hasznosítása tág teret ad különböző nem tradicionális állattenyésztési ágazatok fejlesztésére, amely ágazatok új piaci lehetőségeket kínálnak, jól illeszthetők a környezetkímélő, életminőséget javító gazdálkodási filozófiába is (pl. farmszerű nagyvadtenyésztés különböző ágai, vadászkeretek és vadasparkok létesítése, lótartás és tenyésztés különböző változatai stb.). Ezek idegenforgalmi szempontból is számtalan új lehetőséggel bővíthetnék a hazai kínálatot, és szerves részei lehetnének vidék-, illetve komplex területfejlesztési programoknak.

Összefoglalásul érdemes messzemenően figyelembe vennünk az Európai Állattenyésztők Szövetsége és a FAO Nemzetközi Szakértő Bizottságának 1996-ban közzétett megállapításait és ajánlásait a magyar állattenyésztés rekonstrukciós programjainak megtervezésekor. Ezek az alábbiak:

– Az állattenyésztési szektor mély válságban van. Nagyon hiányzik a tudatos, hosszabb távra érvényes állattenyésztési politika és szabályozás, amelynek elmaradása súlyos károkat okoz.

– A kormánynak figyelembe kell vennie az állattenyésztés tökeigényességét, hosszú termelési ciklusát. Ezért elkerülhetetlen a megkülönböztetett hitelpolitika az ágazatban.

– A takarmányforrások fehérjehiányt tükröznek. A szabályzórendszerek kialakításában, a strukturális átalakítás területén keresni kell a hazai fehérjebázis bővítésének lehetőségeit.

– Támogatni érdemes a termelők tulajdonszerzését a feldolgozó piaci vállalatokban.

– Jelentősen erősíteni és fejleszteni kell az állattenyésztés informatikai rendszerét, és a kutatás-fejlesztés személyi és infrastrukturális hátterét.

Takarmánygazdálkodás

Azok a mélyreható változások, amelyek az elmúlt években az állattenyésztés területén lejajlottak, értelemszerűen a takarmánygazdálkodást sem kerülték el. A kérődzők energia- és fehérjeellátásában alapvető jelentőségű silókukorica, lucerna és vöröshere vetésterülete pl. 1990–1994 között a fenti sorrendben 46, 16 és 43%-kal csökkent. A helyzetet tovább rontotta, hogy a műtrágya-felhasználás nagyarányú csökkenése, valamint az öntözött terület részarányának zsugorodása következtében a termésátlagok legalább 15–20%-kal visszaestek.

A gazdasági állatok energiaellátásában fontos abraktakarmányok (kukorica, búza és árpa) termőterülete összességében ugyan nem csökkent az 1986–1990-es évek átlagához képest, de a termésátlagok ezeknél a növényeknél is az utóbbi időszakban jelentősen, 30–10% közötti mértékben mérséklődtek.

A szalastakarmányoknak nemcsak a termésátlaga, hanem a belőlük készített szilázs és széna minősége is romlott. Az okok elsősorban a betakarítógépek fokozódó elhasználódásában, az általánosan visszaesett műszaki színvonalban keresendők. A gyepgazdálkodás a magyar mezőgazdaság régóta legelhanyagoltabb területe volt, ma pedig fokozottan az. A gyepek termésátlaga ma nem haladja meg hektáronként az 1,4–1,6 tonna szénahozamot.

Jelentős visszaesés következett be az utóbbi években az ipari abrakkeverék gyártásában is. 1989 és 1994 között 43%-kal csökkent az előállított ipari abrakkeverék mennyisége. Ugyanezen időszak alatt a takarmányozás céljára felhasznált gabonabázisú gazdasági abrak mennyisége csak 20–22%-kal csökkent, ez azt jelenti, hogy a tápok rovására nőtt a gazdasági abrakfélék részaránya a takarmányozásban. A következmény az állatok romló vitamin- és ásványi anyag ellátása és vágottáru minősége.

Az elmúlt években sok kifogás érte a tápok mikrobiológiai minőségét, a megengedettnél nagyobb volt a gombatoxint tartalmazó tápok aránya. Ez részben a betakarítás, másrészt a takarmánytárolás feltételeinek elégtelenségére hívja fel a figyelmet. A gyenge minőségű tápokot a keveréktakarmánygyártó ipar elsősorban a kisgazdaságok számára forgalmazza. E tápok nyersfehérje-, lizin-, valamint metionin tartalma esetenként 20–30%-kal, vitamintartalma pedig 40–50%-kal marad el az állatok szükségletétől. Tekintettel arra, hogy ezek a tápok olcsóbbak, sajnos van irántuk kereslet. Ilyen tápokkal a nyugat-európai igényeknek megfelelő minőségű áru aligha állítható elő.

Jelenlegi állatállományunk energiaszükségletét a hazai növénytermesztés a vázolt kedvezőtlen helyzet ellenére is fedezni tudja. A termésátlagok javításával, a gyepgazdálkodás színvonalának emelésével a jelenlegi takarmánytermő területen 25–30%-kal több állat részére lenne mód a szükséges energiát megtermelni. Az átlagtermések növelése kedvezően hatna a takarmányárak alakulására is.

Az állatállomány fehérjeszükségletét a hazai növénytermesztés már régóta nem tudja fedezni. Különösen jellemző ez az utóbbi fél évtizedre, amikor nemcsak a pillangós zöldtakarmányok vetésterülete és terméshozama, hanem az abrakhüvelyesek (borsó, szója, lóbab) termesztése is mintegy egyharmadára csökkent.

A legsürgősebb feladatok a következőkben összegezhetők:

- A hazai fehérjebázis növelése céljából célszerű ösztönözni az abrakhüvelyesek termelését, amely program egyúttal környezetgazdálkodási, környezetvédelmi szempontból is kívánatos lenne.

- A termékek minőségének javítása érdekében olyan együttműködési formákat, integrációkat kell kialakítani, amelyekben a takarmánygyártók is érdekeltek a jobb minőségű állati termék előállításában.

- Program kidolgozása a gyepgazdálkodás elmaradottságának felszámolására.

- Hatékony takarmányozási szaktanácsadási rendszer kialakítása.

- A műszaki fejlesztés területén elengedhetetlen a hazai keverék-takarmány-gyártó ipar korszerűsítése, az állattartó telepek felújítása, különös tekintettel a korszerű etető- és itatóberendezésekre, valamint elodázhatatlan a szálatakarmány betakarító géppark korszerűsítése is.

Állategészségügy, élelmiszer-biztonság

Az állategészségügy területén, figyelembe véve az Európai Unióval kötött társulási szerződést, az állattenyésztés és ehhez kapcsolódóan az állategészségügy jelenlegi hazai helyzetét, valamint a nekünk kereskedelmi szempontból fontos partnerek állategészségügyi helyzetét, fejlesztési irányait és az export-import tekintetében támasztott követelményeket, a fejlett országokkal való lépéstartás érdekében jelentős előrehaladást kell elérnünk az elkövetkező években. A szükséges változtatások, fejlesztések nemcsak a szorosan vett állategészségügyet, hanem az állati eredetű termékek előállításának, feldolgozásának és forgalmazásának egészét kell hogy érintsék. A szorosan vett állategészségügy ugyanis csak egy, bár alapvetően meghatározó része az állati eredetű termékek minőségének és ezen keresztül az élelmiszer-biztonságnak.

Az előttünk álló fontosabb feladatok az alábbiak:

Alapvető fontosságú az állategészségügy, az élelmiszer-higiéncia, az élelmiszer-feldolgozás és -forgalmazás területén az EU országaival való *jogi harmonizáció*. Ezt egyrészt a társulási szerződés elő is írja, másrészt a gyakorlat is kikényszeríti, mert az állati eredetű termékeknek csak akkor van esélyük az EU és általában a fejlett országok piacaira való bejutásra, ha a támasztott minőségi, illetve tágabb értelemben az élelmiszer-biztonsági követelményeknek megfelelnek.

Nem elég azonban a jogi harmonizáció. Az új, magasabb követelmények teljesítésének gyakorlati feltételeit is meg kell teremteni: ezen túl a feltételeket meg kell ismertetni nemcsak a szakemberekkel, hanem a termelőkkel is azért, hogy már a termék-előállítás megkezdésekor a fajta-

kiválasztás, a takarmányozás stb. során tisztában legyenek azzal, hogy az előállítandó termékeknek milyen minőségi követelményeknek kell majd a folyamat végén megfelelniük. A minőségi követelmények gyakorlatilag betarthatatlanok a rendszerváltást követően létrejött nagyszámú kisgazdaságban, miközben a nagyobb élelmiszer-feldolgozó üzemek, pl. vágóhidak — ahol pedig a feldolgozás minőségi követelményei biztosítottak — alapanyag hiányában tönkremennek. A minőségi és élelmiszer-biztonsági követelmények figyelmen kívül hagyása nemcsak az exportot teszi lehetetlenné, de következményei már a hazai közegészségügyben is megjelennek (pl. emelkedő számú humán ételfertőzések).

Igen fontos lenne az állategészségügyben, és ezen belül is különösen a bejelentési kötelezettség alá vont fertőző betegségekre vonatkozóan egy jól működő *diagnosztikai* és élelmiszer-higiéniai *intézeti*, illetve *laboratóriumi hálózat* fenntartása, továbbá egy hatékony, a jogszabályokban leírt követelményeknek érvényt szerezni tudó hatósági *állategészségügyi szolgálat* működtetése. Sajnos az elmúlt 6 évben mindkét terület alig elviselhető veszteségeket szenvedett. A helyzetet csak súlyosbítja, hogy a keleti és déli határokon megnövekedett a fertőző anyagok behurcolásának veszélye, az érintett országokban ugyanakkor jelentősen romlott az állategészségügyi, járványügyi helyzet (lásd boszniai száj- és körömfájás járvány).

Bár az árutermelő mezőgazdasági üzemek anyagi helyzete ezt jelenleg aligha engedi meg, mégis folytatni kell a jelentős gazdasági veszteségeket okozó *fertőző betegségektől való mentesítési programokat*. A szakmai kérdések tisztázottak, többnyire az akarat és a gazdasági feltételek hiányoznak. Az ország jelentős szellemi és anyagi ráfordítások árán 1980-ra megszabadult a szarvasmarha gümőkórtól, 1985-re pedig a szarvasmarha és a sertésbrucellózistól. Folyamatban van a szarvasmarha leukózistól, a sertés leptospirozistól és az Aujeszky-betegségtől való mentesítés. Meg kellene kezdeni a szarvasmarha fertőző rhinotracheitisétől és a vírusos hasmenéstől való mentesítését is. Ezek azért fontosak, mert az EU országokban ilyen programok folyamatban vannak és talán az ezredfordulóra az országok többsége a mentességet el is éri. S ahogy egy ország egy fertőző betegségtől megszabadul, a mentességet követelményként azonnal előírja más országokkal szemben is. Ugyancsak fontos követelmény a közegészségügyi szempontból veszélyes kórokozók (pl. Salmonella) gyérítésére irányuló komplex programok — állami irányítással történő — megkezdése, mivel az európai „zoonózis rendelet” e területen is igen szigorú ajánlásokat fogalmaz meg.

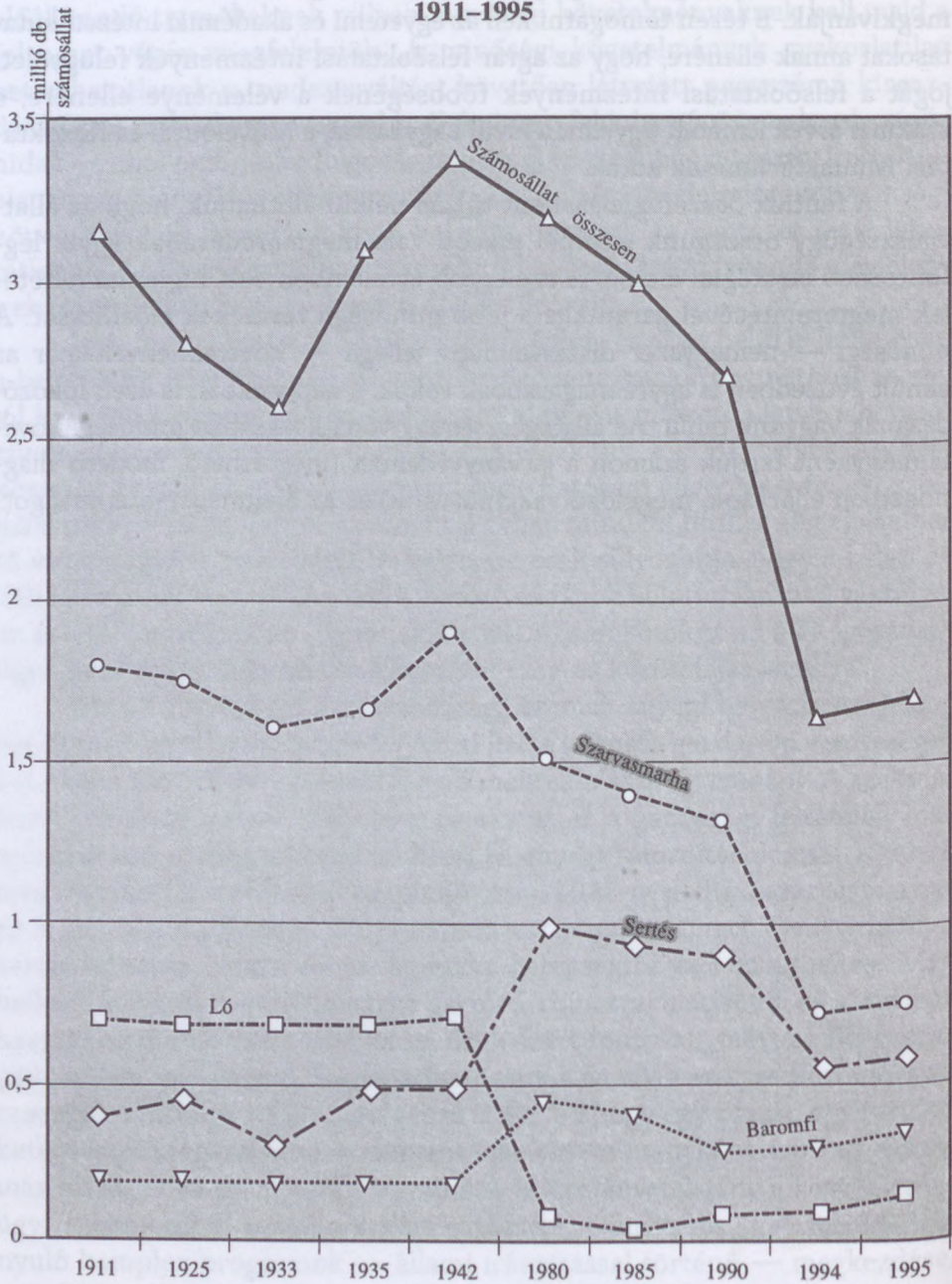
Végül fontos lenne, hogy a szaktárca (FM) és a Magyar Tudományos Akadémia újra indítson K+F jellegű kutatási programokat azokon a terü-

leteken, ahol a mezőgazdaság egésze és az ország hosszú távú érdekei ezt megkívánják. E téren támogatni kell az egyetemi és akadémiai intézeti kutatásokat annak ellenére, hogy az agrár felsőoktatási intézmények felügyeleti jogát a felsőoktatási intézmények többségének a véleménye ellenére, a szakmai érvek ismételt figyelmen kívül hagyásával, a Művelődési és Közoktatási Minisztériumnak adták.

A fentiek összefoglalásaként túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az állategészségügy országunk európai piacon való megmaradásának egyik legfontosabb stratégiai eleme. A szélesebb értelemben vett higiéniai feltételek megteremtésével garantálja a jobb minőségű termékek előállítását. A minőségi — nemegyszer diszkriminatív jellegű — követelmények már az elmúlt évtizedben is egyre magasabbak voltak, s napjainkban is ezek fokozódásának vagyunk tanúi. Az állategészségügy vonatkozásában minőségi követelményként tartjuk számon a járványvédelmet (megbízható, modern diagnosztikai eljárások, megelőző vakcinázások) és az élelmiszer-biztonságot.

1. ábra

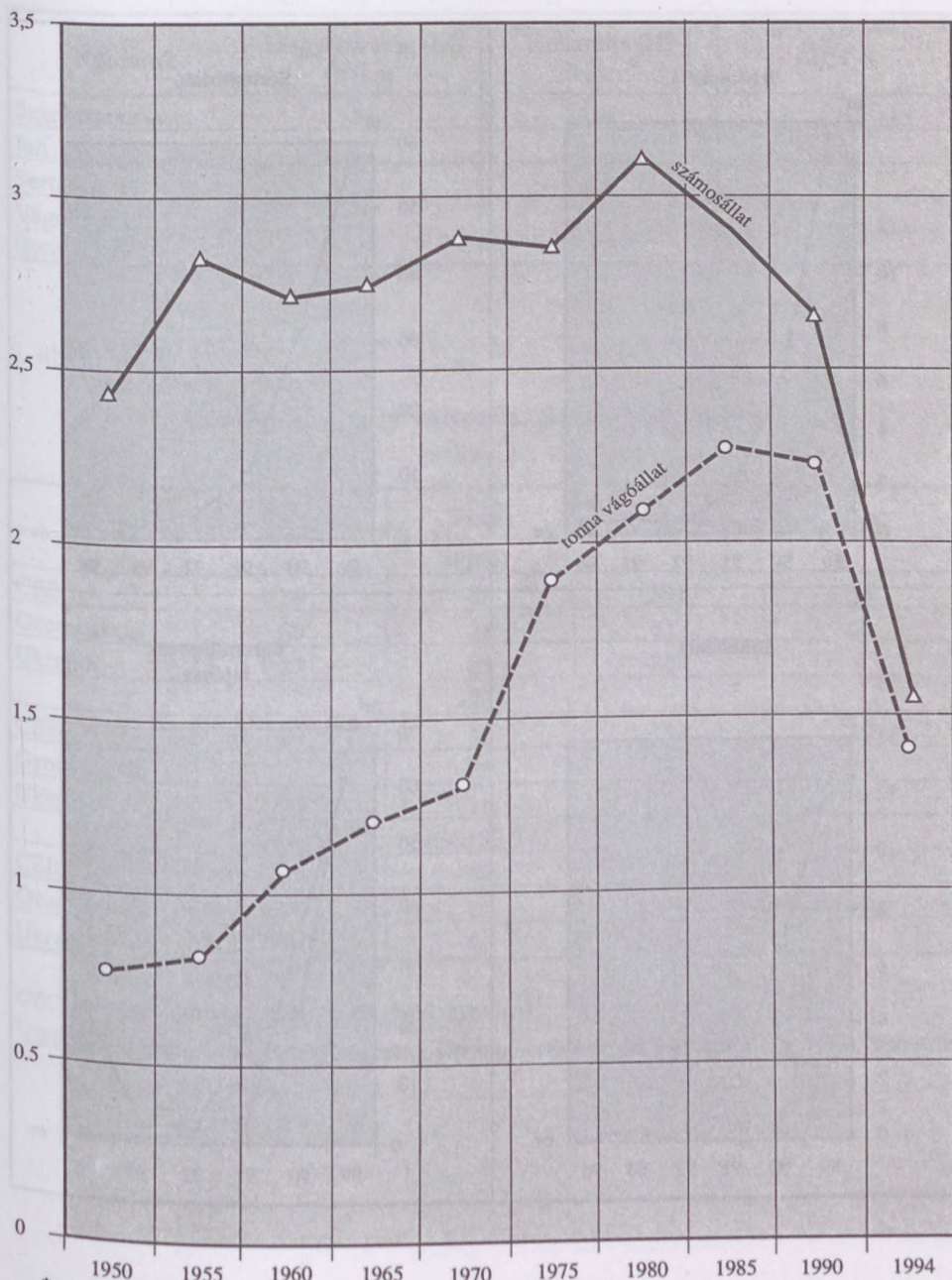
Magyarország állatállománya számosságban
1911–1995

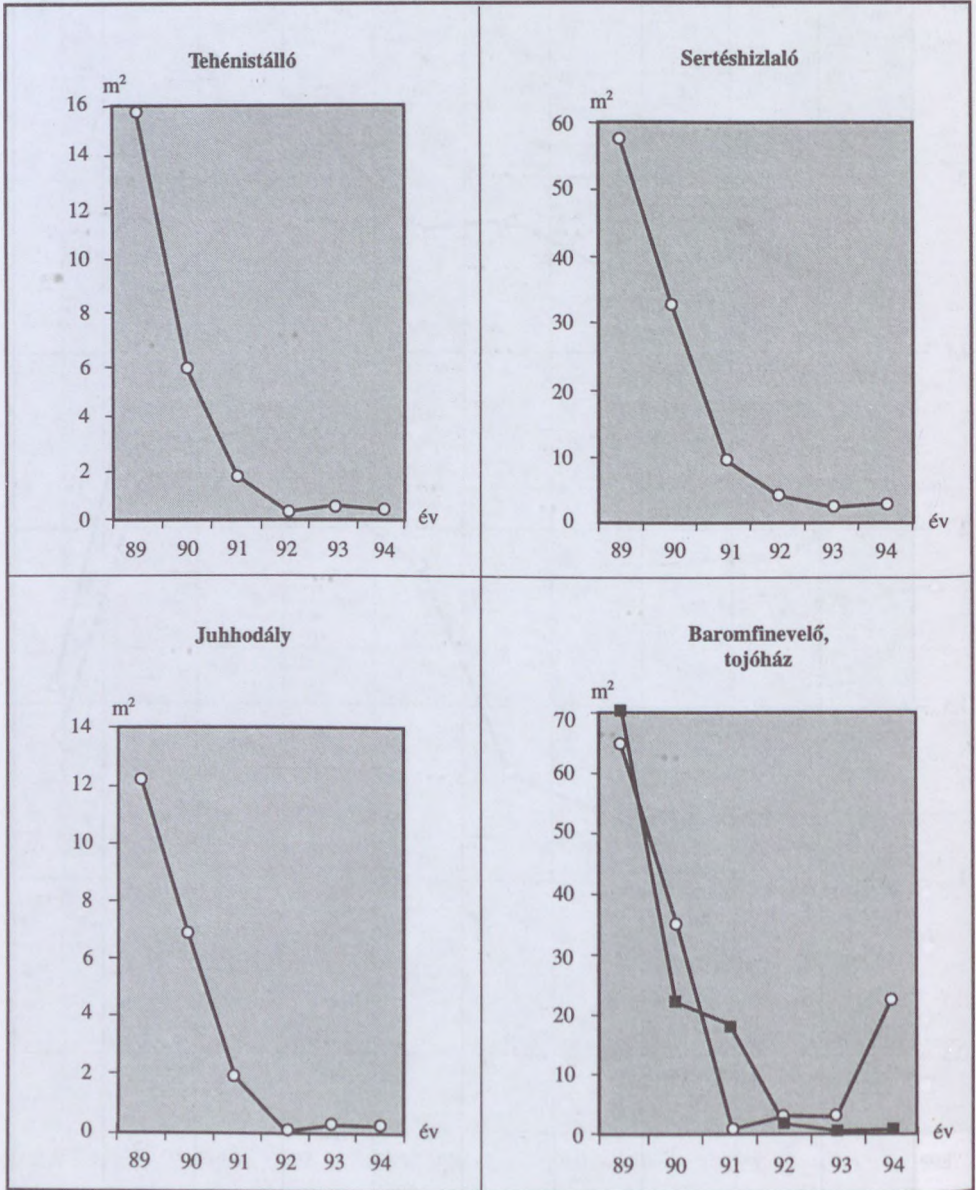
2. ábra

A számosállat : vágóállat arányváltozása 1950-1994*

Az állattenyésztés viszonylagos környezetterhelő nyomára
Hollandiára és Magyarországra

* ló nélkül

4. ábra

Az állattenyésztés viszonylagos környezetterhelő nyomása Hollandiára és Magyarországra

Ágazatok	Magyarország (M) db/km ²	Hollandia (H) db/km ²	M/H %
Szarvasmarha	11	148	8
Juh	14	37	38
Sertés	54	401	13
Vágóbaromfi (tonna/km ²)	3	15	20

5. ábra

Az állatállomány változása 1989–1995 között (millió db)

	Szarvasmarha	Sertés	Baromfi	Juh
1989				
CEE**	29	58	398	33
Oroszország	60	38	617	65
Ukrajna	27	21	251	9
1995				
CEE	18	40	198	19
Oroszország	43	25	480	36
Ukrajna	20	14	163	6
1995/89 (%)				
CEE	61	69	50	57
Oroszország	73	66	78	56
Ukrajna	75	67	65	65

* OECD adatok (Cunningham és mtsai, 1996. nyomán)

** CEE: Bulgária, Csehország, Magyarország, Litvánia, Lengyelország, Románia, Szlovákia, Szlovénia

A kertészet helyzete és fejlesztési lehetőségei

A kertészet a magyar agrárgazdaság egyik legsokoldalúbb és legsokszínűbb főágazata. Magába foglalja a zöldség-, gyümölcs-, szőlő-bor-, dísznövény- és gyógynövénytermesztést, valamint a tájépítészet területéről a zöldfelület-rende­zés és -fenntartás feladatait. A kertészet profilja a társadalmi igények növekedésével állandóan bővül, már ma is több száz növényfaj több ezer fajtájának termesztésével foglalkozik.

A kertészet jelentősége és sajátosságai

A kertészet a mezőgazdaság kiemelkedően munkaigényes ágazata volt a múltban, és várhatóan lesz a jövőben is, ezért a vidék lakosságának foglalkoztatásában és jövedelmi színvonalának alakításában kiemelkedő szerepet tölt be. A kertészeti termesztés fenntartása létkérdés több százezer embernek, mert az biztosítja vagy kiegészítheti a megélhetéshez szükséges jövedelmet. Területegységre vetítve a kertészetben a szántóföldi növénytermesztéshez viszonyítva öt-, tíz- vagy akár harmincszoros bruttó termelési érték állítható elő.

A hazai ökológiai potenciál kedvező kihasználásának egyik lehetősége a kertészeti termesztés. A kertészet és az ökológiai adottságok között mindig is szoros kapcsolat alakult ki, amelyet a sajátos kertészeti körzetekben folyó tájtermelés reprezentál legegységesebben. A kertészeti tájtermesztés egész térségek megélhetésének vagy kiegészítő jövedelem-szerzésének gyakran egyetlen lehetősége.

A kertészet szerepe az agrárgazdaságban az életszínvonal fejlődésével várhatóan növekedni fog. A kertészet az élet minőségével is szoros kapcsolatban áll. A kiváló minőségű friss és feldolgozott kertészeti termékek növekvő fogyasztása az egészséges táplálkozás elengedhetetlen követelménye. A kertészetnek az emberi környezet alakításában, szebbé tételében, a környezetvédelemben és a természetbarát emberi életmód feltételeinek megteremtésében jelentős szerepe lesz a jövőben is.

A kertészet helyzete

A kertészet belterjes, nagy árutömeg kibocsátására képes és kezdettől fogva piaci orientáltságú ágazat. A magyar kertgazdaságban a '60-as évek második felétől kezdődően mintegy két évtizeden át nagyarányú mennyiségi fejlődés következett be. E fejlődés alapját a KGST-országok ún. szakosodási tervei képezték, amely hazánknak hosszú távú exportlehetőséget biztosított a kertészeti termékek számára. Az export-lehetőségek és egyben kötelezettségek teljesítésére gyors és jelentős gyümölcs- és szőlőültetvény telepítési programok kezdődtek. Az élelmiszeripar fejlesztése során hatalmas konzerv- és hűtőipari kapacitást létesítettek, amelyek alapanyag-szükséglete a zöldség- és gyümölcsstermesztési ágazatoknak biztos felvevő piacot jelentett. Ezek képezték alapját a magyar kertészet példa nélküli exportorientált fejlődésének a kelet-európai régióban.

A magyar kertészet extenzív fejlődését elősegítette, hogy a nagy felvevő képességű keleti piac alacsony minőségi követelményeket támasztott. Ez is egyik magyarázata annak, hogy kertészeti termeszésünk műszaki színvonala viszonylag szerény volt, infrastruktúrája pedig hiányosan épült ki. Ilyen állapotban érte a kertészeti ágazatot a '80-as évek második felében a keleti piac fizetőképességének drámai csökkenése és a '90-es évek elejére ennek a piacnak az összeomlása. A kertészeti főágazatot alapvetően megrendítő válságos állapot még napjainkban is tart, különösen vonatkozik ez a zöldségtermesztésre és a gyümölcsstermesztésre, valamint ezek termékeinek feldolgozására. Valamivel kedvezőbb jelenleg a szőlőtermesztés, a borászat és a gyógynövénytermesztés helyzete.

A rendszerváltozást követő privatizáció során rendkívül szétaprózódott tulajdonú kertészeti struktúra jött létre. A termeszítők többsége olyan kis földtulajdonnal, elmaradott eszközállománnyal és tőkehiánnyal rendelkezik, hogy gazdálkodása csak önkiszákmányolással tartható fenn. Az „atomizált” kertészeti termelők ma többségükben kiszolgáltatott szereplői a piaci viszonyoknak. Megszűntek a régebbi termelői, felvásárlói és feldolgozóipari integrációk, és a kertészet területén újak még nem alakultak ki. A korábban meglévő, a kertészeti termeszést szolgáló infrastruktúra nagy része kikerült a kertészet tulajdonosai kezéből. A földkárpótlásnál és földtulajdon rendezésnél gyakran nem vették figyelembe az ültetvénykultúrák termeszésének sajátosságait.

Az agrárrolló nyílásának köszönhetően a kertészeti ágazatok jövedelmezősége az utóbbi évtizedben rohamosan csökken. A kertészeti ágazat korszerűsítése, felzárkóztatása az EU-csatlakozás követelményeihez nagy beruházási ráfordításokat igényel. Ehhez az ágazat önfinanszírozási képes-

sége az alacsony jövedelmezőségi ráta miatt nem elégséges. Az alacsony hatékonysági mutatók miatt a külföldi tőke érdeklődésére sem lehet alapvetően számítani kertészetünk modernizálásában. A külföldi tőke csak a kertészeti vetőmagtermesztésben, a feldolgozásban és a szőlészet-borászat területén mutatott eddig érdeklődést.

A magyar kertgazdaság az ökológiai adottságok és termelési potenciálja alapján a kedvezőtlen évjáratok kivételével még ma is elégséges a hazai gyümölcscellátás és a feldolgozóipar alapanyag-szükségletének kielégítésére, valamint jelentős exportteljesítmény elérésére.

Zöldségtermesztés

A zöldségtermesztés a kertészet legjelentősebb termelési értéket előállító ágazata, amelynek sajátossága, hogy termelési szerkezetét és a termékek mennyiségét a többi kertészeti ágazathoz viszonyítva rugalmasabban képes változtatni. Az ágazat biológiai alapjai gyorsabban korszerűsíthetők, ezért a piaci követelményekhez való alkalmazkodás mennyiségi és minőségi feltételei jobban megteremthetők. A zöldségtermesztés a bruttó kertészeti termelésből 35–40%-kal, a növénytermesztésből 11–12%-kal részesedik.

A hazai zöldségtermesztésben hozzávetőlegesen egymillió ember vesz részt fő- és mellékfoglalkozásuként, vagy önellátó termesztként. A zöldségtermesztés összes és fontosabb kultúráinak termésmennyiségét az 1. ábra tartalmazza. Az utóbbi öt év átlagos zöldségtermése hazánkban 1,5 millió tonna körül alakul, amely a világtermelés 0,3–0,4%-ának felel meg. Az elmúlt évek termelésének csökkenő volumenét egyrészt a piaci igények, másrészt az időjárási viszonyok, elsősorban a csapadékellátottság befolyásolták.

A szabadföldi zöldségtermő terület 100–110 ezer ha, amely még 30–35 ezer ha fedett felülettel egészül ki. Az összes hajtattott zöldségtermék mintegy 160–200 ezer tonnára tehető évente. A hagyományos zöldségtermesztő tájak — Békés, Csongrád, Bács, Heves, Hajdú és Győr megyék — dominanciája megmaradt ugyan, de a kisgazdaságokban folyó szabadföldi zöldségtermesztés és a fóliás termesztés átlépte a körzetek határait, és gyakorlatilag az egész országban teret nyert. A hajtattás centrumát továbbra is a termálvízben gazdag Békés-Csongrád megyei körzetek alkotják.

A rendszerváltozás előtt a zöldségáru-előállítás 60–70%-a a háztáji és kiegészítő gazdaságokban történt, döntően akkor is saját munkaerőre és egyéni érdekeltiségre alapozva. A háztáji és kiegészítő gazdaságokkal a kertészeti magángazdaságok csírái tulajdonképpen már a múltban kialakul-

tak. A rendszerváltozás után, különösen a zöldségtermesztésben, tömegesen jöttek létre a tőkeszegény kisvállalkozások. Ennek következményeként a műszaki fejlesztés megtorpant az ágazatban, és a kézi munkára alapozott termesztés-technológiák kerültek előtérbe. A kényszerű takarékoság miatt az utóbbi években csökkent a műtrágya-, növényvédőszer-, energia- és öntözővíz-felhasználás, aminek következtében az átlaghozamok alacsonyak.

A zöldségtermesztésben a piaci igényeknek megfelelő széles fajtaválaszték áll a termelők rendelkezésére. Jelenleg valamennyi vezető zöldség-nemesítő és vetőmag-forgalmazó cég jelen van Magyarországon. Ezek a cégek tőkeerejüknel fogva rendkívül erős konkurenciát jelentenek a hazai zöldség-nemesítésnek és vetőmag-forgalmazásnak. Ugyanakkor gyakran előfordul, hogy a keresett és olcsóbb hazai fajtákból nem áll rendelkezésre kellő mennyiségű vetőmagkészlet. A hazai vetőmag-előállítók az időjárási anomáliákból eredő hiányokat anyagi okok miatt megfelelő készletezéssel nem tudják ellensúlyozni. A zöldségfajták nemesítésében a hosszabb távú állami kutatási megbízások jelenthetnék a bázisát annak, hogy a hungaricum értékű zöldségnövények — mint pl. a fűszerpaprika, étkezési paprika, vöröshagyma, uborka, zöldborsó és paradicsom — fajtahasználata zömében továbbra is a hazai ökológiai adottságnak jobban megfelelő hazai fajtákra alapozódjon.

A megtermelt zöldség 30–35%-át a tartósítóipar használja fel, 7–11%-a exportálásra és 54–63%-a hazai fogyasztásra kerül. A '80-as évek közepén még a megtermelt zöldség 50–62%-át dolgozták fel, zömmel szovjet exportra. A zöldségfélék fogyasztása az utóbbi öt évben 81–85 kg/fő/év. Az a tény, hogy a zöldségfogyasztás a fizetőképes kereslettel párhuzamosan nem csökkent az utóbbi években, részben az önellátás magas arányával, másrészt az értékesítési nehézségek miatti alacsonyabb árszínvonalal magyarázható.

A zöldségtermesztési ágazatban technológia-fejlesztési kutatások hazánkban gyakorlatilag nem, vagy alig folynak, a termesztoi kör tőkeereje nem teszi lehetővé az ágazati kutatások finanszírozását. Nem megoldott a fejlett külföldi technológia hazai adaptációja sem. A zöldségtermesztésben különösen hiányoznak a kis családi vállalkozásban alkalmazható korszerű technológiák.

Hazánkban a zöldségtermesztés növényvédelmében túlzott, viszont a termékekben az indokoltnál kevésbé ellenőrzött a vegyszerfelhasználás. Szükséges lenne az előrejelző szolgálat kialakítása és az ezen alapuló növényvédelem bevezetése, valamint az ellenállóbb fajták fokozottabb termesztésbe vonása és a biológiai védekezés módszereinek elterjesztése.

A nagyüzemek integrációjának megszűnése óta a zöldségtermesztési szaktanácsadás országos, átfogó szervezettsége nem működik. Kivétel ez alól a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Zöldségtermesztési Tan-
széke által szervezett országos kiterjedésű zöldségajtatási szaktanács-
adás. A vállalkozási alapon működő tanácsadás esetleges, sok esetben a szakmai színvonal is megkérdőjelezhető. A milliós nagyságrendű természet-
től érintő zöldségtermesztés sem szakmai, sem egészségügyi, sem környe-
zetvédelmi szempontból nem hagyható magára.

Annak ellenére, hogy a zöldségtermesztés rugalmasabban a piac igényeihez alkalmazkodni, mégis gyakoribbá váltak a zöldségpiac anomáliái, az értékesítési nehézségek, illetve néhány kultúránál ellátási hiányok keletkeztek. A termelés és a kereslet jobb összhangjának biztosítása érdekében adatszolgáltatási és piaci információs rendszer kiépítése szükséges.

A nagybani értékesítés és a nagybani piacok hálózata az országban nem alakult ki, a termelők önkéntes értékesítő és beszerző társulásainak létrejötte vontatottan halad. Nem működik az egységes árualapok előállításához szükséges kötelező érvényű és ellenőrzött minőségbiztosítási rendszer. Ugyanez vonatkozik megfelelő információ hiányában az ágazat piacszabályozására is. A jelenlegi adórendszer a termelési és forgalmazási adatok eltitkolására ösztönöz. Olyan adó- és támogatási rendszert kell bevezetni, amely nem növeli a termelői kör adóterheit, de ugyanakkor lehetővé teszi valamennyi termelési és forgalmazási adat hozzáférhetőségét. Az állami támogatásoknak a zöldségtermesztésben a műszaki fejlesztést, az önkéntes társuláson alapuló közös értékesítési infrastruktúra kiépítését és a szaktanácsadást szükséges kiemelten preferálniuk.

Gyümölcstermesztés

Hazánk ökológiai adottságai között jelenleg 14–15 mérsékelt övi gyümölcsfaj termesztése folytatható eredményesen. Bár a termeszthető gyümölcs-
kultúrák száma minden bizonnyal növekedni fog, a következő évtizedben az újabban termesztésbe vont gyümölcsfajok piaci jelentősége még marginális marad. A gyümölcstermesztés a magyar mezőgazdaság tradicionális ágazatának számított ugyan, mégis a nemzetközileg is számontartott hazai áru-
gyümölcs-termesztés termőalapjait csak az 1960–70-es években fektették le.

A magyar áru-
gyümölcs-termesztés robbanásszerű fejlődése a '60-as évek második felében kezdődött, és tartott a '80-as évek közepéig, amelynek eredményeként világviszonylatban is jelentősnek ítéltető gyümölcs-
termesztési kapacitás alakult ki. Ez az államilag preferált kampányszerű

fejlesztés egyértelműen exportorientált volt, s túlnyomórészt a kelet-európai piacokra épült. Az összes betakarított gyümölcstermés 1967-ben haladta meg az 1 millió tonnát, 1982-ben pedig majdnem elérte a 2 millió tonnás termésszintet.

A kelet-európai piacok összeomlása a gyümölcstermesztési ágazatot mély válságba sodorta, mert a gyümölcserértékesítés új exportpiacait, új exportirányultságát nem sikerült kiépíteni. Gyümölcstermesztésünk jelenlegi kritikus helyzete nemcsak a hazai és exportpiacok beszűkülésével magyarázható. Az extenzív gyümölcstelepítések kedvezőtlen termőhelyi adottságok mellett valósultak meg az ún. termőföldvédelmi előírások következtében. A gyümölcstermesztés szerkezetében túlzottan dominált az alma részaránya, amely elérte a 65–70%-ot. Az almaültetvények alany- és fajtahasználata, valamint művelési rendszere nem felelt meg a korszerű követelményeknek. A csonthéjasok és bogyógyümölcsűek termőalapjai és fajtahasználata jobban alkalmazkodtak a felhasználói igényekhez.

A gyümölcstermesztés fontosabb adatait a 2. ábra tünteti fel. Az összes gyümölcstermő terület az 1970-es évektől folyamatosan csökken. A '90-es évektől az ültetvényterületre vonatkozó adatok nem tükrözik pontosan a művelési ág változásokat. Becslések szerint a nyilvántartott 93 ezer ha gyümölcsös terület kb. 20–30%-a elhagyott vagy gondozatlan. A gyümölcsösök korösszetétele nagyon kedvezőtlen, mert az ültetvények több mint 2/3 része húszévesnél idősebb. A földtulajdon-rendezés a gyümölcstermesztésben elhúzódott, és nagy veszteséggel járt. Gyakran elkülönült a földterület és a rajta lévő ültetvény tulajdonosának személye. A gyümölcstermesztés korábbi infrastruktúrája és az üzemi gyümölcsfeldolgozók nagy része nem a termelők tulajdonába került. Az export piacok elvesztése, a belföldi értékesítési gondok mellett az elaprózódott ültetvénystruktúra is oka annak, hogy a '90-es évek első felében évente mindössze csak néhány száz hektár új ültetvényt telepítettek a kívánatos mintegy 3 ezer hektár helyett.

A magyar gyümölcstermesztés termőalapjainak megújítása sürgős, nem halasztható feladat. Az utóbbi években az ültetvénytelepítések állami támogatása ezt a kormányzati felismerést bizonyítja. A kidolgozott gyümölcskataszter szerint gyümölcsös telepítésre 480 ezer hektár alkalmas hazánkban, amely ötször meghaladja a mai gyümölcstermő terület nagyságát. A biztonságosabb gyümölcstermő helyek kiválasztásának lehetőségei tehát adóttak. A gyümölcsösök telepítéséhez adott állami támogatások odaítélésénél a kedvező termőhelyi adottságok mellett az intenzív termesztés feltételeivel rendelkező, jó minőséget produkáló és versenyképes árumennyiséget előállító vállalkozói kört kell előnyben részesíteni.

A gyümölcsstermesztés biológiai alapjainak korszerűsítésében dicséretes az állami szerepvállalás. A rendelkezésre álló alanyok és fajták a legtöbb gyümölcsfajnál biztosítják a piaci igényeknek is megfelelő fajtahasználatot. Ennek ellenére a hazai szaporítóanyag-ellátás alany- és fajtaválasztéka gyakran nem felel meg az igényeknek. Pénzügyi nehézségek miatt egyrészt a faiskolák a telepítőktől nem kapnak előzetesen időben megrendeléseket, másrészt biztonsági tartalékot sem mernek képezni. A gyümölcsstermesztés minden piaci szereplőjénél nagyfokú bizonytalanság és bizalmatlanság tapasztalható.

Hazánk összes gyümölcsstermesztés-mennyisége a '80-as évek elejéig dinamikusan növekedett. Már a rendszerváltás előtti években megkezdődött azonban az ültetvények termőképességének rohamos csökkenése. A termelési költségek állandó növekedése, a terméshozamok és az átvételi árak stagnálása következtében az üzemi gyümölcsstermelés ekkor már gazdaságtalanná vált. Ezek együttesen eredményezték, hogy egy évtized alatt 40-45 ezer ha gyümölcsöst vágtak ki hazánkban, minimális telepítések mellett.

A gyümölcsstermesztésben a szőlőstermesztéshez hasonló viszonylag zárt gyümölcsstermő körzetek nem alakultak ki, de a gyümölcskultúrák tradicionálisan a gyengébb termőhelyi adottságú országrészekben koncentrálódnak. Legjelentősebb gyümölcsstermesztési tájkörzetünk hazánk északkeleti vidékén található Szabolcs-Szatmár-Bereg megye központtal, amelyhez csatlakozik Hajdú megye és Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti része is. Az ország gyümölcsstermesztésének több mint 50%-át, az almatermesztésnek 70%-át meghaladó részarányt e vidéken állítják elő. Hagyományosan a legrégebb, jelentőségében a második gyümölcsstermesztő körzet a Duna-Tisza köze, amely a csonthéjasok termesztésében játszik meghatározó szerepet. Ma még szerényebb, de növekvő perspektívájú a Somogy és Zala megyékre kiterjedő délnyugat-dunántúli gyümölcsstermő körzetünk. A gyümölcsstermesztés területi elhelyezkedése is bizonyítja annak kiemelt szerepét a hátrányos helyzetű vidékeken a lakosság foglalkoztatásában és kiegészítő jövedelem szerzésében.

Az összes gyümölcsstermesztést hazánkban döntően az *almatermesztés* határozza meg. Tekintettel arra, hogy ökológiai adottságaink kedvezőek az alma termesztésére, és a gyümölcsfogyasztásban az alma meghatározó szerepe a jövőben is megmarad, indokolt tehát — a térségfejlesztési programok nyújtotta lehetőségekkel összhangban — kiemelten foglalkozni fejlesztésével. Az új telepítéseket piacos fajtákkal, kisebb területen célszerű megvalósítani. Az Európai Unió krónikus almatúltermelése miatt az asztali alma exportja elsősorban a kelet-európai és Európán kívüli országok felé irányulhat. Az almatermesztés gazdaságosságát a friss értékesítés

aránya határozza meg, amelynek legalább 50%-ot el kell érnie. Ehhez azonban korszerű gyümölcstárolókat kell építeni. Magyarországon az alma-termés nagyobb része ipari feldolgozásra kerül, amely a termesztoők részére nem biztosít kellő jövedelmet.

A *csonthéjas gyümölcsűek* közül mennyiségileg a szilva és meggy termesztése kiemelkedő jelentőségű. Mindkét gyümölcsfaj biztonságosan termesztethető hazánkban, ezért szerepük a jövőben is jelentős lehet. Különösen vonatkozik ez a meggyre, amelynek termesztéséhez nemcsak kiváló klimatikus adottságokkal, hanem világszínvonalú fajtaválasztékkal is rendelkezünk. Meggytermesztésünk mai nagyságrendje a várható EU-csatlakozás után is gazdaságosan fenntartható. A nagy gyümölcsű, ropogós cseresznye és kajszi kiegyenlítettebb klímájú termőhelyeken kiváló minőségű, gazdaságosan termesztethető és értékesíthető gyümölcsök maradnak a jövőben is, ezért indokolt további fejlesztésük. A *bogyógyümölcsűek* termesztése Magyarországon az utolsó évtized keresleti piaca következtében kiegyensúlyozott, arányuk és mennyiségük megfelel a friss piaci és feldolgozóipari igényeknek. Jelenlegi termesztési és piaci pozíciójuk az EU-csatlakozást követően is megtartható lesz.

A magyar gyümölcstermesztésben pozitív fejlődés tapasztalható az alany- és fajtahasznaolatban, a művelési rendszer modernizálásában, de súlyos lemaradás következett be a korszerű termesztéstechnológia adaptálásában és fejlesztésében. A termesztés biztonságához elengedhetetlen öntözést csak a gyümölcsösök 5–10%-ában alkalmazzák. A gyümölcstermesztési ágazat műszaki színvonala évtizedes elmaradottságot tükröz, amely összefügg az általános tőkehiánnyal, az alacsony jövedelmezőséggel.

A kertészeti ágazatok közül sok tényező összehatásaként a gyümölcstermesztés helyzete a legkedvezőtlenebb. A gyümölcstermesztés korszerűsítéséhez, biológiai alapjainak megújításához, az elvesztett piacok visszaszerzéséhez és újak megszerzéséhez az ágazat erőforrásai nem elégségesek, feltétlenül állami közreműködésre és ösztönzésre van szükség.

Szőlőtermesztés és borászat

Hazánkban a szőlőtermesztés és borászat a legnagyobb termesztési és kereskedelmi tradícióval rendelkező kertészeti ágazat. A szőlőtermesztés és borászat együttes kezelése termeléspolitikai, termesztési és értékesítési szempontból elengedhetetlen, mert egymást feltételezik. A két alágazat egymásra utaltsága és egymásra épülése megkérdőjelezhetetlen. Ezt a bor eredetvédelme és minőségbiztosítása is egyértelműen szükségessé teszi, amelyek a gazdaságos értékesítés alapkövetelményei lesznek a jövőben is.

Szőlőtermesztésünk és borászatunk fontosabb összehasonlító adatait a 3. ábra tartalmazza. Az utóbbi 4–5 évben Magyarország a világ szőlőterületéből 1,5%-kal, szőlőterméséből 1,2%-kal, borterméséből 1,6%-kal és borexport forgalmából 2,2%-kal részesedett. A nyilvántartott szőlőterületünk 72%-a a 20 borvidéken és bortermőhelyen található. Az ide tartozó mintegy 430 település mezőgazdaságilag művelhető területéből a szőlőültetvények részesedése meghaladja a 12%-ot. A szőlőtermesztés ősi tájtermesztés hazánkban. A szőlőültetvények térségi koncentrációja túlnyomórészt követi a szőlőtermesztésre kedvező ökológiai adottságokat, amelyeket a szőlő termőhelyi kataszter rögzít. Ez a kedvező területi elhatároltság az alapja a származás- és eredetvédelmi rendszernek is.

Az utóbbi évek átlagosan 600–650 ezer tonna szőlőtermésének mintegy 90%-át borkészítésre használják, a többi csemegeszőlőként és üdítőital alapanyagként értékesül. A 3,6–4,2 millió hl bortermés a 3,0 millió hl-t kitevő hazai borfogyasztást szolgálja, 0,8–1,2 millió hl kerülhet exportra. Az egy főre jutó évi borfogyasztás a '90-es évektől kezdődően enyhe emelkedést mutat hazánkban. Az ágazat szőlőfeldolgozó, erjesztő, tároló, pezsgőgyártó, palackozó és borlepárló kapacitása változó korszerűségi színvonalon ugyan, de összességében megfelel a feldolgozandó és értékesíthető termék volumenének.

A szőlőtermesztés és a borászat fejlődésének egyik szűk keresztmetszete a kedvezőtlen fajtaösszetételű, a kárpótlás és a privatizáció során súlyos veszteségeket szenvedett ültetvénybázis. Becslések szerint a statisztikailag nyilvántartott ültetvényterület 30–40%-a gazdaságosan nem tartható fenn. A szőlőültetvények évi telepítése nem biztosítja a megfelelő ültetvényrotációt, mert az utóbbi öt évben átlagosan évi 173 hektárt telepítettek a szükséges mintegy 3–5 ezer hektár helyett. A szőlőtermesztésben a fajtahasználat meglehetősen konzervatív, de a fajtaválaszték bővítésének lehetőségét az elmúlt évtizedekben és jelenleg is folytatott nemesítői, valamint a honosítói tevékenység biztosítja.

A borászati ágazat műszaki színvonala igen heterogén. Megtalálhatók a korszerű feldolgozást megvalósító pincészetek éppúgy, mint a technológiai minimum követelményeinek alig megfelelő üzemek. A törpeültetvény-tulajdonosok egy része tőke és berendezés hiányában is feldolgozza — alacsony színvonalon — saját termését. Ezzel szemben már a piaci viszonyok változását jelenti, hogy jelentős azok száma, akik a legmagasabb exportigények kielégítésére is alkalmas csúcsminőségű borokat állítanak elő. A jelenlegi átlagszínvonalra utal az a tény is, hogy a belföldi borforgalom mintegy 2/3-a műanyag kannákban jut el a fogyasztókhoz.

Az ágazatban a kárpótlás és privatizáció során túlzottan „atomizálódott” a szőlőtermesztés, és a kívánatosnál sokkal heterogénebbé vált a fel-

dolgozás. A csökkenő tétel nagyságok és a váltakozó minőség miatt nehezebb igényes kereskedelmi tevékenységet folytatni. Egyik kedvező, bár még nem meghatározó eleme az átalakulásnak a családi pincészetek megjelenése, ahol a tulajdonos személye és szakértelme garantálja a kiváló minőségű borok előállítását. Az ágazat területén a hazai tőke mérsékelt érdeklődése miatt főleg a borászatba, kismértékben a szőlőtermesztésbe jelentős külföldi tőke áramlott. A borászati kapacitás mintegy 15%-a külföldi tulajdonban van. A külföldi cégek tőkeerősek, és már eddig is jelentős technológiai fejlesztéseket és piacbővítést hajtottak végre. Egyedül a pezsgőgyártásnál történt privatizációs anomália, ahol a gyártókapacitás közel 80%-a került egy vállalati érdekcsoport birtokába.

A bortermés közel 80%-a a nemzetközi tendenciáknak megfelelően belföldön értékesül. Az áruborforgalom jelentős része adómentesen, kánás kiszerezésben jut el a fogyasztókhoz. A bor adó- és ÁFA-terhei jóval meghaladják az EU bortermelő országaiban alkalmazott mértéket, s ez a magyar borok versenyképességét rontja. A '90-es évek elején bekövetkezett borértékesítési gondok után az utóbbi években 80–100 millió dolláros árbevételt ért el a borexport. 1992–94 között sikeres központi, államilag támogatott bormarketing-programot valósítottak meg, amely segítette a magyar borok imázsának javítását és új exportpiacok feltárását. Ennek ellenére ma még a magyar borok a nemzetközi piacokon a minőségüknél jóval alacsonyabb áron értékesülnek.

A szőlő- és borgazdaság szakember-ellátottsága jelenleg kedvezőnek ítélnélhető. Jelentősebb új képzési feladat az ágazat területén a posztgraduális, a „vincellér”-, a hegyközségi tisztségviselők és a gasztronómiai szakemberek képzésében jelentkezik.

Az ágazati statisztika többségében becslésen alapuló hiányos adatai nem nyújtanak megbízható információt a helyzetértékelésben és az ágazati irányítás feladatainak meghatározásához. A hegyközségi törvény már előírja a tagok információszolgáltatási kötelezettségét, amelyet számítógépes információs rendszer és adatbank fog össze. A hegyközség intézményének újbóli bevezetése megeremti a lehetőségét annak, hogy a termelők önkontrollja védje és növelje a magyar borok imázsát. A hegyközségek olyan önkormányzati elven működő szakmai köztestületek, melyek szabályozzák a borvidéki települések területén folyó szőlő- és borgazdálkodást, s emellett hatósági, közigazgatási és érdekképviseleti feladatokat is ellátnak. Ma már közel 100 ezer szőlőtermesztő és borforgalmazó tagja van a hegyközségi szervezetnek. A hegyközségek révén lehet megerősíteni és kiterjeszteni a magyar borok eredetgarancia intézményrendszerét.

Az Európai Unióhoz való csatlakozást megelőző jogharmonizációs folyamatban a magyar borjog korszerűsítése sürgető feladat.

Gyógynövénytermesztés

Hazánk ökológiai adottságai között termesztett és begyűjtött gyógy- és illóolajos növények minőségük alapján világhírnévre tettek szert. Az ágazat 214 kereskedelmi, 76 gyógyszerkönyvi forgalomban árusított és 10–15 ipari feldolgozásra kerülő drogot állít elő. A hazánkban előállított gyógy- és illóolajos termékek tradicionálisan „hungaricum” termékként jelennek meg az exportpiacokon. A természetes eredetű növényi termékek felhasználása folyamatosan bővül a világon. A hazai felhasználásban is ez a tendencia érvényesül. Ezek alapján gyógynövénytermesztésünk jelenleg is gazdaságos és egyértelműen pespektivikus kertészeti ágazat.

Magyarországon a gyógynövényekkel hasznosított terület az utóbbi évtizedekben évente 38–40 ezer ha között mozgott. A vadon termő gyógynövényeket az ország teljes területének hozzávetőlegesen 40–50%-án gyűjtik be. Az előállított drogtömeg az utóbbi két év átlagában 100 ezer tonna feletti, amennyiben az ipari és egyéb fűszerfajok drogját is ide számítjuk, akár 300 ezer tonnát is elérheti egyes évjáratokban. Ennek kb. 40–45%-a a gyűjtött drog, ami a természetes flórából származik. Az ágazat évi bruttó devizabevétele eléri a 35 millió USD-t. A jelenlegi helyzet pontosabb megítélését nehezíti, hogy a korábbi, központosítottan gyűjtött adatbázis nem vagy hiányosan áll rendelkezésre, s mind a termelés, mind az értékesítés sokcsatornássá vált. A gyógynövénytermesztés drogtermé- sére és bruttó termelési értékére vonatkozó adatokat a 4. ábra tartalmazza.

A gyógynövények termesztésére és gyűjtésére specializált körzetek a 20. században alakultak ki és formálódnak napjainkban is. A növényflóra tájjellegű hasznosításának modellértékű példája az orvosi kamilla gyűjtésének, feldolgozásának és értékesítésének kialakulása az Alföldön. A hazai kamilladrog kiváló minőségét a termőhely egyedülálló ökológiai adottsága eredményezi. Szezonban 15–20 ezer ember foglalkozik a kamilla begyűjtésével. A gyógynövény ágazat fejlesztése szempontjából perspektivikus termelési körzetek a hegy- és dombvidéken alakultak ki. Ilyen kiemelt körzetnek Borsod és Nógrád megyék tekinthetők. Ugyancsak ökológiai megfontolások alapján alakultak ki Baja-Kalocsa körzetében a majoránna és a bazsalikom termőtájai.

A természetes eredetű növényi anyagok felhasználása a fitoterápiában, az aromaterápiában, a homeopátiában, a gyógyszeriparban és egyéb iparágakban tovább bővül. A gyógynövénydrogok forgalmában a következő években 25–30%-os növekedés várható. Ugyancsak nő a természetes alapanyagból kiinduló gyógyszertermelés. Az ehhez szükséges gyógynövényforgalomból hazánk részesedésének növelése reális célkitűzésünk.

A hazai agroökológiai potenciál felmérés eredményei szerint a gyógy- és illóolajos növények biomasszájának növelésére csaknem kimeríthetetlen lehetőségeink vannak. A már bevált körzetek megalapozottabb hasznosítása mellett további reális alternatívák:

- a mezőgazdasági termelés más ágazataiban gazdaságosan nem művelhető területek újrahaznosítása;
- a hegyvidéki (lejtős, köves) területek xerofil, évelő, gyógy- és illóolajos növénykultúrákkal történő betelepítése;
- a vizenyős, lápos területek hasznosítása hidrofil gyógy- és illóolajos növényfajokkal.

Kiváló ökológiai adottságaink mellett újabb gyógynövényfajok termesztésbe vonásával számolhatunk.

A gyógy- és illóolaj növények termelésével foglalkozó vállalkozások eredményességét alapvetően az előállított drogtermékek készletfoka határozza meg. A magasabb feldolgozottsági fokú termékek exportjának bővítése kívánatos, amelyhez szükséges, hogy a begyűjtött és termesztett gyógynövények feldolgozását már a termelő üzemből kezdjék meg. Az export növeléséhez elengedhetetlen a hazai fejlesztési források koncentrációja, a gyártási technológiák korszerűsítése és a termékengedélyezés szakmai megalapozottságának erősítése. A gyógynövénytermékek „hungaricum” jellegének megőrzése és elismertetése érdekében elkerülhetetlen a kiváló minőséget előállító GAP (Good Agricultural Practice) módszereinek bevezetése, és az ehhez szükséges technológia adaptálása. Bővíteni kell a faj- és fajtaválasztékot, de korszerű termesztéstechnológiák kidolgozása és bevezetése is elengedhetetlen.

A gyógy- és illóolajos növények kutatása Magyarországon világszerte elismert tapasztalatokkal rendelkezik. A '80-as évek végéig az ágazat területén folyó kutatások 50–60%-át a gyógyszeripar finanszírozta, amely ma gyakorlatilag megszűnt. Ugyanez vonatkozik az ágazat vállalati szférájára is. Az agrár-ágazat kutatási támogatása a biológiai alapokra korlátozódik. A gyógynövénytermesztéshez szükséges hosszabb időtartamú alapozó és fejlesztő kutatásokra jelenleg nincs fedezet. A jó minőségű alapanyag előállításának feltétele a morfológiai, beltartalmi és produkciós szempontból egyaránt kiemelkedő teljesítményű, genetikailag kiegyenlített növényanyag alkalmazása. Ha tekintetbe vesszük, hogy 50–60 gyógy- és illóolajos növényfajt termesztetnek hazánkban, akkor a jelenleg állami elismerésben részesült 50 fajta rendkívül kevés.

Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk a kertészeti ágazatok közül a gyógynövénytermesztésben jelent talán legkisebb gondot, tekintettel a termékek sajátosságaira. Sőt, nemzeti érdekünk minél teljesebben kihasználni az agroökológiai potenciálunk által nyújtott kedvező feltételeket.

Dísznövénytermesztés és zöldfelület-gazdálkodás

A dísznövénytermesztés több száz növényfajjal foglalkozó rendkívül szer-
teágazó tevékenységi kört magában foglaló kertészeti ágazat. A környezeti
kultúra fejlődésével párhuzamosan világtendencia a dísznövénytermesz-
tés és -felhasználás fellendülése. Hazánkban az ágazat vezető termékei
közé tartoznak a díszfaiskolai termesztés produktumai, a vágott virágok,
a cserepes dísznövények, a virághagymák, az évelők, az egynyári és száraz
virágok, valamint a vetőmagvak és szaporítóanyagok. Az ágazat több tíz-
ezer embert foglalkoztat a termelésben és a virágkereskedelemben.

A dísznövénytermesztés fejlődését mindig is a kereslet, a piaci lehe-
tőségek befolyásolták. A jelentősebb dísznövénytermesztő körzetek hazánk-
ban is a felvevőpiacok vonzáskörzetében alakultak ki. A magyar dísz-
növény- és virágtermelés az igények jelentős részét képes hazai termé-
kekkel kielégíteni, de az utóbbi öt évben a hazai virágpiacon is erős nem-
zetközi konkurenciával kell szembenézni. Különösen vonatkozik ez a virá-
gok piacára. Ez tükröződik abban is, hogy az ágazat termeléséből 6-7 mil-
lió USD az exportbevétel, de az import az utóbbi években elérte a 20-24
millió USD-t. A dísznövények importjának értéke 1991 és 1995 között
megháromszorozódott. A dísznövények importja várhatóan mindig is jelen-
tős lesz, mert a vásárlóközönség igényli a virágújdonságokat és a nagy
választékot. A dísznövénytermesztési ágazat fontosabb export- és import
adatait az 5. ábrában tüntettük fel.

Jelenleg a dísznövényekkel hasznosított terület csekély, mintegy
1300 ha, amelyből közel 800 ha díszfaiskola. A szabadföldi dísznövény-
kultúrák hazánkban gazdaságosan állíthatók elő (díszfák és díszcserjék,
hagymások, évelők, szárazvirágok). A fólia és üveg alatti vágott és csere-
pes dísznövénytermesztés gazdaságossága bizonytalan a magyar hazai
energiaárak és a nagyarányú virágimport következtében.

A dísznövénytermesztés korszerű szaporítóanyagának, különösen
az újdonságoknak túlnyomó része importból származik. Eredményes hazai
nemesítő tevékenység a közeljövőben is elsősorban a szabadföldi kultú-
ráknál várható.

A magyar dísznövénytermesztés műszaki színvonala alacsony, az
eredményes piaci tevékenységhez szükséges eszköz- és anyagellátottsága
jelentősen elmarad a konkurensokétól. Az ágazat a jövőben is elsősorban
a belföldi piacra, és csak másodsorban a környező országok felvevő pia-
caira számíthat. A díszfaiskolai termékek, a szárazvirágok és a szaporító-
anyagok termesztése ígéretes lehet a jövőben is. A fedett termesztő beren-
dezésekben a dísznövénytermesztés gazdaságosságát a termálenergia fel-

használása biztosíthatja. Tekintettel arra, hogy a hazai virágértékesítés követelményeit már ma is egyértelműen a nemzetközi virágpiac határozza meg, ezért a kistermelők önkéntes társulásai elengedhetetlenek ahhoz, hogy nagytetelű és kiváló minőségű, márkajelzéssel ellátott versenyképes termékekkel jelenjenek meg a piacon.

A kertészeti ágazatok közül a dísnövénytermesztés területén a legfejlettebb a nagybani értékesítés rendszere. E rendszerre alapozva a bevételekből ágazatfejlesztési alapot kellene képezni, amely lehetővé tenné a kutatás-fejlesztés, az információs rendszer és a központi marketingprogram önfinanszírozását.

A zöldfelület-gazdálkodás keretében ma az országban összesen 22 624 ha közcélú, közjóléti zöldfelület fenntartásáról, üzemeltetéséről kell gondoskodni. Ennek mintegy fele intenzív kialakítású közpark, közkert. A közjóléti zöldfelület nagyságát ugyanakkor növelni szükséges, mert a romló városi környezetminőség javításának ez az egyik legfontosabb eszköze.

Az intenzív kialakítású közcélú zöldfelületek mellett a Magyarországon üzemelő temetők összes területe közel 50 ezer hektár nagyságú, és ehhez járul még a lezárt temetők és a kegyeleti parkok zöldfelülete. E jelentős terület szintén kiemelt fontosságú feladatot jelent az üzemeltetők, a táj- és kertépítészeti szakterület számára.

Egy hektár intenzív kialakítású zöldfelület létesítési költsége mintegy 20 millió Ft. Ezt alapul véve országosan csak az önkormányzati kezelésű, illetve a közcélokot szolgáló zöldfelületi vagyon mintegy 452,5 milliárd Ft értékűre tehető. Ennek fenntartására, üzemeltetésére évente országosan mintegy 90,5 milliárd Ft-ot kellene fordítani, hogy használati és ökológiai értéke fennmaradjon. A közcélú zöldfelületeket átlag 15 évenként még intenzív fenntartás mellett is fel kell újítani, ez további mintegy 15 milliárd Ft értékű munkát jelent évente. Azaz csak a zöldfelületi vagyon fenntartására évente több mint 100 milliárd Ft-ot kell fordítani. Ehhez járul az új parkok, kertek építési költsége.

A közcélú, önkormányzati tulajdonú zöldfelületek mellett a települések környezetminősége szempontjából is fontos szerepet játszanak a magánkertek és parkok, amelyek becsült területe a közcélú zöldfelület 8–10-szerese.

Birtokviszonyok

A kézimunka-igényes kertészeti ágazatokban a bruttó termelési érték több mint felét még az ún. nagyüzemi gazdálkodás körülményei között is a családi munkaerő felhasználásán alapuló kistermelés (háztáji és kiegészítő gazdaságok, szakcsoportok stb.) szolgáltatta. A földnevesítés és a privati-

záció során több százezer ember választotta, részben kényszerből is fő- vagy mellékfoglalkozásként a kertészetet, remélve megélhetését vagy jövedelem kiegészítését. A kerttel rendelkezők széles táborát a megélhetési költségek emelkedése arra ösztönzi, hogy önellátását szolgáló kertészeti termesztést folytasson. Becslések szerint hazánk lakosságának 25–30%-a részben ellátja magát kertészeti termékekkel. Ez is egyik oka annak, hogy hazánkban nem nő a kertészeti termékek kereskedelmi forgalma.

A rendszerváltozás után tovább gyarapodott a kertészkedők száma, aminek következtében rendkívül elaprózódott birtok- és üzemi struktúra jött létre a kertészeti ágazatokban. Valószínű, hogy a részmunkaidős kisgazdaságok még a következő évtizedben is jelentős részarányt fognak képviselni a kertészetben, mert az ágazat, megfelelő szaktanácsadási és közös értékesítési rendszer kiépítése esetén, a jövőben is alkalmas lehet kistulajdonosok, rész- és mellékfoglalkozásúak foglalkoztatására. Bár a kertészeti termesztés fontos szereplői lehetnek a továbbiakban a gazdasági társaságok és az átalakult szövetkezetek is, de a magyar kertészet uralkodó gazdasági formája a nyugat-európai fejlődésnek megfelelő családi vállalkozás lesz, ahol idegen munkaerő csak kiegészítő jellegű szerepet tölt be.

A kertészeti ágazatban jogi és közgazdasági eszközökkel ösztönözni és támogatni kell az elaprózódott vállalkozások koncentrációját, hogy életképebb árutermelő gazdaságok alakuljanak ki. A kertészeti termesztésben az üzemi struktúra váltása viszonylag hosszan tartó folyamat lesz, mert csak a szerves fejlődés biztosíthatja a gazdaságok felkészülését a korszerű piacgazdasági viszonyokra. Ezt a folyamatot gyorsíthatja, hogy a kertészettel foglalkozók jelentős részben előregedtek, s a következő évtizedben nagyarányú nemzedékváltás következik be. A fiatalabb korosztály modernizációra fogékony rétegét érdekeltté kell tenni abban, hogy részt vegyen a kertészeti vállalkozásokban. Ahhoz, hogy a családi kertészetek versenyképesek maradhassanak, műszakilag is jól fejlett gazdaságokká fejlődhessenek, összefogásuk elengedhetetlen a közös szolgáltatásra, beszerzésre és értékesítésre. Szükséges továbbá olyan birtokpolitika kialakítása, amelynek segítségével öröklés vagy tulajdonváltás esetén a kertészeti vállalkozások keretei védelemben részesülhetnek.

A termesztés feladatai

A kertészeti kultúrák nagy száma és eltérő ökológiai igénye alapján alig van hazánknak olyan területe, ahol valamilyen kertészeti növény eredményesen ne lenne termesztendő. Ugyanakkor a kertészeti növények többségének ökológiai optimuma csak az ország bizonyos térségeinek adottságai között elégíthető ki.

Hazánk főbb kertészeti körzetei évszázadok során alakultak ki. Újabbak megjelenése csak az eddig kevésbé termesztett növények iránti igények növekedésével, vagy új kertészeti kultúra meghonosításával várható. Egyes kertészeti ágazatokban, különösen a gyümölcs-, zöldség- és gyógynövénytermesztésben a jövőben növekedni fog a kisebb, ún. mikro-tájkörzetek szerepe, amelyekben a termesztés minden szempontból biztonságosabban folytatható.

A tradicionális tájtermesztési körzetekben előállított kertészeti termékek az ökológiai adottságokon és a szakmai hozzáértésen alapuló jó minőséget is jeleznek. E körzetekben a termesztők termesztési és piaci kultúrája is az átlagosnál jóval fejlettebb. Ennek bizonyító erejű példája a szőlőtermesztés és borászat, amelyek évszázadokon keresztül a térségfejlődés fontos, néha meghatározó tényezői voltak. A '20-as évek végi és a '30-as évek eleji gazdasági világválságból egész térségeknek, különösen az Alföldön, a kertészeti tájtermesztés fellendülése jelentette a kilábalás lehetőségét.

Magyarországon a vidék- és térségfejlesztésben a kertészetnek megkülönböztetett tradicionális és perspektivikus szerepe van. A hátrányos helyzetű térségekben a kertészet az egyik legrealisabb lehetőség a lakosságnak kiegészítő jövedelem szerzésére, vagy megélhetésének biztosítására. A kertészetnek több termesztési körzetben nincs alternatívája, nincs lehetőség annak más növényi kultúrákkal történő helyettesítésére. A hátrányos helyzetű észak- és kelet-magyarországi, valamint alföldi térségek felzárkóztatásában, és a falusi munkanélküliség kezelésében a kertészeti ágazat fejlesztése kiemelkedő jelentőségű lehet. A kertészeti tájtermesztés, mint azt több nyugat-európai ország példája is bizonyítja, jól társítható a turizmussal, a falusi vendéglátással. Sürgősen meg kell határozni a kertészeti termesztésben azokat a különleges szerepet betöltő makro- és mikro-tájkörzeteket, amelyeket nemcsak a kertészet, hanem az országos térségfejlesztési programok jövője szempontjából is kiemelten szükséges kezelni.

Az értékesítés lehetőségei

A megtermelt kertészeti áruk jellegüknél fogva viszonylag gyors értékesítést igényelnek. A kertészeti termesztés másik sajátossága, hogy évjáratonként 10–50%-os ingadozás is előfordulhat a piacra kerülő árumennyiségben. A kertészeti termelés területén mind a termesztők, mind az agrárpolitika számára szerte a világon a nem realizálható túltermelés jelenti a legnagyobb veszélyt. A kertészeti termékek értékesítésének lehe-

tőségei még a legfejlettebb országok piacain is instabilak, évenként dinamikus változásoknak vannak kitéve. A kertészeti termelés legsúlyosabb problémája a termelők piaci kiszolgáltatottsága, aminek oka az előállított termékek piaci sajátosságaiban és a termelők rendkívül nagy számában rejlik. Az értékesítési bizonytalanság csökkentése a kertészeti termesztés kulcskérdése.

A keleti piacok összeomlása együtt járt az addigi kertészeti vertikumok megszűnésével. A hazai kertészeti piacon több százezer termelő jelent meg szervezetlenül, alapvető piaci ismeretek és az ahhoz szükséges infrastruktúra nélkül. A termelés mennyiségi növelésére alapozott több évtizedes exportorientáció után az utóbbi években a kertészeti termesztésben és értékesítésben a krízisek folyamatosak, amelyek évente csak nagy társadalmi feszültségekkel és tüneti kezelésekkkel mérsékelhetők.

A kertészeti termelők számára a piacra jutás és a piacon maradás egyetlen lehetősége az értékesítés biztonsága érdekében az összefogás, a közös marketingtevékenység. A termelők szervezett, közös érdekeken alapuló megjelenése a kertészeti termékek piacán elengedhetetlen. A biztonságos értékesítéshez költséges infrastruktúra kiépítése és üzemeltetése, valamint megbízható piaci információs rendszer működtetése szükséges. Ennek legjárhatóbb útja hazánkban is a legelterjedtebb nyugat-európai modell: az értékesítő és szolgáltató szövetkezetek, társulások létrehozása. Az EU országokban a kertészeti termesztés kormányzati segítségének fő formája a piacra jutás és a piaci követelmények teljesítéséhez szükséges infrastrukturális beruházások, és a hatékony termelői piaci információs rendszer kiépítésének támogatása. Az EU új mezőgazdasági politikája a termelői tulajdonú szerveződésekkel részesíti előnyben a kertészeti nagykereskedelmi tevékenység kialakításában.

Az agrárstratégia egyik kiemelt feladatául kell meghatározni hazánkban is annak elősegítését, hogy a kertészeti értékesítésben, a végtermék előállításban termelői tulajdonú integrációk jöjjenek létre.

Jelenleg hazánkban a kertészeti termékek többségénél a kulturált és ellenőrzött nagybani értékesítés megoldatlan. Ez alól részben kivétel a dísznövények nagybani értékesítése. A belföldi zöldség- és gyümölcskereskedelem, különösen a nagykereskedői piacok körülményei és működési rendje nem felelnek meg a követelményeknek. A kertészeti termelők nagy része nem képes tudatos résztvevőjévé válni a sokszor manipulált hazai piaci viszonyoknak, ezért végtelenül kiszolgáltatott helyzetben van. A termelők munkaidejük és szabadidejük jelentős részét szállítással vagy piaci jelenléttel töltik.

A kertészeti termékek, különösen a zöldségfélék és gyümölcsök hazai piacán mind a termelőknél, mind a kereskedőknél rövid távú, egyszerű eladásra szóló érdekek érvényesülnek. A kertészeti termékek belföldi értékesítésében a nagykereskedelmi bevásárló központok és áruházak szerepe növekedni fog. Ennek feltételeit (egységes árutömeg, kiváló minőség, pontos és folyamatos szállítási kapacitás stb.) a jövedelmező kertészeti termesztés érdekében meg kell teremteni.

A kertészeti termékek értékesítésében a hazai 10 milliós felvevő piac jelenti a fogyasztás bázisát, legmegbízhatóbb hátterét. A lakosság fizetőképességének javulásával párhuzamosan a belföldi piac jelentősége növekedni fog. A hazai piacon ma még meglévő versenyképességünket megtartani azonban csak exportkövetelményeket kielégítő áruminőséggel lehet a jövőben.

Hazánkban a privatizáció után is jelentős, több százezer tonnás zöldség- és gyümölcsfeldolgozó kapacitás áll rendelkezésre. Az alapanyag-termesztés és az élelmiszer-feldolgozás között kölcsönös gazdasági érdekeken alapuló, tartós szerződéses kapcsolatok az utóbbi években nem alakultak ki. A magas energia- és munkaerő ráfordítások miatt a tőkeszegény feldolgozó üzemek gyakran a kiszolgáltatott helyzetben lévő alapanyag-termelők átvételi árain igyekeznek költségeiket csökkenteni. A feldolgozóipar a zöldség- és gyümölcs-alapanyagért sok esetben a termelői önköltség alatti árat tud fizetni. Az érem másik oldala is igaz: a termelők részéről is gyakori az éves szerződések be nem tartása.

Hazánk érdeke, hogy a magyar kertészet továbbra is legyen exportorientált, mert ehhez agroökológiai potenciálunk és termesztési kultúránk megfelelő hátteret nyújt. Az elveszített keleti piacokat újra kell építeni és az EU-országok mezőgazdasági importjának 1/3-át kitevő kertészeti termékek piacából a magyar kertészeti export is részesedhet. Tudomásul kell venni, hogy a kertészeti áruminőség elsősorban piaci kategória, s az egyébként kiváló beltartalmi értékű magyar kertészeti termékek megjelenésük és tétel nagyságuk miatt gyakran nem felelnek meg a piaci követelményeknek. Közös, ágazati marketingprogramok indítása kormányzati segítséssel is elengedhetetlen, amelyre jó példa volt a magyar borok imázs-teremtő külföldi propagandája.

A kertészeti termékek többségéből a biztonságos hazai ellátáshoz és az export lehetőségek kihasználásához szükséges mennyiség megtermelhető. Az utóbbi években növekvő tendenciát mutató importra a választék-bővítés, vagy a hazánkban eredményesen nem termesztendő termékekből a belső ellátás céljából lesz szükség.

Tudományos kutatás és szaktanácsadási rendszer

A kertészeti ágazatok kutatási és fejlesztési feladatait jól szervezett és kiépített kutatóintézeti, valamint egyetemi tanszéki háttér alapozta meg a '70-es években. A '80-as években a gazdasági nehézségek hatására megkezdődött a kertészeti kutatóintézetek vállalati gazdálkodási formába történő átszervezése. Mindez akkor történt, amikor a munkaigényes kertészeti ágazatokban tevékenykedő üzemek jövedelmezősége annyira csökkent, hogy kutatási feladatokat már nem voltak képesek finanszírozni. Ilyen körülmények között a kertészeti kutató intézmények többsége halmozottan hátrányos helyzetbe került, mert a piaci viszonyok szereplői lettek fizetőképes partnerek nélkül.

A kertészeti kutatási intézmények országos hálózata kedvezően szerveződött, mert elhelyezkedésük alapján is alkalmasak arra, hogy a kertészeti tájtermesztés kutatási feladatait is műveljék. A kertészeti kutatások drasztikusan leépített rendszerében reményre jogosít az a tény, hogy a szaktárca erőfeszítésének köszönhetően az intézmények ugyan szűk kapacitással, de még működőképeseek. A kertészeti kutatóintézetek a közel egy évtizedes, átgondolatlan „piacosításuk” következtében tartalékaikat már felélték és felhalmozott adósságkötelezettségeiken a működőképességük korlátozását jelentő ingatlanértékesítés útján próbálnak úrrá lenni. Tekintettel arra, hogy sem jelenleg, sem a kertészet várható fejlődési modellje alapján a közeljövőben nem várható az ágazat kutatási önfinanszírozása, ezért a kertészeti kutatási intézményrendszer reorganizációjára van szükség. A fejlett országok gyakorlatának megfelelően a kertészeti kutatóintézetek nagyrészt állami és térségi önkormányzati támogatással, valamint kutatási megrendelésekkel tarthatók fenn. A kertészeti kutatóintézeteknek a jövőben az ágazat szaktanácsadási feladatainak megoldásában is kiemelt szerepük lesz.

A kertészeti ágazat terén a kutatási pályázati lehetőségek sokcsatornássá váltak. Hiányzik azonban az ágazat központi kutatási programja, illetve tárcaközi koordináltsága. Az egyes kertészeti ágazatok országos K+F feladatai között prioritások meghatározása a szűkös pénzügyi feltételek miatt egyre sürgetőbb feladat, mert azok képezhetnék alapját a kutatási pályázatok elbírálásának. Az elmúlt fél évtizedben a kertészeti kutatóhelyeken ágazati megbízásokból és egyéb pályázatokból (OTKA, OMFB, FEFA stb.) nyert pénzügyi támogatások nagy részét fajtakutatásra és nemesítésre fordították. Az utóbbi években az FM Biológiai alapok keretében javultak a fajtagyűjtemények és törzsültetvények fenntartásának, megújításának lehetőségei.

A magyar kertészeti ágazatokban a természetstechnológia fejlesztése megtorpant, több területen teljesen megszűnt, pedig a technológiafejlesztési kutatások az ágazat szempontjából stratégiai jellegűek. Jövedelmező kertészeti termesztés, a piaci követelményeknek megfelelő áru-minőség mellett, csak korszerű természetstechnológiai ismeretek birtokában folytatható. A kertészetben a külföldi korszerű biológiai alapok, a művelési rendszerek és technológiák csak ökológiai alkalmasságuk adaptációja után alkalmazhatók eredményesen. Az ökológiai alkalmasság vizsgálata a kertészeti kultúráknál tartamjellegű kutatásokat feltételez, amelyek csak több évre szóló K+F megbízások keretében végezhetőek. A fejlesztő kutatások kiemelt feladata már ma is a csökkentett vegyszerfelhasználást eredményező, az integrált kertészeti technológiát megalapozó K+F kutatások végzése.

A magyar kertgazdaságban évtizedeken át a nagyüzemekben dolgozó szakemberek biztosították a kisegítő gazdaságokban termelők szakmai tanácsadását. A földtulajdoni viszonyok változása óta a kertészetben megszűnt a szervezett és rendszeres szaktanácsadás. A kertészeti termesztés sajátosságai és a következő évtizedekben várható üzemi struktúrája miatt feltétlenül újja kell szervezni a kertészeti szaktanácsadás országos hálózatát. A nyugat-európai szaktanácsadási rendszer tapasztalatait felhasználva EU-konform szaktanácsadási forma kiépítése célszerű. Ennek finanszírozása állami, önkormányzati és termelői hozzájárulással történhet. A kertészeti szaktanácsadási rendszer a kutatási intézményhálózat, egyetemi tanszékek és szakiskolák szakmai hátterére alapozódhat a jövőben. A szaktanácsadási szolgáltatás működtetését a meglévő vagy az ezután létrejövő szakmai szövetségek biztosíthatják. A több százezer kertészeti termelő továbbképzésben és folyamatos szaktanácsadásban részesítése szakmai, fogyasztói és környezetvédelmi szempontból egyaránt fontos, országos érdek.

Az uniós csatlakozás előkészítése

A hazánk kedvező agroökológiai adottságaira alapozott kertgazdaság jelentős gazdasági értéket képvisel. A kertgazdaság potenciáljának reális kihasználása és védelme nemzeti érdek, ezért a gazdaságos termesztés feltételeinek megteremtése az EU-csatlakozásig tartó időszakban fontos célkitűzés. A rendelkezésre álló időszak alatt az ágazat a végtermék értékesítésig kiterjedő intézkedéssorozatot igényel. Az EU-csatlakozás elősegítéséhez több területen szerkezetváltás szükséges a kertészetben, és csak a versenyhelyzetben is eladható termékek termelését szabad szorgalmazni.

Az EU kertészeti termesztést szabályozó követelményrendszerének a hazai kertészeti ágazat csak hosszabb felzárkózási időszak után tud megfelelni. A kertészeti termelés mai szereplőinek piaci ismeretei és gazdálkodásának körülményei nem elégségesek az EU-követelmények teljesítéséhez. Az Európai Uniónak a saját túltermelése miatt nem érdeke a magyar kertészeti potenciál minél teljesebb kihasználása, valószínűen inkább a termelés szűkítését fogják szorgalmazni. Hazánk nemzeti érdeke legalább a kertészeti termesztés jelenlegi volumenének fenntartása, a termelési szerkezet átalakításának ösztönzése. A világpiaci követelményekhez való alkalmazkodás azonban nemcsak EU-csatlakozásunknak feltétele, hanem a kelet-európai és a fejlődő országok piacain is hasonlóak a követelmények.

Készülő agrárprogramunkban sokoldalú vizsgálat és az EU-csatlakozással kapcsolatos tárgyalások alapján meg kell határozni a kertészeti termesztés várható nagyságrendjét a következő évtizedekre. Különös figyelmet kell fordítani a hazai ökológiai adottságokat transzformáló „hungaricum jellegű” kertészeti termékek előállítására, azok kutatási háttérének biztosítására. Ilyen termékek lehetnek egyes zöldség- és gyümölcsfélék, a borkülönlegességek, a gyógy- és fűszernövények, valamint a vetőmag- és szaporítóanyag-előállítás. A magyar kertészet sokoldalúsága és a termesztett növények sokfélesége nagy piaci érték, amely sajátosság megfelelő marketingmunkával növelheti az értékesítés biztonságát. Mérsékelni célszerű — már a csatlakozás előkészítésének időszakában — a nehezen értékesíthető tömegtermékek arányát a kertészeti termesztésben.

Az EU-csatlakozás sikere nagymértékben a felkészülés időszaka alatt megtett intézkedésektől függ. A szükséges ágazati intézkedések megtételének egyik legnagyobb akadálya, hogy a kertészeti statisztikai adatszolgáltatás nem megbízható, becslésen alapul, késve és nem kellő részletességgel áll rendelkezésre. A megbízható mezőgazdasági statisztikai és információs rendszer létrehozása sürgős kormányzati és termelői feladat.

A kertészetben az állami támogatásnak a termelőalapok fejlesztését, a műszaki színvonal és a piaci versenyképesség növelését kell szorgalmazni. Ösztönözni kell a kertészettel foglalkozók összefogását a közös beszerzésre, árufeldolgozásra, tárolásra és értékesítésre, mert a kis- és középméretű vállalkozások számára ez a talpon maradás egyik feltétele. A termelői tulajdonú integrációk biztosíthatják a korszerű piaci viszonyoknak megfelelő marketingtevékenységet és a végtermék értékesítése által a szükséges jövedelmezőséget a kertészetben.

Az EU-csatlakozásig hátralévő években közgazdasági eszközökkel ösztönözni kell a termelői önszabályozás mechanizmusának kialakítását. Ugyanez vonatkozik a kertészeti termékek EU-konform nagykereskedelmi rendszerének kiépítésére is.

A kertészeti ágazatok többségében a felzárkózáshoz kevés jövedelem képződik, ezért a kertészet fejlesztése az ágazat terheinek enyhítését, és a termelői integrációk szerveződésének hatékony segítségét igényli.

1. ábra

Zöldségfélék összes termése

(1000 t)

Zöldségfaj	1986-1990 évek átlaga	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1991-1995 évek átlaga
Zöldborsó*	310	275	143	117	108	162	179	142
Zöldbab	21	20	39	29	28	24	28	29
Paradicsom	327	404	468	250	202	224	231	275
Zöldpaprika**	81	70	153	125	120	117	123	127
Fűszerpaprika	72	65	95	33	33	41	41	50
Vöröshagyma	139	105	184	168	138	134	195	164
Fejeskáposzta	85	80	135	106	123	117	131	122
Sárgarépa	65	65	119	91	93	98	106	101
Uborka	33	30	108	99	89	93	94	96
Dinnye***	100	78	86	65	71	67	99	78
Egyéb	849	844	463	317	331	341	417	374
Összesen	2082	2036	1993	1400	1336	1418	1644	1558

* hüvelyes súlyban, ** paradicsompaprikával együtt, *** görög- és sárgadinnye együtt

Forrás: KSH, Mezőgazdasági élelmiszeripari statisztikai zsebkönyv 1986-1993. A zöldségtermesztés 1995. évi eredményei.

2. ábra

A gyümölcsstermesztés fontosabb adatai

(1000 tonna)

Megnevezés	1981-1985 évek átlaga	1986-1990 évek átlaga	1991	1992	1993	1994	1995
Összes gyümölcsültetvény 1000 hektár	115	96	94	94	93	93	93
Összes gyümölcstermés 1000 tonna	1731	1629	1332	1151	1271	1049	714
Ebből: alma	1139	1070	859	666	819	657	380

Megnevezés	1981- 1985 évek átlaga	1986- 1990 évek átlaga	1991	1992	1993	1994	1995
körte	105	81	70	65	64	43	45
cseresznye	33	29	26	28	24	24	19
meggy	60	72	63	77	76	73	56
szilva	169	186	140	142	123	116	100
kajszi	46	39	36	40	36	27	24
öszibarack	86	70	61	61	62	50	40
málna	21	24	26	23	18	18	19
piros és feketeribiszke	22	9	16	16	14	14	12
szamóca	16	14	15	14	12	12	10
köszméte	13	9	8	8	6	7	5

3. ábra

A szőlőtermelés és borászat főbb adatai

Megnevezés			1976- 1980	1981- 1985	1986- 1990	1991	1992	1993	1994	1995
Terület	Összesen	1000 ha	184	157	142	136	135	132	132	131
Termés	Összesen	1000 t	837	784	676	759	662	607	614	544
Termésátlag		kg/ha	4590	5080	5100	5920	5020	4950	5300	4820
Étkezési		1000 t	68	55	45	65	50	46	42	36
Bortermés	(egyszer fejtett)	1000 hl	5157	4958	4314	4607	3878	3644	3694	3289
Borexport	Összesen	1000 hl	2107	2909	2035	810	672	813	861	1273
Ebből:	hordós	1000 hl	1009	1127	517	361	326	287	349	467
	palackos	1000 hl	930	1385	1186	421	271	347	358	601
	pezsgő	1000 hl	167	398	333	29	74	178	154	205

Forrás: KSH Mezőgazdasági élelmiszeripari statisztikai zsebkönyvek. FM FOOD adatok.

4. ábra

A gyógynövénytermesztés (részben becsült) drogtermése és bruttó termelési értéke

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Drogtermés (t)							
Export	43 563	51 135	55 877	134 766	122 414	49 668	36 826
Hazai felhasználás*	56 632	66 475	72 640	175 195	159 138	64 568	47 874
Összes*	100 195	117 610	128 517	309 961	292 552	114 237	84 700

Drogérték (eFt)							
Export	320 791	410 298	508 863	882 508	539 242	592 568	787 958
Hazai felhasználás*	417 028	533 387	661 522	1 147 560	710 015	770 338	1 024 345
Összes*	737 819	943 685	1 170 385	2 030 068	1 249 257	1 362 906	1 812 303

* Becsült érték

5. ábra

A dísznövénytermesztési ágazat export- és importadatai (ezer Ft)

	1991	1992	1993	1994	1995
Vágott virág export	13 439	4 160	3 914	20 940	24 100
import	88 453	259 137	399 457	652 387	757 244
Szárított virág export	62 080	55 928	67 588	102 491	117 300
Élő dísznövény export	126 094	91 946	82 411	87 084	134 100
import	207 238	426 724	560 971	713 912	624 386
Rózsatő export	56 655	77 459	78 540	129 665	211 800
Virágmag export	45 773	49 730	50 529	81 103	88 300
import	55 809	62 575	80 687	114 030	155 875
Virághagyma és gumó export	14 393	14 171	9 401	14 368	14 600
import	109 515	263 957	400 769	464 756	371 420
Dísznövény palánta, dugvány, sarj import	169 210	226 148	295 060	206 981	226 778
Díszcserje és facsemete export	50 775	58 438	57 748	110 233	101 400
import	55 096	114 037	23 353	50 236	47 295
Virágkoszorú, csokor export	52 953	20 379	8 129	52 876	89 100
Egyéb export	95 060	76 131	78 856	91 119	132 000
import	23 870	137 585	288 712	355 272	148 023
Összesen export	517 222	448 342	437 116	689 879	912 700
import	709 191	1 490 163	2 049 009	2 557 574	2 331 021

Az erdő-, a vad- és a fagazdaság

Az erdők fenntartása és fejlesztése az emberiség érdeke, és a Föld valamennyi országának elsőrendű kötelessége. Az élővilág fejlődéstörténete folyamán az ember növekvő mértékben avatkozott be az erdő életébe is, hogy életfeltételeit bővítse és javítsa. Napjainkig ezért területe számottevően változott, módosult a szerkezete, szerepe és hasznosítása. A következő évezredben meghatározó lesz az erdő és a fa jelentősége az emberi élet minőségének és színvonalának alakulásában. Időszerű és indokolt ezért az erdők helyzetének értékelése, az erdő-, a vad- és a fagazdaság jövőbeni szerepének, fejlesztési irányainak kijelölése. A legjobb tudásunk szerint kell vizsgálni az ember javát szolgáló, vagy a beláthatatlan következményekkel járó beavatkozások hatását ebben a magas szinten szerveződött ökológiai rendszerben, az erdei ökoszisztémában. Az itt működő természeti erőknek, a biocönotikus konnexusnak a természet törvényeit követő hasznosítása jelentheti az erdő-, a vad- és a fagazdaság alapjait és a fenntartható fejlődés irányának meghatározását. Amikor erre vállalkozunk, az erdőt nem csak a fák összességének, vagy biológiai „fagyárnak” tekintjük. Korszerű felfogásban az erdő az adott területen élő növények és állatok életközössége, biocönózis, amelyben meghatározó szerepe van a faállománynak. Ennek megfelelően az erdei ökoszisztéma sokirányú természet- és környezetvédelmi, valamint szociális-jóléti szolgáltatásai, továbbá a fa, a vad és egyéb anyagi javak útján olyan széles körű hasznot nyújt a társadalomnak, amelyet az sem a jelenben, sem a jövőben nem nélkülözhet.

Magyarország erdő-, vad- és fagazdaságának helyzetét és jövőbeni fejlesztését célszerű a Föld és az európai kontinens természeti, gazdasági, társadalmi környezetként való figyelembe vételével tárgyalni. Ezért először a világ, majd Európa erdeiről, a várható fejlődés főbb tendenciáiról adunk rövid áttekintést.

Földünk egyharmadát különböző sűrűségű és összetételű erdők borítják. A 4,5 milliárd hektár erdőterületből mintegy 2,6 milliárd hektár a zárt erdő. A gazdasági szempontból „nem termelékeny” erdők arányát 40%-ra becsülik. Az élőfamenyiség 350 milliárd m³, amelynek 70%-a fenyő. Évente mintegy 2 milliárd m³ fát termelnek ki, amelynek majdnem fele tűzifa. Az éves fanövedék a kitermelésnek mintegy kétszerese. Hosszabb távon ez kielégítené a növekvő faszükségletet, de megfelelő infrastruktúra hiányában nem lehet az összes kitermelhető fát a felhasználókhoz eljuttatni. Egyes területeken tartalék élőfakészlet halmozódik fel, másutt az erdőterület csökkenése tapasztalható. A környezeti ártalmak a Föld erdeit különböző mértékben károsítják. Súlyos károk forrása lehet az emberi beavatkozás szakszerűtlensége is.

Tanúi vagyunk annak, hogy az erdők természet- és környezetvédelmi szerepe az egész Földön növekszik, egyes fejlett országokban ennek nagyobb a jelentősége, mint a fatermelésnek. Ez a folyamat a jövőben várhatóan tovább erősödik. A jelen helyzetet és a jövő fejlődésének irányát — amely a magyar erdőgazdálkodásra is hatással lesz — legátfogóbban a Riói Nyilatkozat, a Strassburgi Egyezmény és a Helsinki Határozat szemlélteti. Ezen túlmenően figyelembe kell venni az európai tagállamok erdészeti politikáját is.

A Riói Nyilatkozat az erdőkről a következő főbb szempontokat emelte ki:

- az erdészeti erőforrások hasznosítása (a fa, mint újratermelhető nyersanyag);
- a tartamos (fenntartható) erdőgazdálkodás folytatása;
- a társadalmi igények figyelembevétele;
- az erdők védelme a károsítók ellen, a károk mérséklése;
- az erdők környezetvédelmi szerepének értékelése;
- a fejlődő országok erdészetének támogatása;
- az ipari államok kötelezettségei (erdőtelepítés stb.)
- nemzetközi együttműködés;
- az erdők környezeti teherbíró képességének figyelembevétele;
- környezetbarát termelési technológiák;
- tudományos kutatás;
- szabad faterkedelem, környezetvédelem a faárakban.

A világ erdő-, vad- és fagazdaságát tekintve élesen kitűnik a szoros összefüggés az adott térség társadalmi, gazdasági fejlettségének és igényeinek színvonalával. Az ökológiai, természetvédelmi követelmények teljesí-

tése a felismerésen túl elsősorban az ökonómiai előfeltételektől függ. Amíg például egyes gazdag országok állami támogatásban részesítik azokat az erdőtulajdonosokat, akik a fát erdőben pusztulni hagyják, hogy a gombák, rovarok, madarak és rágcsálók élőhelye legyen, addig számos fejlődő országban még ma is irtják az erdőt, hogy helyén élelmiszert termeljenek, olcsó tüzelőhöz jussanak, vagy kielégítsék a növekvő faipari igényeket.

A felsorolt tényezők és szempontok természetesen hatással vannak az európai erdő- és fagazdaságra is, amelynek áttekintő ismertetésére a következőkben térünk ki. Ehhez kitűnő alapot nyújtott a FAO 1965–2020-ra vonatkozó tanulmánya (ETTS V) és az 1996–97. évekről szóló fapiaci jelentése. A közölt adatok ezekből származnak (FAGOSZ).

Európa erdei

Az erdők állapota és szerepe

Európa területének 27%-át borítják erdők, amelyek élőfakészletének 65%-át fenyő alkotja. A 20 milliárd m³-es élőfakészlet évente 629 millió m³-rel növekszik, amelyből 392 m³-t termelnek ki. 1950 és 1990 között a fakitermelés soha nem érte el az évi fanövedék mértékét. Számottevő fakészlet halmozódott fel, ezért Európában fahiánnyal hosszabb távon sem számolnak. A fakészlet várhatóan 27%-kal, a fakitermelés 23%-kal növekszik a következő negyedszázad folyamán. Az erdőterület növekedése mintegy 5 millió hektár lesz, amelyből 3,5 millió hektár az EU-tagállamokra esik. Ez azonban nem közelíti meg az agrárpolitika változása miatt várható mezőgazdasági földterület csökkenését. A felhagyott mezőgazdasági területeken főleg táj- és természetvédelmi, valamint vadászati céllal telepítenek erdőt, és nem fatermelési rendeltetéssel. Úgy tartják, hogy az erdő és a fa, a fanyersanyag a következő évszázad sztárja lesz.

Alapvető követelménynek tekintik, hogy minden erdőben elsőrendű feladat a bio-lógiai változatosság, a tájvédelem és egyéb védelmi funkció megvalósítása, még akkor is, ha ez többletköltségekkel jár. A költségek folyamatosan növekszenek, a költségvetési, helyi keretek korlátozottak maradnak. Nem lesz mód ezért az erdőgazdálkodás üzemi veszteségeinek ezen forrásból való fedezésére. Az ökonómiai tényezők egyre erősebben hatnak.

Európai kilátások

A jövőt illetően gazdasági és műszaki fejlesztési szempontból egyaránt kiemelkedő feladat Európában a versenyképesség megőrzése a növekvő költségek és társadalmi elvárások mellett. A költségnövekedést a faárak

emelése követi, ami kihat a fafelhasználásra. Szorgalmazzák az erdők jóléti hatásainak pénzügyi elismerését, egyelőre kevés eredménnyel. Külön hangsúlyt kap az európai erdőknek a világ szénegyensúlyában betöltött kedvező szerepe. Jelentős a kontinens 20 milliárd m³-es favagyonának széntartalma. Az európai erdők a Föld klimatikus rendszerének legnagyobb szénelnyelői közé tartoznak. A hosszabb távú stratégia szerint három variációs lehetőséggel számolnak:

1. Emelik a fakitermelést a fanövedék mértékéig, ezzel javítják a világ szénmérlegét a megújítható fanyersanyag bekapcsolásával.

2. A fakitermelést a fanövedéknél alacsonyabb szinten tartjuk. Így középtávon folytatódik a karbon felhalmozódása.

3. A fakitermelést és a fanövedéket egyaránt emelik új erdőtelepítésekkel és intenzív fatermesztéssel. Ezáltal nő az erdők szénelnyelése, miközben hozzájárulnak a társadalmi, gazdasági jóléthez is.

A FAO álláspontja szerint az erdők tartamos fenntartását Európa államainak többségében a jövőben nem fenyegeti nagyobb veszély. Kivételt jelent a Balkán. A légszennyezés, az erdőtűz és a vadkár továbbra is gondot okoz. Hangsúlyozzák azt is, hogy a gyenge termőképességű erdőket nem szükséges intenzíven művelni, amely elősegítheti a biológiai sokféleség növelését. A kis erdőtulajdonosok erdeiben a tartamosság a gazdaságossági okok miatt a jövőben kérdésessé válhat.

Az európai erdő- és fagazdaság jövőjét illetően a FAO további megállapításai a következők (1990–2020):

– az erdészeti politika alapvetően nem változik, tovább növekszik az erdők területe (3%), valamint a közjóléti, természet- és környezetvédelmi szerepe (biodiverzitás, CO₂ stb.);

– nagyobb mezőgazdasági földterületek hasznosítása várható erdőtelepítés útján;

– a következő negyedszázadban folyamatosan nő a fatermékek iránti kereslet;

– a fakitermelés 2020-ra a jelenlegi 390 millió m³-ről 480 millió m³-re növelhető, amely elégséges a faszükséglet fedezésére;

– a fűrészáru-termelés 25–35%-kal, a falemezipari termelés 20%-kal növekszik;

– a fahulladék felhasználása a lehetséges mértékig fokozódik;

– a hengeres fa és a fatermékek árának jelentős növekedése nem várható;

– a kontinens nettó faimportja emelkedik;

– az önellátás javulhat, ha az európai fa és fatermékek az ár és a minőség tekintetében versenyképesek lesznek, ha a közvélemény elfogad-

ja a fakitermelés növelésének a környezetvédelemre gyakorolt kedvezőtlen hatását;

- a kutatási, fejlesztési folyamatok felgyorsulása a fa és a fatermékek minőségi változását hozza, a gépesítés jobban igazodik a faállományviszonyokhoz;

- növekszik a fa energia célú felhasználása (1,5%/év);

- a faipar versenyképessége továbbra is hatással lesz a hengeresfa piacára és az erdőgazdálkodásra;

- egyre hangsúlyozottabbá válik a mezőgazdaság és az erdészet közötti kapcsolat (tájvédelem);

- az intenzív erdőgazdálkodással tovább növelhető az erdők hozzájárulása Európa fenntartható fejlődéséhez;

- várható olyan tanúsítvány bevezetése, amely igazolja, hogy a forgalomba kerülő fa és fatermék a fenntartható fejlődésnek, a környezetvédelmi követelményeknek megfelelő erdőgazdaságból származik;

- a nagyvadgazdálkodásban tovább törekszenek az erdő és vad harmóniájára, a honos vadfajoknak a természetvédelem szerinti fenntartására, a kulturált vadászati turizmus fejlesztésére.

A kiemelt és felsorolt szempontok a magyarországi erdő-, vad- és fagazdaságra is érvényesek. Ezeket a jelen helyzet, valamint a jövő alakításakor figyelembe kell venni.

A magyarországi erdő-, vad- és fagazdaság

Magyarország erdei

Magyarország ökológiai adottságai kedvezőek az erdő- és vadgazdálkodás számára. Az erdők az erdős puszták és a mérsékelt övi lombos erdők zónájában helyezkednek el. Az emberi beavatkozás miatt az egykori természet szerű pusztai tölgyesekből és nyárasokból mintegy 20% maradt. A lombos erdők zónájának kétharmadát a 10. században még erdő borította. A zárt tölgyesek és bükkösök természetes növénytakarásainak a jelenlegi aránya itt 60–70%-ra becsülhető. A honfoglaláskor az ország 35–40%-át, a 17. században 30%-át, Trianon után 11%-át borították erdők. A II. világháborút követő nagyarányú erdőtelepítések révén az erdősültség 1995-re 18,4%-ra növekedett. Az erdővel borított terület 1,7 millió ha, amelynek 80%-át gazdasági, 20%-át egyéb rendeltetésű erdő borítja. A 10. század óta az erdők területének aránya a mezőgazdaság javára folyamatosan csökkent. Ez a folyamat a II. világháború után megváltozott, amelynek eredményeként az erdő mintegy 600 ezer hektár területtel gyarapodott.

Várható, hogy ez a növekedés a következő évszázadban is tartós marad, legalább addig, amíg az ország erdőszültsége a 22–25%-ot el nem éri.

Az utóbbi fél évszázad erdőfejlesztési programjának köszönhető, hogy erdeink élőfakészlete 150 millió m³-ről 315 millió m³-re, évi fanövedéke 3 millió m³-ről 11,5 millió m³-re növekedett. A fakitermelési lehetőség megháromszorozódott. A jelen évtizedben a vágásérett öreg erdőkből 8,2 millió m³, a következőben 8,8 millió m³, a fiatalabb erdők gyérítése útján 3 millió m³, összesen mintegy 11-12 millió m³ fát lehetne kitermelni az 1950. évi 3 millió m³-rel szemben. Megállapítható, hogy gazdasági szempontból évszázadunk második felének erdőgazdálkodása erdőtörténetileg a legkiemelkedőbb volt. Mindezt elősegítette erdeink fafajösszetételének megváltoztatása, a gyorsan növekvő fafajok (akác, nyárok) és a fenyők felkarolása is, ami az őshonos fafajok arányának nemkívánatos csökkenésével járt, bár ezek területe alig változott. A létrehozott faültetvények magas fanövedéket produkáltak, stabilitásuk viszont elmaradt a természetközeli erdők stabilitásától.

Hazánk jelenlegi területére számítva 1885-ben a tölgyek aránya 30,7% volt, amely az akkori 1,12 millió hektár erdőből 343 ezer hektár tölgyest jelentett. 1995-ben 394 ezer hektár tölgyes állt az 1,727 millió hektár erdőterületen, amely 23%-nak felel meg. A példát a tárgyilagos értékelés miatt ismertettem. Ebből kitűnik, hogy az őshonos tölgyesek területe növekedett, bár részaránya csökkent. Erdeink jelen állapotát tekintve a területnek mintegy 55%-át a lassan növekvő őshonos fafajok, míg 45%-át az akác, a fenyők, a nemesnyárok és egyéb fafajok borítják. Ökológiai és gazdasági szempontból helyesebb, ha erdeink területéből legalább 500 ezer hektárt a fanövedék-termelő ültetvények közé sorolunk, erdőművelési ágban tartva őket. A fafajösszetétel alakulását tekintve még így sem kedvező a helyzet, főként az akác indokolatlanul nagy térfoglalása miatt.

A helyzetértékeléshez tartozik az is, hogy 386 ezer hektár az egyéb rendeltetésű erdők területe, amelyhez a természetvédelmi és más védelmet szolgáló, valamint a közjóléti erdők és erdőrezervátumok tartoznak. A gazdálkodók és a természetvédelem érdekei gyakran ütköznek. A gazdasági hátrányokat jelenleg még nem térítik meg, a feszültségek emiatt is állandósultak.

Tulajdonviszonyok, erdőkezelés

A legjelentősebb változás az utóbbi években a tulajdonviszonyokban következett be. Az erdőknek mintegy 55–60%-a maradt állami tulajdonban. A kárpótlás során az erdők faállományát nem értékelték fel. Így fillérekért jutottak milliós értékekhez a kárpótoltak. Ez a változás felkészület-

lenül érte az erdőgazdálkodást. A magántulajdonba került erdők helyzete és kezelése jórészt rendezetlen, ami további károkhoz vezethet. Az állami tulajdonban maradt 1 millió hektárt meghaladó erdő nagyobb része az ÁPV Rt, kis hányada a HM kezelésébe került. A létrehozott erdészeti részvénytársaságok kellő gondossággal és megfelelő gazdasági eredményel kezelik a rájuk bízott erdőket. Rablógazdálkodást nem folytatnak. Ezen erdők fölött a tulajdonosi jogokat a PM gyakorolja a Kincstári Vagyonkezelőség útján. A kezelés és a tulajdonlás kettéválasztása nem kedvező, bár eddig nagyobb problémát nem okozott. Bonyolult az erdőgazdasági szektor szerveződése. A sok irányító és ellenőrző főhatóság mellett hiányzik az államerdészet központi koordináló szerve.

Erdeinkben az erdőtervek előírása szerinti termelés főleg a tulajdonváltás, a vállalkozásban végzett munka színvonala és szervezetlensége miatt szenvedett sérelmeket. Az állami erdőterületen a korábbiakkal közel azonos szinten folyik a termelés, bár a műszaki fejlesztés üteme megtorpan.

A fatermesztés biológiai alapjai nem bővültek. A magtermelő plantázsok kiöregszenek, a magtermelő állományokból alig gyűjtik be a nagyobb genetikai értékű magot. A csemetetermelés nagyobb részét magánvállalkozók végzik kisüzemi módszerekkel. Az új erdőtelepítések üteme elmarad a tervezett mértéktől, az utóbbi fél évszázadban jelenleg a legalacsonyabb. Az erdőfelújítási kötelezettségek a fakitermelési lehetőségek 70% körüli kihasználása miatt csökkentek. 1995-ben az állami erdőkben 90%-át, a magánerdőkben 50%-át végezték el a lehetséges fakitermelésnek. A fatartalékok növekedése sok helyen nemkívánatos mértékű. A kötelezettségek csökkenése ellenére tovább növekedtek a felújítatlan erdőterületek. A természetes felújítás aránya nem kielégítő, a sarjaztatás túlzott mértékű. Ennek is köszönhető az akác aránytalan térfoglalása.

Erdeink egészségi állapota

A környezeti ártalmak és egyéb hatások miatt közel két évtizede erőteljesen károsodnak erdeink. A legnagyobb kár az őshonos tölgyeseket érte. Az Európa-szerte tapasztalt erdőpusztulás nyomom követésére Magyarország is bekapcsolódott a nemzetközi monitoring hálózatba. Ennek köszönhetően erdeink egészségi állapotáról elégséges tájékozottsággal rendelkezünk. A károk megelőzése vagy megszüntetése egyaránt hosszabb távú feladatot jelent. 1988–1995 között Európában és nálunk is folyamatosan csökkent az egészséges fák aránya. Az erősen károsodottaké az utolsó hat évben nálunk azonos szinten maradt, míg Európában növekedett. Az Európai Unió 1996. évi jelentése szerint a 15 tagállam területén mintegy 600 ezer fát vizsgáltak, és 26 ezer mintavételt értékelt-

tek. Eszerint minden ötödik fán észleltek egyértelműen károsodást, ami az előző évhez viszonyítva 2,6%-os emelkedést jelent. Az erdők egészségi állapotának vizsgálatát az Erdőrendezési Szolgálat irányítja, amelynek fő feladata az erdőtervezés. A terveknek megfelelő erdőgazdálkodást az erdőfelügyelőségek ellenőrzik.

A fagazdaság jellemzői

A kitermelt fa feldolgozása sem mértékében, sem színvonalában nem elégséges. Faipari termékeink jelentős része versenyképtelen Európában. Ezért viszonylag nagy a feldolgozatlanul exportált hengeresfa mennyisége. Csökkent a fűrészáru, a faipari apríték, a parketta és egyéb burkolóanyag, a rétegelt lemez és bútortalap, valamint a bútortalap, a láda és rakodótalap gyártása.

A fatermékek belföldi értékesítése folyamatosan csökken. A külkereskedelmi mérleg az erdészeti és faipari termékek tekintetében pozitív. A fatermékek kivitele 1995-ben 4%-kal emelkedett. A korábbi évekkel szemben a fabehozatal is nőtt. Csökkent a fenyő hengeresfa és fűrészáru behozatala. A fatermékek külkereskedelmi forgalmának pozitív egyenlege 1994-ben 6,7 milliárd, 1995-ben 11,9 milliárd forint volt. Sem a fatermeskedelem, sem a fafeldolgozás területén nem állnak rendelkezésre országosan megfelelő adatok, kivéve a külkereskedelmet.

A nagyvadgazdaság

Az erdőterület elsősorban a nagyvad: a szarvas, a dám, az őz, a vaddisznó élőhelye. A nagyvadgazdálkodás és az erdőgazdálkodás kapcsolata ezért meghatározó jelentőségű. Az utóbbi negyedszázad folyamán a nagyvadállomány létszáma nőtt, főleg a vaddisznó és a szarvas szaporodott el az optimálisnál nagyobb mértékben. A vadgazdálkodás pénzügyi mérlege kedvező volt, az évenkénti bevétel 5–6 milliárd, míg a kiadás 3 milliárd Ft körül van. Rendkívüli mértékben nőtt a kifizetett mezőgazdasági vadkár, amelyhez hozzájárult az eddig nem fizetett erdei vadkár. A vadkárok méréséklését is szolgálja a zárttéri vadtartás, amely a '80-as években fellendült, majd számottevően csökkent. Jelenleg ismét növekvőben van.

Jogszabályalkotás

Végül a helyzet értékeléséhez tartozik az is, hogy 1996-ban a Parlament három alapvetően fontos törvényt fogadott el, mégpedig: az erdőkről és az erdők védelméről, a vadgazdálkodásról és vad védelméről, valamint a természetvédelemről. Úgy tűnik, hogy a jelentős előrehaladás ellenére némi-

leg túlszabályozottá vált az erdő- és vadgazdálkodás. Sokat javíthat ezen a törvények végrehajtási utasítása.

Kutatás, oktatás

A kutatás helyzete kedvezőtlen. Közel egy évtizede tart az erdészeti és faipari kutatások állami támogatásának mérséklése, amelyet a kutatási megbízások nem tudnak ellensúlyozni. Az évszázados múltra visszatekintő erdészeti kutatás kapacitása és támogatottsága a negyedére csökkent. A Faipari Kutatóintézet a csőd szélén áll. A hiányzó előfeltételek miatt az Erdészeti és Faipari Egyetemen is visszaesett a kutatás. A felsőoktatásban ilyen visszaesés nem tapasztalható, mert azt a szakma vállalatainak támogatása is segíti. Kedvezőtlenebb a helyzet az alsó- és középfokú szakképzés területén. A szakember-ellátottság jónak mondható.

Teendők az ezredfordulón

Örvendetes, hogy a társadalom figyelme egyre erőteljesebben irányul az erdő-, vad- és fagazdaság felé. Erdeink állapota kezd valódi közüggé válni. Éppen ezért nő a szakemberek, a kutatás és az oktatás felelőssége abból a szempontból is, hogy kellő tájékoztatást és eligazítást adjon: mit várhat a társadalom ettől az ágazattól? Szélsőséges nézetek, indokolatlan elvárások fogalmazódnak meg, amelyekre a mi szakmánknak kell választ adnia. Ugyanakkor nagyobb és egyre növekvő figyelmet kell, hogy fordítsanak a kormányzati szervek az erdőkre, az erdőszetre, mert a társadalmi jólétet ezúton is elő kell segíteni. Az emberi élet minősége függ az erdőtől, életünket végigkíséri a környezetbarát fa. Az erdő és a fa szerepe a következő évszázadban minden eddiginél nagyobb lesz. Ezért kell időben felkészülni a fejlesztésre, amelynek tudományos alapjait a kutatások támogatásával és hatékonyságának növelésével kell megteremteni.

A jövő útját, az erdő-, vad- és fagazdaság szerepét az ezredfordulón és a következő évtizedekben az előbbieken vázolt helyzetértékelésre, továbbá a nemzetközileg várható tendenciákra építve lehet vázlatosan körvonalazni. Tekintettel arra, hogy a következő időszakban ennek részletesebb kimunkálását tervezzük, jelenleg inkább a főbb stratégiai irányok felsorolására vállalkozunk. Ehhez figyelembe vesszük az FM, az ÁPV Rt. és a Fagosz rendelkezésünkre bocsátott anyagait. A következőket emeljük ki:

1. Számolni kell azzal, hogy az erdők, a környezetbarát fa és fatermékek, valamint a vadászat szerepe az ezredforduló időszakában tovább bővül. A környezet- és természetvédelem, a jóléti szolgáltatások: üdülés, turizmus terén növekszenek gyorsabban a társadalomnak az erdőkkel kapcsolatos

igényei. Ugyanakkor a fa mint újratermelhető nyersanyag sem veszít jelentőségéből, sőt a 21. század kiemelkedően fontos nyersanyaga lesz. Magas színvonalú, korszerűsített feldolgozása révén növekszik a választéka, az értéke és felhasználási köre. A vadgazdaság jelentősége a sport, a turizmus és a hústermelés révén emelkedik.

2. Az erdők fenntartása és fejlesztése, stabilitásának fokozása csak a természetközeli módszerek alkalmazása, a természetközeli erdőgazdálkodás általános elterjesztése útján oldható meg úgy, hogy megfeleljen a fenntartható, korszerűen értelmezett erdő-, vad- és fagazdaság követelményeinek. Ezt érvényesíteni kell az erdőtervezésben és az erdőfelügyeletben egyaránt.

3. Az erdei ökoszisztéma szerinti gondolkodás, az ökológiai és az ökonómiai szempontok ennek megfelelő figyelembevétele határozza meg az erdő élővilágába (nem csupán a faállományba) való minden emberi beavatkozás mikéntjét, számolva a beavatkozás sokféle és sokirányú következményeivel. Az egész erdei biocönózisra kiterjedő termelési eljárások átfogó kidolgozása és bevezetése számos gond forrása lesz, és hosszabb időt igényel. Az erdészeti, vadászati és fagazdasági kutatások, valamint a szakoktatás fejlesztése is ebben az irányban kell, hogy haladjon.

4. A gazdasági célokat leginkább szolgáló fatermelés szerepe főleg a jó minőségű, méretes értékfa előállításában növekszik. Az európai faigény a természetes, masszív lombosfa irányába tolódik el, amelyet nálunk erdeink területének mintegy 60%-án éppen a természetközeli erdőgazdálkodás hosszabb vágásfordulójú erdeiben eredményesen lehet megtermelni. A termelési célok és az ökológiai adottságok figyelembevételével kell a gépesítést, a műszaki fejlesztést és az erdőfeltárást tervezni.

5. Fel kell készülni a mezőgazdasági termelésből kikerülő földek erdővel való hasznosítására. A becslések szerint 800 ezer hektár körül lesz ezen földek területe, amelynek a következő 25 év folyamán a felét lehet erdősítésre előirányozni, és a szükséges EU-feltételeket ehhez megteremteni. Az Európai Unióhoz való csatlakozást valamennyi területen figyelembe kell venni.

6. Az állami erdők közcélú feladatainak, a példaértékű erdő-, vad- és fagazdálkodásnak az ellátása, a magánerdő-gazdálkodás jobb szakmai támogatása érdekében tovább kell fejleszteni az államerdészeti egységes szervezetét, irányítását és az erdőfenntartás finanszírozási rendszerét.

7. Növelni kell az erdő- és fagazdaság ökonómiai megalapozottságát. Számottevő költségcsökkentést lehet és kell elérni a differenciált erdőművelési eljárások kidolgozása és bevezetése, valamint az erdőművelés finanszírozásának továbbfejlesztése útján. Itt kell megemlíteni a vállal-

kozók tevékenységének átfogó rendezését, támogatását is. A feldolgozó ipar fejlesztése nélkülözhetetlen a jövedelmező erdőgazdálkodás szempontjából is.

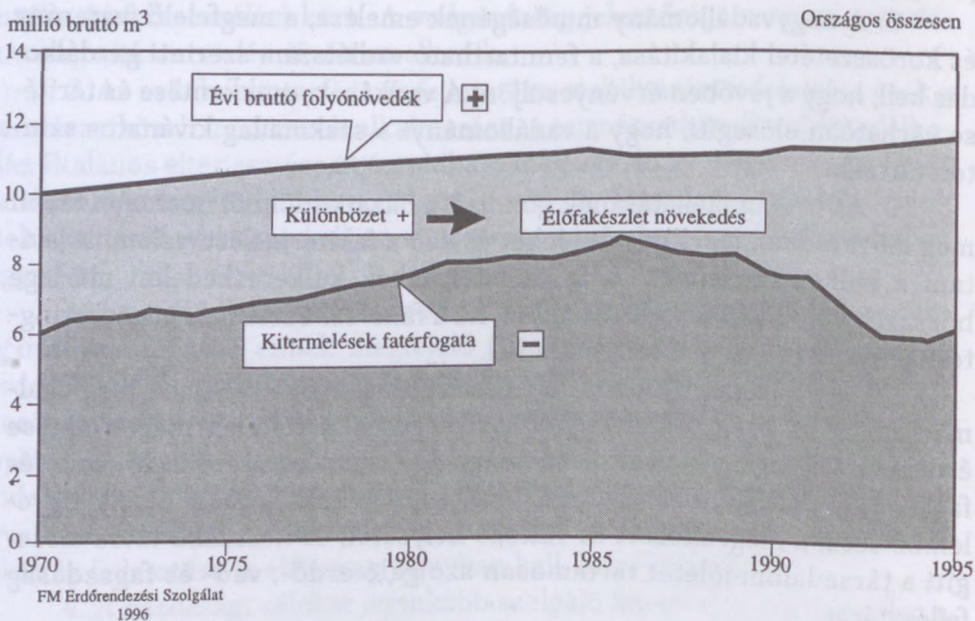
8. A nagyvadállomány minőségének emelése, a megfelelő ivararány és korösszetétel kialakítása, a fenntartható vadlétszám szerinti gazdálkodás kell, hogy a jövőben érvényesüljön. A vadkárok csökkentése és térítése várhatóan elősegíti, hogy a vadállományt a szakmailag kívánatos szinten tartsák.

9. Az ország faellátásának gondjait a hazai erdőkből hosszabb távon meg lehet oldani, mert növelni lehet és kell a fakitermelést, valamint javítani a külkereskedelmet. A fa és fatermékek külkereskedelmi mérlege hosszabb távon kedvezően alakulhat, ha a fakeskedelem és a marketing-tevékenység fejlesztése sem marad el.

10. Az Európai Unióhoz való csatlakozás, a jövő céljainak megfogalmazása, és az ezek teljesítéséhez szükséges előfeltételek megteremtése érdekében egyaránt kiemelt jelentőségű egy olyan korszerű erdő-, vad- és fagazdaság-politika, valamint PR-tevékenység kidolgozása, amely figyelembe veszi a megváltozott és változó helyzetet, és hosszabb távra elősegíti a társadalom jólétét tartamosan szolgáló erdő-, vad- és fagazdaság fejlesztését.

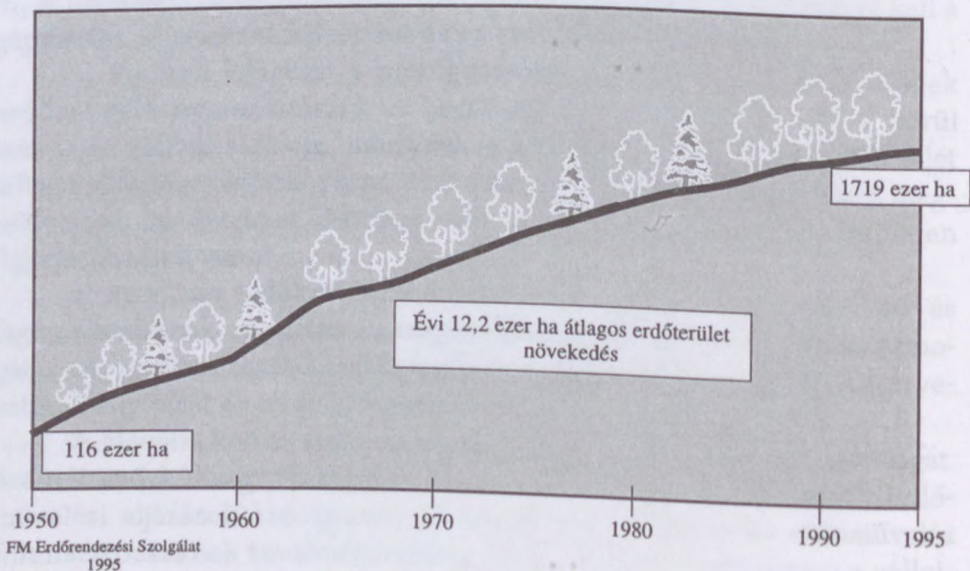
1. ábra

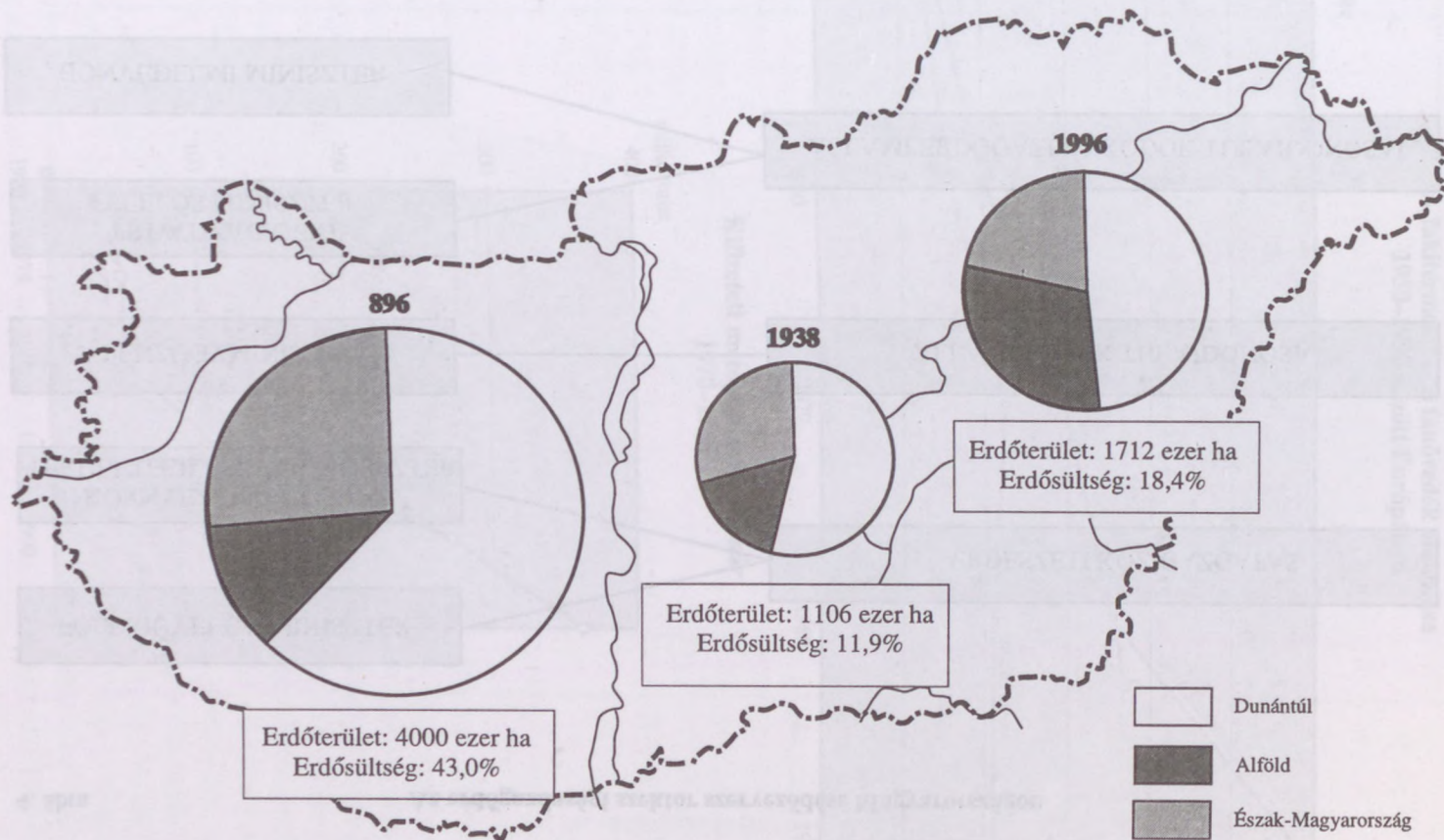
Erdeinkben képződött évi folyónövedék és az elvégzett fakitermelések összevetése

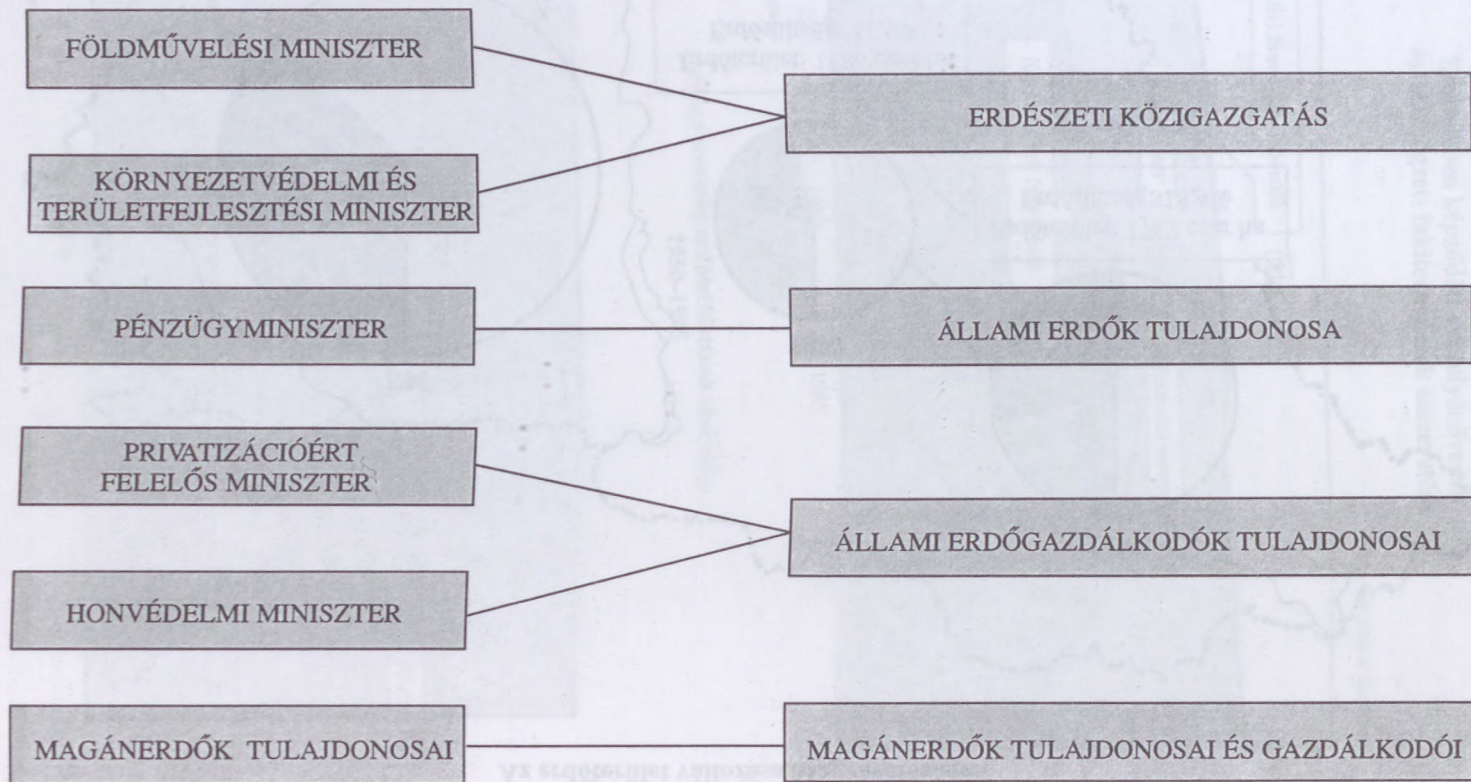

2. ábra

Magyarország erdőterületének alakulása 1950–1995

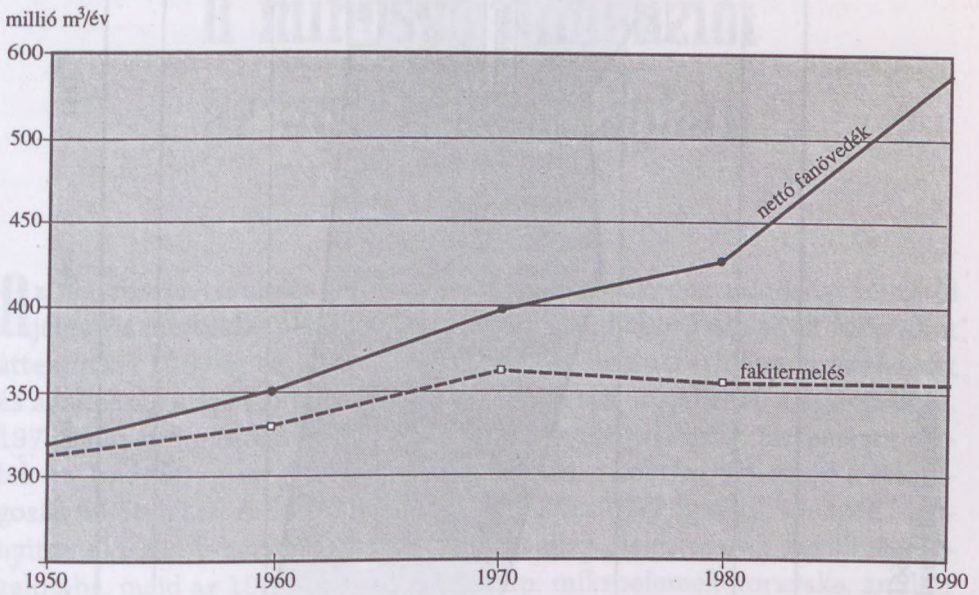

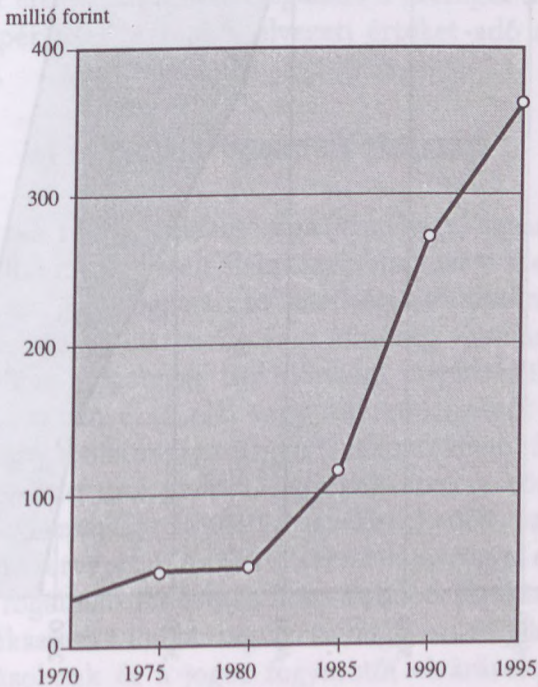
5. ábra

**A fakitermelés és a fanövedék alakulása
1950–1990 között Európában**

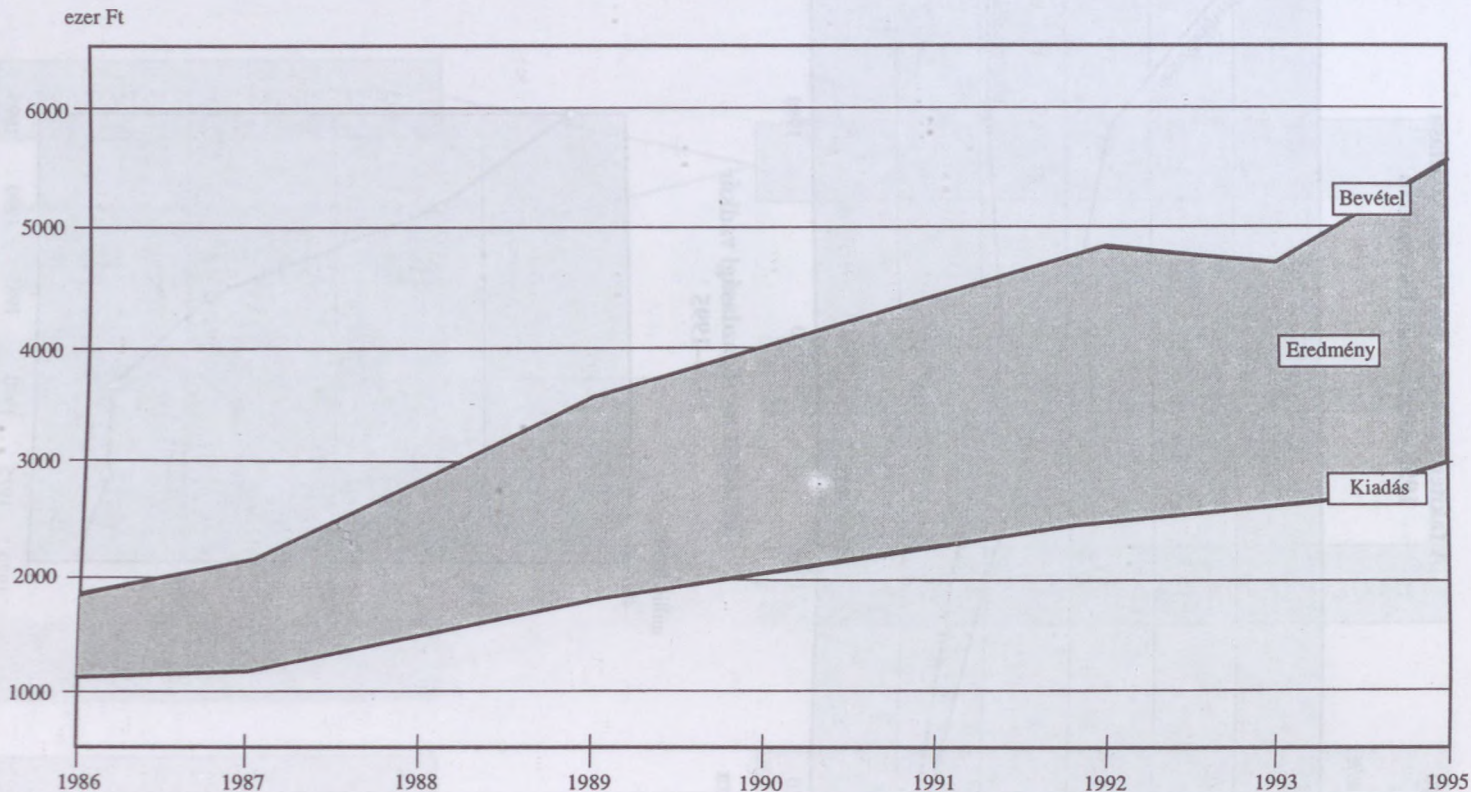
6. ábra

**Kifizetett mezőgazdasági vadkár
1970–1995**

7. ábra

A vadgazdálkodás pénzügyi mérlege 1986–1994

A minőség dimenziói az agrárgazdaságban

Az élelmiszer-termelés és -fogyasztás mennyiségi és minőségi mutatói jelentős mértékben eltérnek a második világháború óta eltelt időszakot áttekintve: 1960-ig az európai országokban élelmiszerhiány mutatkozott és a lakosság alapvető táplálkozási szükségleteit is nehezen elégítették ki. 1970-ig szinte minden országban intenzív mezőgazdasági termelésre tértek át, és 1980-ig megteremtődtek a tárolás, a raktározás, majd a feldolgozás feltételei is. A döntő minőségi ugrást az 1990-ig eltelt időszak bizonyítja: először fehérje- és energiadús gazdag élelmiszerek kerültek forgalomba, majd az 1990-es évek már az ún. mikroelemek korszaka, amikor vitaminokban és a táplálkozás szempontjából fontos fémekben gazdag élelmiszereket gyártanak, engedélyeznek és forgalmazznak. Az agrárgazdaság által termelt élelmi anyagoknál legalább 3 szerepet (funkciót) állapíthatunk meg: tápértéket biztosító, élvezeti értéket adó és egészségvédő tulajdonságokat.

Az élelmiszer-fogyasztók biztonsága

Az élelmiszerek piaci forgalmazhatósága (árujellege) egyaránt épít a hatósági ellenőrzés által megkövetelt élelmiszer-biztonsági szempontokra és a piaci versenyképességet meghatározó minőségi előírásoknak (szabványoknak) megfelelésére. A biztonság és a minőség egymás mellett létező, egymással összefüggő fogalmak, bár időnként megkísérlik mind elméletben, mind gyakorlatban ezek alá- vagy fölérendeltségét bizonyítani. Az élelmiszer-fogyasztók biztonsága nagymértékben állami feladat, és ezt el is várják az ellenőrző intézetektől, legyenek azok a közegészségügy, a növény- és állategészségügy területén tevékenykedők, vagy a fogyasztóvédelem hatósági szervezetei. Az élelmiszer-biztonsággal szemben az élelmiszer-minőség fogalmán azt értjük, hogy az adott élelmiszer összetétele, beltartalma, érzékszervi tulajdonságai, csomagolása és jelölése megfelel a vonatkozó előírásoknak és a jogos fogyasztói elvárásoknak, alkalmassá

téve a terméket az emberek meghatározott igényeinek kielégítésére. A minőség tehát sokkal inkább piaci kategória, hiszen ellehetetlenül az az élelmiszer-előállító, akinek termékeit a fogyasztó — a nem megfelelő érzékszervi és beltartalmi tulajdonságok miatt — nem hajlandó megvásárolni. A piaczgazdaság megerősödésével növekszik az érdekképviseltek feladata is, hiszen a terméktanácsok és a különböző munkaadói szövetségek is igénylik, hogy termelésre, feldolgozásra és kereskedelemben csak olyan alapanyagok és áruk kerüljenek, amelyek fizikai (radioaktív anyagok), kémiai (szermaradványok) és biológiai (toxinok) szennyeződésektől mentesek, illetve ezek szintje ne haladja meg az emberi fogyasztásra (napi bevitelre) engedélyezett mértéket. Ide sorolhatjuk a feldolgozás során adalékanyagokkal vagy segédanyagokkal (csomagolás) bevitt ipari eredetű szennyező anyagokat is, melyek elkerülhetetlenek, de mérsékelhetők a korszerű élelmiszerek előállítási folyamatában. Említést kell tenni a fogyasztók értékítéletének alakításában ma már nem lebecsülhető ún. bioélelmiszerek iránti igényről, melyek előállítása korlátozott mértékben hazánkban is megvalósult, és nem nélkülöz bizonyos környezetvédelmi (természetvédelmi) vonatkozásokat. A társadalmi és gazdasági környezet is formálja a minőséget, mert létrehozhat szociális, sőt etikai (vallás-etikai) igényeket is az élelmiszerekkel szemben, hazai és külföldi piacokon.

Minőségi mutatók

A mezőgazdasági termelésben a mennyiségi szempontok mellett mindig is jelen volt a minőség iránti elvárás, melyet jelez a minőségi búza, a minőségi bor megjelölés a termény minősítésénél vagy boroknál a címkén (árjelzésen). Néhány esetben ezt egy mutatóhoz kötötték mint például a tej zsírtartalma, a búza sikértartalma, de egyre többször jelentkezett a részletes összetételi (beltartalmi) vizsgálat igénye, különösen többcélú feldolgozás, hasznosítás esetén. A mezőgazdasági üzemek többsége elfogadta és igényelte a minőségi mutatók alkalmazását, különösen ha ehhez valamilyen skála alapján többlettérték (minőségi prémium) kapcsolódott, és az átvételkor a jobb minőségű fajta használata a magasabb árral megtérült. Ez a törekvés ma is aktuális, ha az élelmiszer-biztonság szempontjából arra törekszünk, hogy a felvásárlásnál államilag garantált ár adjon ösztönzést a termelőknek, és ehhez államilag garantált minőséget kell elvárni. Különösen az állami tartalékok esetében célszerű a mennyiség mellett a minőséget is előírni, hiszen ezeket a raktározott termékeket nemcsak a romlástól, károsodástól, szennyeződéstől kell megóvni, hanem újra piacra vitelük esetén értékcsökkenéssel is számolhatunk. A minőségromlás, a

szennyeződésektől eredő kockázat nagymértékben függ a rendelkezésre álló információktól, a kért időpontban beszerezhető (mérhető) adatoktól, esetleg folyamatosan rögzített (monitorozott) változó értékektől. Az informatika, az elektronika alkalmazása meghatározóvá vált a minőségi adatszolgáltatásban (nyilvántartó és ügyviteli rendszerek, döntéstámogató módszerek, számviteli eljárások, optimalizálási igények kielégítése).

Az élelmiszer-feldolgozás területén korábban az egyre erőteljesebb és tovább tartó hőkezeléssel (vagy hűtéssel) igyekeztek meggátolni az alapanyagok romlását és az ebből eredő veszteségeket, élelmiszer-betegségeket. A táplálkozás minősége ugyanakkor az ember számára is kockázati tényezőt jelenthet, hiszen az élelmiszer által közvetített, vagy okozott betegségek az élet minőségét lerontják. A magyar gyakorlat szerint a gyorsan romló (fertőződő) élelmiszereknél fogyaszthatósági határidőt írnak elő, amelyen túl a forgalmazó (kereskedő) köteles az árat az üzletből kivonni, mint például egyes húсарuk, felvágottak, kenyér esetében. Az árucímkén feltüntetett időpont többnyire csak néhány nap, esetleg egy hét, ezért az ilyen áruk forgalmazásánál különös körültekintéssel kell eljárni. Még inkább érvényesek ezek a szigorú előírások a vendéglátóiparban és a tömegétkeztetésben előállított ételekre, italokra, melyek már nemcsak egyedi vagy csoportos, hanem tömeges megbetegedéseket is okozhatnak, ha előállításuk és forgalmazásuk során nem járnak el kellő körültekintéssel, és nem tartják be a biztonságra vonatkozó előírásokat. Az élelmiszerek nagyobb csoportja azonban különböző tartósítási eljárásokkal (szárítás, sterilizálás stb.) hosszabb időre eltartható anélkül, hogy minősége megváltozna, értéke csökkenne.

A magyar élelmiszer-szabályozás itt követi a külföldi gyakorlatot és minőségmegőrzési időt állapít meg, amelynek lejárta után is forgalmazható az áru (megfelelő engedélyeztetés után), de csak árcsökkenéssel, mely az időközben bekövetkezett értékcsökkenésből levezethető. Ez a rendszer megfelel a világkereskedelemben általánosan alkalmazott minőségi határidő (best before) gyakorlatának. Ugyancsak a minőség fontosságát, s ezen keresztül a fogyasztói érdekek védelmét szolgálja az élelmiszerekről szóló 1995. évi XC. törvény által meghonosított „minőségvédelmi bírság” intézménye is. Eszerint az ellenőrző hatóság 20 ezertől 2 millió forintig terjedő bírságot szabhat ki abban az esetben, ha az élelmiszer nem felel meg az előírt, illetve jelölt minőségi jellemzőknek, vagy ha egészségre káros anyagokat tartalmaz. Különösen figyelemre méltó, hogy a hatósági ellenőrzések eredményeiről a médiákon keresztül a fogyasztók széles körét is tájékoztatni kell. Célszerűnek látszik egyesíteni a magyar élelmiszer-vizsgálati és minőségmeghatározási gyakorlatot, hogy a belföldi és külföldi fogyasztók

tájékoztatása egységes legyen, illetve a turisták is azonos minőségjelölésekkel találkozzanak. Különösen fontos lesz az eredetvédelem, közelebbről a tájjellegű tulajdonságokat hordozó élelmiszerek minőségének megóvása, a különleges ízeket és színeket nyújtó termékek piaci versenyelőnyének biztosítása.

A minőség követelményei az élelmiszerláncban

Nemzetközi és hazai tapasztalatok szerint a mezőgazdasági termelésben könnyebb hatást gyakorolni a mennyiségre, a termésátlagokra, mint a minőségre. Ez utóbbi bonyolult biológiai folyamatok eredménye, és az ökológiai adottságok hasznosítása mellett gyakran fajtaváltásra kényszerülnek a termelők, ha a kívánt minőségű nyersanyag másként nem állítható elő. Hazánkban az ipari olajos növények (napraforgó, repce) termesztésénél kell döntenie arról, hogy a kisebb termésmennyiséget hozó és kisebb olajtartalmú, de táplálkozás-élettani szempontból előnyösebb, a levegővel érintkezve kevésbé károsodó olajsavtartalmú fajtákat válasszuk, vagy a nagy termést hozó és olajban gazdag, de hőhatásra gyorsan avasodó, jelenleg köztermesztésben lévő fajtáknál maradjunk.

A mezőgazdasági termelés az alapanyag, és az elsődlegesen feldolgozott termékek minőségét biztosítja, míg a feldolgozás és forgalmazás azon változtat. A hőkezeléssel és más tartósítási technológiákkal az eredeti (nyers, friss) minőség lineárisan csökken, míg a biztonság exponenciálisan növekszik, egy szinten túl azonban már nem fokozható a steril, csíra-mentes állapot elérése. A mai fogyasztói igények a kíméletes feldolgozás irányába hatnak, azaz a mérsékelt biztonság és az elkerülhetetlen minőségcsökkenés közös optimumát keresik. Olyan feldolgozási eljárásokra kell áttérni, melyek csak rövid ideig tartó, de intenzív csírapusztító hatást fejtenek ki, így nem okoznak jelentős károsodást az élelmiszer állományában és más érzékszervi jellemzőiben (főtt íz, színvesztés stb.).

Az élelmiszerek tápanyagot biztosító és élvezetet nyújtó összetelteli tulajdonságai mellett egyre inkább előtérbe kerül az egészségfenntartó és betegségmegelőző szerepük. Az ún. funkcionális (gyógyítást elősegítő) élelmiszerekkel szemben sok országban fenntartásokkal él az egészségügy, az orvostudomány. Hazánkban jelentős hagyományai vannak a természetben található, gyógyító hatású növények felhasználásának, így érdemes lenne a világszerte megnyilvánuló érdeklődés és kereslet irányába lépéseket tenni, ilyen biológiai hatóanyagokat tartalmazó élelmiszereket előállítani. Jelenleg ezek forgalmazhatósága, engedélyezése megoszlik a gyógyszer- és élelmiszer-ellenőrző hatóságok között.

Az élelmiszerszabályozás rendszerének és szervezetének átalakítása tovább nem halasztható folyamat, és itt figyelembe kell venni az Európai Unióhoz való társulásunk során elvárt szempontokat is. A privatizáció előrehaladtával itt is lehetőséget kell biztosítani magán-laboratóriumok létesítésére, tevékenységük elismerésére, tanúsítására, akkreditálására.

Minőségközpontú agrárgazdaság kialakítása

A magyar agrárgazdaság fenntartható fejlődésének célkitűzései között szerepel a minőség igényének hangoztatása. Az intenzív mezőgazdasági termelés sem hanyagolta el a minőségi mutatók elérését, de a tömegtermelésben nehéz megteremteni a minőség sokrétűségét, annak minden dimenzióját. A termelés visszafogásakor szerzett tapasztalataink sem mutatták az utóbbi években, hogy a minőség határozottabban előtérbe került volna. A minőség iránti igény a kínálati piacon mindig erősebb, ezért az agrárstratégia csak a fenntartható fejlődésnél számolhat a minőségi szemlélet érvényesülésével. Ez lehet a magyar élelmiszertermelés, -feldolgozás és -forgalmazás reális modellje, hiszen nincsen minőség kellő mennyiség nélkül és fordítva: az elvileg korlátlan minőségi fejlődés mellett mindig számolni kell a ráfordítások ésszerű határával és a természeti környezet terhelhetőségével. Reméljük, hogy munkacsoportunk (Biacs Péter, Bíró György, Csete László, Harnos Zsolt és Láng István) tudományos kutatási elképzelései meghallgatást nyernek, és javaslatainkkal hozzájárulhatunk az agrárgazdaság korszerűsítéséhez, eredményességéhez a piaci versenyszférában.

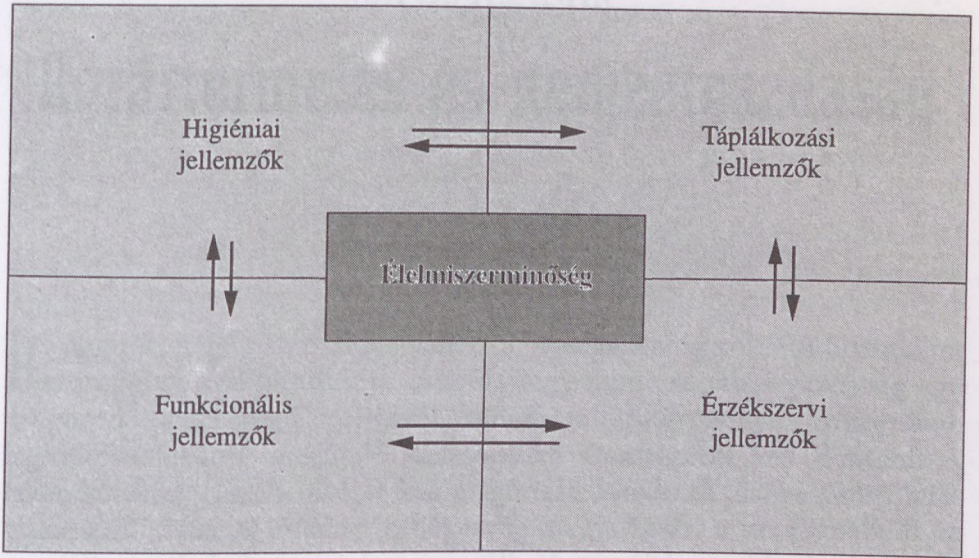
1. ábra

**Biztonságos
élelmiszert mindenkinek**

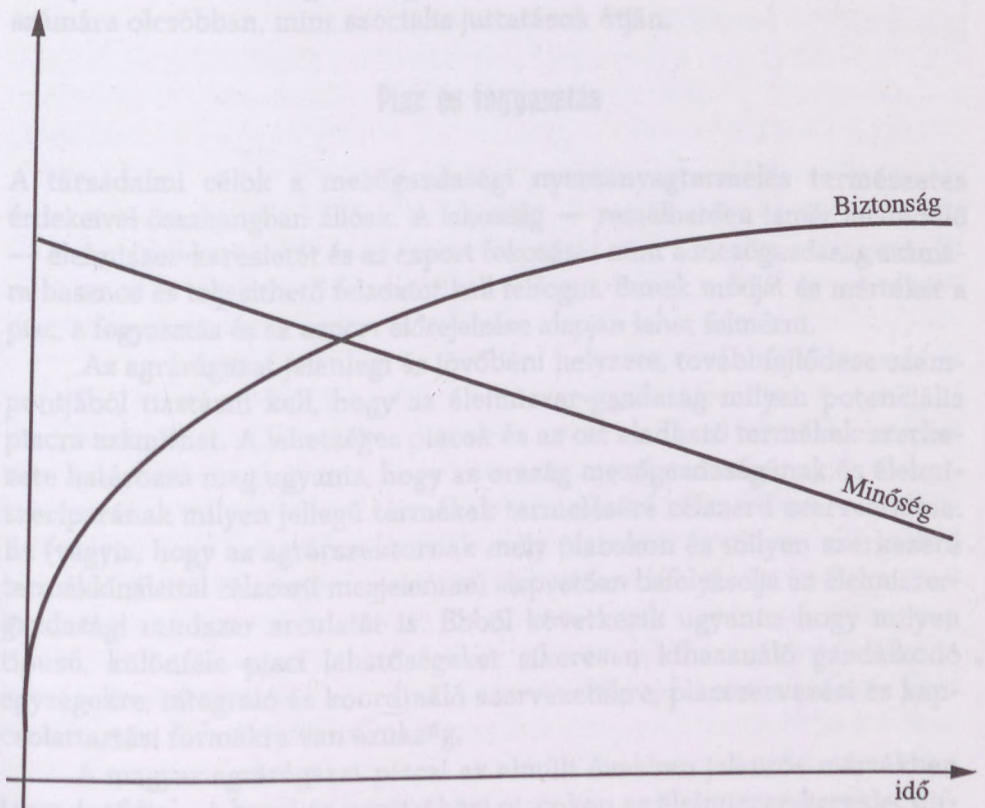
Megosztott felelősség

Élelmiszertörvény és végrehajtása	Műveltségre és tájékozottságra irányuló fogyasztói törekvés	A termelők és elosztók helyes gyakorlata
Tanácsadás az ipar és a kereskedelem számára	Kritikus és szelektív fogyasztói magatartás	A feldolgozott élelmiszer minőségbiztosítása és -ellenőrzése
Vásárlók oktatása és tájékoztatása	Biztonságosan kezelt élelmiszer a háztartásokban	Megfelelő folyamatok és technológia
Információgyűjtés és kutatás	Közösségi részvétel	Képzett élelmiszer-előállítók és -kereskedők
Egészséggel kapcsolatos szolgáltatásokra való felkészítés	Aktív fogyasztói csoportok	Tájékoztató jelölés és a fogyasztók képzése
Kormány	Fogyasztó	Ipar/ Kereskedelem

2. ábra

3. ábra

Agrártermelés és nemzetgazdaság

Az agrárstratégiának mindenekelőtt a mezőgazdaság sokrétű társadalmi szerepéből kell kiindulnia. Abból, hogy nem csupán a gazdaság egy zsugorodó jelentőségű szeletéről, hanem az újratermelhető erőforrások legfontosabbikáról, megújuló készségének élesztéséről kell dönteni. A falusi körzetek életlehetőségét kell megőrizni, lakóiknak jövőbe vetett hitét visszaadni. Számos vidéken a népesség megtartását, a munkanélküli és szociális segély helyett értelmes megélhetést nyújtó munkát jó ideig csak a talpára állított mezőgazdaságtól lehet remélni. Vélhetően a társadalom számára olcsóbban, mint szociális juttatások útján.

Piac és fogyasztás

A társadalmi célok a mezőgazdasági nyersanyagtermelés természetes érdekeivel összhangban állóak. A lakosság — remélhetően ismét fellendülő — étel- és ital-keresletét és az export fokozását mint a mezőgazdaság számára hasznos és teljesíthető feladatot kell felfogni. Ennek módját és mértékét a piac, a fogyasztás és az export előrejelzése alapján lehet felmérni.

Az agrárágazat jelenlegi és jövőbeni helyzete, továbbfejlődése szempontjából tisztázni kell, hogy az étel- és ital-gazdaság milyen potenciális piacra számíthat. A lehetséges piacok és az ott eladható termékek szerkezete határozza meg ugyanis, hogy az ország mezőgazdaságának és étel- és ital-iparájának milyen jellegű termékek termelésére célszerű szerveződnie. Ez (vagyis, hogy az agrárszektorban mely piacokon és milyen szerkezetű termékkínálattal célszerű megjelenie) alapvetően befolyásolja az étel- és ital-gazdasági rendszer arculatát is. Ebből következik ugyanis, hogy milyen típusú, különféle piaci lehetőségeket sikeresen kihasználó gazdálkodó egységekre, integráló és koordináló szervezetekre, piacszervezési és kapcsolattartási formákra van szükség.

A magyar agrárágazat piacai az elmúlt években jelentős mértékben átrendeződtek. A hazai és nemzetközi piacokon az étel- és ital-kereslet dif-

ferenciálódott, a minőségi és hatékonysági követelmények erősödtek, s ez a folyamat nem állt meg. Eközben az exportban a kelet-európai kivitel részese-
dése erőteljesen visszaszorult, majd az utóbbi években újból emelkedett.

A magyar élelmiszer-gazdaság különféle piacain végigtekintve, az azokon értékesíthető termékek jellegét illetően néhány markáns tenden-
cia egyértelműen kirajzolódik. A jelek szerint a nagy volumenű, közepes
vagy gyenge minőségű tömegtermékektől (alacsony feldolgozottsági fokú
húsok, konzervek, borok stb.) növekvő mértékben a speciális, szűkebb
fogyasztói kör által igényelt termékek felé kell fordulni. Rugalmasan vál-
tozó volumenekkel, a piaci résekbe benyomulva vagy e réseket kitöltve
lehet hathatósan fellépni. Ez nem csupán a speciális cikkek (konyhakész
húsok, kolbászok, hűtőipari termékek stb.) és az ún. tömegtermékek (pél-
dául gabonafélék, ipari alma stb.) közti arányokra vonatkozik, hanem az
utóbbiak értékesítésén belül is érvényes. A tömegtermékeket ugyan a
jövőben is el lehet adni, de csak kisebb tételekben, alacsonyabb termelési
ráfordításokkal, a szerteágazó fogyasztói igényekhez szigorúan alkalmaz-
kodva. Ugyanakkor a „kisebb piacok, kisebb termékek” fejlődési irány a
piaci szereplők sokszínű önálló kezdeményezésének, piackutatásának és
piacra szerveződésének előtérbe kerülése felé mutat.

A hazai piacon a fogyasztói árak jelentősen emelkedtek, az életszín-
vonal csökkent, s ezért a lakosság vásárlása számottevően mérséklődött
az elmúlt években. A bolti forgalmon túl a vendéglátás és a közétkeztetés
volumene is szűkült. Másfelől a szokásos kiskereskedelmi (bolti) csator-
nákat elkerülő árumozgások (piacok, közvetlen termőhelyi vásárlás, utcai
értékesítés, diszkont, feketekereskedelem stb.) szerepe egyre nagyobb
lett. Ez utóbbiak forgalmának pontos számbavétele nem megoldott, így való-
színűsíthető, hogy a fogyasztás szűkülése kisebb a statisztikában jelzett-
nél, de így is igen jelentős.

Egyre szembetűnőbb ugyanakkor, hogy a belföldi kereslet differen-
ciálódik. A lakossági jövedelmek növekvő szóródása miatt a drágább (igé-
nyesebb) és az olcsóbb (szerényebb minőségű) árucikkek kereslete is növekszik.
Az idegenforgalom és a bevásárló turizmus is bizonyos dinamizáló
hatással lehet az itthoni értékesítésre. Az életszínvonal differenciált ala-
kulása következtében, még az egészében mérséklődő eladások ellenére is,
a mezőgazdasági és az élelmiszeripari termékszerkezet (már megindult)
sokszínűbbé tételével több területen el lehet kerülni a forgalom további
csökkenését, sőt az lassan bővíthetővé is válhat. A gazdálkodás adminisztratív
kötöttségeinek lényeges csökkentése, a belföldi (mezőgazdasági, élel-
miszeripari, kereskedelmi) piaci szereplők számának és konkurenciájának
erősödése, a piacra való be- és kilépés könnyebbé válása, illetve az import-

termékek alapvetően jótékony versenye miatt a hazai piacon jelentősen nő(tt) a verseny intenzitása. Az elmúlt időszakban a fejlett országokban bevett kereskedelmi és logisztikai módszerek honosodtak meg. Az adott helyzetben az élelmiszer-gazdaság szereplői (mezőgazdasági termelők, élelmiszeripar, forgalmazók) önálló kezdeményezésének, új együttműködési, feldolgozási és kereskedelmi formák kiépítésének, a marketingtevékenység erősítésének különösen fontos szerepe lesz.

A kisebb tételű és változatosabb összetételű külpiaci értékesítés súlya tovább nő. A korábbi nagytételű, államközi megállapodásokon alapuló eladások háttérbe szorultak. A fejlett államok piacán már eddig is, a keleti piacokon (a volt KGST-országokban) pedig egyre inkább, gyorsan változó mennyiségekkel és termékszerkezettel lehet fellépni. Az utóbbi piacokon is erőteljes (nem kis részben a fejlett ipari államok exportőrei által támasztott) verseny bontakozott ki a kilencvenes évek elején. Az egyes országok nyitottabbá válásával egyre kisebb a hazai és a külföldi, a keleti és a nyugati piacok közötti különbség. Volt KGST-partnereinknél is az igényesebb piacokon szokásos módszerek kerülnek fokozatosan előtérbe.

A hagyományos (tőzsdei természetű) exportcikkeinkre, a gabonára és húsrá nemigen lehet tartós exportoffenzívát építeni. (Ezzel együtt a termékeknek a jövőben is fontos szerepük lesz az agrárexportban.) A túlkínálatos piacokon ugyanis alulmaradnánk a támogatások versenyében. A vetőmag, a zöldség- és gyümölcstermékek, illetve az úgynevezett kis cikkek piacára kell jobban koncentrálnunk. Ez az 1987 óta gyorsan fejlődő exportterület az agrárágazat helyzetének 1992–1993-as romlása hatására veszélybe került. Fejlesztése és biztonságosabbá tétele nyugat-európai szigorúságú rendet követel. Ráadásul itt a koordinációs és a támogatási technikák nem koncentrálnak tőzsdei és pénzügyi intervenciók megoldásaira. Hálózati együttműködések, termeltető és szövetkezeti társaságokat, sajátos pénzügyi formákat, állami-agrárkamarai szervezést és felügyeletet igényelnek. Elkerülhetetlen tehát az együttműködési kultúra gyökeres megújítása.

Az EU-val, az EFTA-val és a visegrádi (CEFTA) országokkal kötött megállapodásoktól nem lehet csodát várni. Döntően a hazai gazdálkodók alkalmazkodási képességétől, versenyben való helytállásától függ, hogy a szerződésbe foglalt potenciális előnyöket a magyar agrárgazdaság mennyire használja ki. A nemrég létrejött GATT-megállapodás elvileg előnyös a magyar agrártermékek nemzetközi versenyképességére. Az így adódó lehetőségek kihasználása azonban mihamarabb hatásvizsgálatokat igényel. Már csak azért is, mert élelmiszereink külpiacra lépését csak a behatárolt költségvetési lehetőségek függvényében lehet támogatni.

Az agrárpolitika feladatai

Az agrárágazat fontos nemzetgazdaságbeli szerepének betöltése, illetve termékeinek hatásos és hatékony bel- és külpiaci megjelenése elképzelhetetlen különféle, a korszerű élelmiszer-gazdasági rendszer megalkotását is szolgáló, egymáshoz szorosan kapcsolódó birtokpolitikai, támogatáspolitikai, piacépítési, finanszírozási, foglalkoztatáspolitikai feladatok megoldása nélkül.

Megítélésem szerint az agrárgazdaság helyzetének stabilizálása szempontjából alapvető, döntő tényező a tulajdonviszonyok átalakításának befejezése és stabilizálása. Amíg ez nem valósul meg, a mezőgazdasági termelésből a bizonytalanság nem küszöbölhető ki. A végbement folyamatokról összességében az alábbi főbb következtetések adódnak, amelyeket az agrárstratégia kialakítása során figyelembe kell venni:

- A mezőgazdasági termelés fejlődéséhez elengedhetetlen a földtulajdon stabilizálása, a földkoncentráció elősegítése. Mértékadó szakmai körök véleménye szerint jelenleg a föld minőségétől, a termelési szerkezettől és a gazdálkodási színvonalától függően a növénytermesztésben 60–100 ha területű gazdaság képes hatékonyan gazdálkodni. A jelenlegi birtokstruktúra ennél lényegesen szétaprózottabb. Az 1,5 millió egyéni gazdaságból jelenleg mindössze 440 gazdálkodik 500 ha-nál nagyobb területen, a gazdaságok 99%-ának területe 50 ha-nál kisebb.

- A föld, illetve az agrártőke tulajdonrendezése során igen nagy arányban nem a mezőgazdaságból élő személyek (sőt jelentős részben városi lakosok) jutottak tulajdonjoghoz.

- Az átalakulási folyamatok az agrártulajdon polarizációja felé mutatnak, azaz egyfelől az agrártársadalom jelentős része elveszítheti agrár- (föld- és tőke-) tulajdonát, míg egy szűkebb, egyre gazdagodó tulajdonosi réteg alakulhat ki.

- A korábbi nagyüzemek — amennyiben nem mentek visszafordíthatatlanul tönkre — jelentős részben tőkehasznosító társasággá alakultak, illetve alakulnak át.

- Az átalakult szövetkezetek egy részében pedig a menedzsment a tőke felélésére és saját magántulajdonának növelésére rendezkedett be, azaz e szervezetek aligha maradhatnak sokáig valódi szövetkezetek, ugyanakkor a valódi előmozdító (beszerző, illetve értékesítő) szövetkezetek továbbra is hiányoznak.

- A valódi családi gazdaságok várhatóan továbbra is igen korlátozott lehetőségekre számíthatnak.

- reális veszély, hogy az agrárstruktúra ismét — ám immár egyes fejlődő országokhoz hasonlatos módon — polarizálódik, egyfelől a tömeges áru-

termelést folytató, exportorientált kommercializált óriás gazdaságokra, másfelől a jelentős részben autarch, legfeljebb csak a lokális kapcsolataira koncentráló, korszerűtlen törpeüzemekre.

– a körvonalazódó struktúrában a nagyobb egységek továbbra is bér-munkára fognak épülni, egyidejűleg magas agrár-munkanélküliség és az agrártérségek fokozódó elszegényedése valószínűsíthető.

Az EU agrárstruktúrája az önálló tulajdonosi egzisztenciával rendelkező szereplőkre épül. Ezért is a családi gazdaságot tekintik kívánatos modellnek. Ugyanakkor, főleg a kevésbé fejlett tagországokban működő, részben „munkásszövetkezeti” vonásokkal rendelkező szervezetek is beilleszthetőnek bizonyultak. Az EU alapvető célja továbbá, hogy elégséges számú gazdálkodó maradjon a mezőgazdaságban a környezet, a tájak hagyományos képe, a falusi társadalom megőrzése érdekében.

Csak az említett szempontokhoz is igazodni képes agrárstruktúra lehet beilleszthető az EU agrárrendszerébe. Ha egy szűkebb körű vállalkozói mezőgazdaság versenyképességének a falusi társadalom romba döntése az ára, akkor a kialakuló szociális feszültségek kezelése igen nagy társadalmi költségeket okoz. Ezeket aligha vállalná az Európai Unió. Következésképpen a hazai agrárstruktúra konszolidációja során a mezőgazdasági népesség tulajdonszerzését, a teljes, illetve részfoglalkozású családi gazdaságok és előmozdító szervezeteik, továbbá általánosan a szolidaritáson alapuló üzemi formák (szövetkezetek) terjedését indokolt preferálni. A falusi társadalom mikro-struktúráinak adaptivitását növelve egyidejűleg érvényesülhet a hatékonyság növelésének és az agrárszociális feszültségek mérséklésének igénye. E kihívás egyidejű kezelése a pragmatikus agrárpolitika alapvető feladata, egyidejűleg lényeges tényezője és feltétele a magyar mezőgazdaság EU-adaptivitása megteremtésének is.

A földtulajdonviszonyokat és a földhasználat problémáit tehát agrárpolitikai szempontból kiemelten kell kezelni. Mindez sürgeti az új földtörvény megalkotását, amelyet egy konzisztens agrárpolitikára épülő birtokpolitikában kell kidolgozni.

A piacgazdaság igényeit kielégítő földtulajdon a magyar mezőgazdaságban csak állami segítséggel jöhet létre. Meg kell hirdetni, hogy az állam a földhasználattal egybeeső földmagántulajdont támogatja, és ki kell dolgozni az ezt elősegítő állami preferencia cél- és eszközrendszerét. Az államnak elő kell segítenie, hogy a saját földjüket művelő tulajdonosok számára a föld hatékony termelőeszközzé váljon.

A racionális földhasználat egyik nagy problémája a megfelelő táblaméretek hiánya. Jelenleg a földhöz jutottak kicsiny területe több, esetenként 10-15 helyen, egymástól távol fekvő dűlőkben van, amit megfelelően

előkészített tagosítási eljárásokkal — soron kívül — rendezni szükséges. Ezt célszerű lenne egybekötni a kárpótlási jegyen vásárolt földek eladási tilalmának azonnali feloldásával.

A földbérlet mára meghatározó intézménye lett a magyar földhasználatnak. Ez indokolja, hogy annak működését alaposabban kell szabályozni. Alapvető szempontnak kell tekinteni a bérlő érdekeinek védelmét, a termőföld állagának megóvását. Fontos, hogy a bérleti díjak betölthessék közgazdasági szerepüket, s a bérletek időtartama mind a bérlő, mind a tulajdonos számára kedvező legyen.

Az agrártermelés jövedelemtermelő képessége döntően jelentős struktúraváltozással, s a piachoz való rugalmas alkalmazkodással javítható. Az egyoldalúan szakosodott termelési szerkezetet szelektíven, a hatékonysági és versenyképességi követelmények figyelembevételével szükséges fokozatosan átalakítani. A hazai kereslet kielégítése, a világpiacon időről időre megnyíló rések kihasználása, az értékesítés kockázatának csökkentése egyaránt a mezőgazdasági termelés sokszínűségét, a minőségi követelmények és a marketingtevékenység előtérbe állítását követeli meg. Ugyanakkor a struktúraváltásban különösen nagy lehet a kereslethez fokozottabban alkalmazkodó, és az eddiginél jóval dinamikusabb élelmiszeripari feldolgozás szerepe.

A struktúrapolitikai célrendszert illetően az átmeneti időszakban (azaz a következő 34 évben) főleg, de hosszabb távon is ösztönözni célszerű az élőmunka-igényesebb — és egyúttal piacképes — termelési ágazatokat, mert azok révén, esetleg csökkenő volumenű kibocsátás mellett is a mezőgazdaság eltartó képessége relatíve javulna. Egyúttal ez az irányzat magasabb hozzáadottérték-tartalmú exportszerkezet kialakulásával járhat. Másrészt az Európai Unióba irányuló addicionális export szempontjából nagy jelentőségűek az európai piaci rendtartás hatókörébe nem vont termékek, ezek között a nem élelmiszer-végtermékű, de mezőgazdasági művelést igénylő termékek: vetőmag, gyógynövény, dísznövény, bizonyos ipari növények stb.

Végül azt is mérlegelni kell, hogy a várhatóan csökkenő foglalkoztatás együtt jár-e földkivonással, s a termelésből kivont földterület miképpen hasznosulhat. Itt egyfelől — a marginális szántóföldek esetében — az intenzív gyepgazdálkodás érdemel figyelmet, másfelől az erdősítés, amelynek finanszírozásához külföldi, a környezetvédelmet támogató források is felhasználhatók.

Alapvető kérdés, hogy a struktúra átalakításában kiknek a döntési kompetenciája legyen meghatározó. Jól működő piacgazdaságban e döntéseket alapvetően a vállalkezési szférában hozzák meg, s az alkalmazko-

dást, főleg annak hosszabb távú irányzatait kívánja megkönnyíteni az — agrárgazdaságban különösen lényeges — állami struktúrapolitika. Hazánkban az átmenet időszakában az állami struktúrapolitikának ennél nagyobb szerepet kell betölteni, ugyanakkor fontos a kollektív termelői önszabályozásban és önkorlátozásban rejlő lehetőségek mozgósítása is. Ezzel összefüggésben:

– Ki kell dolgozni az átfogó agrárstruktúra-politikai koncepciót, beleértve annak eszközrendszerét. A struktúrapolitikának a hosszabb távú piaci irányzatokhoz kell igazodnia és semmiképpen sem szabad a folyamatos piaci hatások érvényesülését tompítani. E tekintetben különösen fontos a várható EU-lehetőségek felmérése. A struktúrapolitika eszközrendszerét illetően nélkülözhetetlen követelmény a megfelelő finanszírozási források megteremtése, illetve azok leghatékonyabb allokációját biztosító rendszer kimunkálása. A restriktív szakaszban e források biztosítása jelentős nehézségekkel jár, ám a sikeres agrárpolitika nélkülözhetetlen feltételét képezi. A struktúrapolitikai célt szolgáló preferenciáknak megkülönböztetetten a nagyrészt hiányzó termelési és értékesítési infrastruktúra kiépítéséhez kell kapcsolódniuk.

– A struktúra átalakításához ki kell építeni az alkalmazkodás intézményi feltételeit. Ezek — egyebek mellett — a következők: az erőforrások piacának kibontakoztatása, az agrárfinanszírozási rendszer megteremtése, átfogó piacépítés, a többszintű forgalmazási rendszer kialakítása stb. Az agrárpiac szintjeinek és intézményeinek (egyéni és csoportos értékesítés, beszerzési és értékesítési szövetkezetek, nagybani és akciós piacok, regionális társulások, agrárkamarák) létrehozása nélkül nem lehetséges megteremteni egy jól szervezett élelmiszer-gazdaságot.

Az agrárgazdaság és az agrártermelők helyzetének stabilizálása, javítása szempontjából elengedhetetlen követelmény a piaci zavarok megszüntetése, a piacok stabilizálása.

A nyolcvanas és kilencvenes évek fordulóján alapvető változásokat ígérő lépések történtek a hazai agrárpiacok kiépítésére. Liberalizálták az árrezsimet, jelentős külkereskedelmi liberalizálás valósult meg. Megkezdődött a privatizáció, s mindezek miatt megsokszorozódott a piaci szereplők száma. Ám a korlátok lebontása, a szabadabb piaci működés lehetőségének megteremtése önmagában nem vezetett harmonikus agrárpiachoz. Sőt, a legtöbb szakágazatban a piaci feszültségek növekedtek. A piaci szereplők számának gyarapodása, a bővülő partnerválasztási szabadság ellenére monopolista magatartás is tapasztalható. Az árrezsim felszabadítása nyomán megnőtt a piaci mechanizmus, az árfunkció szerepe, egyidejűleg mégis jelentős regionális és időbeli áreltérések alakultak ki. Az ármozgások és áreltérések mértéke a fejlett piacgazdaságokban jellemzőnél lényeg-

gesen nagyobb. (Egyes esetekben elérte a 100%-ot, szemben az EU-országokban megszokott 10–20%-kal.)

A korábbi felvásárlási-értékesítési rendszer széthullásával egyes újszerű megoldások (például tőkeerős külföldi érdekeltségű élelmiszeripari, illetve kereskedelmi vállalatok előfinanszírozása, a korábbi termelési rendszerek egyes konstrukciói) körvonalai kirajzolódtak, a rendszer azonban továbbra is zavarokkal terhelt, s a megoldás feltételei nem kedvezőek. Az értékesítési csatorna szabad megválasztásának infrastrukturális és pénzügyi feltételei vagy egyáltalán hiányoznak, s nem épültek ki, vagy nagymértékben leromlottak. Jelentősek a koordinációs zavarok. (Abban például, hogy a vámkontingensek előnyei is döntő részben az importőrökhöz jutnak, jelentős szerepet tölt be a magyar agrárexport koordinálatlansága.)

Összességében a kedvezőnek minősíthető változások ellenére nem a fejlett európai államokéhoz hasonló piaci struktúra fejlődött ki. Sokkal inkább jellemző a rendszer áttekinthetlensége, ami bizonytalanságot és ciklikus folyamatokat gerjeszt. E feltételek között kedvezőtlen a mezőgazdasági termelők piaci pozíciója. Valójában sem a piaci szereplők, sem az agrárpiac-szabályozást folytató szervek nem rendelkeznek megbízható információkkal. Hiányoznak az agrárpiaci intézmények. Kedvezőtlen a mezőgazdasági alkuerő. E körülmények között továbbra is többnyire a termelők kiszolgáltatottsága a jellemző, ami több tekintetben még növekedett is. Így a megváltozott feltételekhez történő igazodás nehéz feladatnak bizonyult a piaci szereplők többségének.

Következtetések a jövőre

Nagyon fontos következtetés adódik mindebből. Amennyiben az átmeneti gazdaságban az értékesítési csatornák nem eléggé áttekinthetők, a vertikális integráció fejletlen, s a mezőgazdasági alkuerő kedvezőtlen, akkor szükségképpen a rövid távú előrelátás és spekuláció, a kereslet és a kínálat felfokozott ingadozása, a ciklikus és időszakos túltermelés és/vagy hiány a jellemző. A zavarok tehát korántsem átmeneti anomáliák, hanem a rendszerből fakadó szükségszerű következmények.

Az állam az agrárpiaci zavarok nyomására széles körű piacsabályozást ígérő, némileg az EU közös agrárpolitikájára emlékeztető piaci rendtartási konstrukciót hirdetett meg. Annak belső ellentmondásai, s működési feltételeinek (például a finanszírozási forrásoknak) a hiánya eleve valószínűsítették a rendszer — utóbb immár empirikusan is alátámasztható — működési zavarait.

Az agrárpiac következetes kiépítésére, nem pedig a piacot helyettesíteni kívánó rendtartási konstrukcióra van szükség. Így megfontolandók:

- A széles körű — mennyiségi kvóták által behatárolt — árgaranciák mellett, illetve helyett az egyszerűbben adminisztrálható, piacokonform megoldások (intervenciós tenderek, a magántárolás támogatása, későbbi időpontra szóló felvásárlási szerződések stb.) előtérbe állítása.

- Az agrárpiac eredményes működésének előfeltétele a valóságos, működőképes piac kibontakozása, az ahhoz szükséges piaci intézmények kiépülése. Nélkülözhetetlen a piaci transzparencia javítása (átfogó piaci információs rendszer), szervezett, koncentrált piacok kifejlesztése, a gazdasági verseny élénkítése (a piaci szereplők kifejlesztése, a piaci szereplők számának gyarapítása, korszerű kereskedelmi formák, új áruforgalmi csatornák fejlesztése), a mezőgazdaság piaci alkotóerejének javítása, ezen belül a termelők csoportos értékesítésének előmozdítása, a szerződéses feltételek kollektív alkuval történő befolyásolása, a mezőgazdasági termelők érdekeltségének megfelelően működő beszerző-, feldolgozó- és értékesítő vállalkozások (jellemzően szövetkezetek) támogatása.

Az EU mezőgazdaságában sokszínű piaci intézmények segítik az agrártermelés alkalmazkodását. Azok kifejlődését az agrárpolitika is támogatta, beindulásukat pénzügyileg is segítette. Különösen kiemelkedő a korszerű felvásárló és feldolgozó (marketing) szövetkezeti szektor szerepe. Magyarországon is kívánatos lenne előmozdítani a mezőgazdasági szereplők önszerveződését, az egyéni és társas vállalkozások összefogását, a vertikális integráció különböző formáinak kifejlődését. Ez egyben a nemzetközi versenyképességnek is fontos feltétele.

További szükséges intézkedések:

- Az exporttámogatások új rendszerében a termékekben foglalt mezőgazdasági nyersanyagtartalmat szükséges — az európai szabályozás analógiájára — előtérbe állítani.

- A nemzetközi kötelezettségek vállalásával összhangban lévő, GATT-konform vámszabályozás, és az egyéb eszközökre támaszkodó piacvédelem kialakítása. Ennek nem szabad kizárnia a külföldi termékeket a magyar piacról, mert a potenciális konkurencia a hazai élelmiszer-gazdasági termelők alkalmazkodásának is előfeltétele. Az importvédelemnek azonban ki kell szűrnie a magyar piacra szállító országok, illetve régiók igen magas exporttámogatásából fakadó elfogadhatatlan versenyelőny hatásait.

- Lényeges a versenyszabályozás megfelelő működtetése, továbbá a nemzetközi követelményekkel is összhangban álló minőségi előírások alkalmazása.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy jelentős állami szerepvállalás nélkül a magyar mezőgazdaság gondjai nem oldhatók meg. Ugyanakkor úgy vélem, hogy az állami támogatás egész rendszerét, a mai helyzetnek megfelelően, valamint a kitűzendő agrárpolitikai célok realizá-

lása érdekében, szükséges újragondolni. Nagy a veszély az állami támogatást szolgáló források elaprózására, ami lerontja a támogatások hatékonyságát. Ezért a hatékonyan működő árutermelő gazdaságokat, és nem az önfogyasztásra termelő kisgazdaságokat kell támogatni. A mezőgazdaság korszerűsítése végett a földhasználókat (bérlőket, saját földtulajdonon gazdálkodókat) kell támogatni. Esetenként már a ma is meglévő vagy új támogatási formákra a mainál jelentősebb összegeket kell fordítani! Így pl. piacépítési, marketing promóciós programokat kellene indítani. Napirendre kell tűzni a közvetlen jövedelemtámogatás kérdését. Hiszen a GATT-egyezményben Magyarország is vállalta, hogy az agrárexport támogatását 6 év alatt 36%-kal csökkenti. Fejlesztési forrásokra van szükség a struktúra átalakítási programokhoz is. E támogatási arányok változtatása elősegíti, hogy az üzemviteli támogatások csökkenjenek. Számos egyéb kérdés átgondolása válik elkerülhetetlenné, amelyek elől nem térhetünk ki, hiszen olyan rendszert kell létrehozni, amely elősegíti a hatékonyság fokozását, és megkönnyíti a közös piachoz való alkalmazkodásunkat.

A mezőgazdasággal szemben támasztott követelmények (belső ellátás, jelentős export) nem alapozhatók meg a mezőgazdasági termelési tényezők mára nagymértékben elavult, elhasználódott színvonalának államilag is segített korszerűsítése nélkül. Mindez megkívánja a beruházás növelését, amelyet tartósan a mezőgazdasági termelés jövedelmezőképessége teremthet meg. Ha ezen a területen nem sikerül jelentős fordulatot elérni, a mezőgazdaság stagnál, sőt további hanyatlása következhet be. Márpedig az egész magyar társadalom érdeke, hogy az agrárgazdaság hozzájáruljon a gazdaság stabilizálásához, hiszen egy megújuló, fejlődő mezőgazdaság érdemi megrendelője a hazai vegyiparnak, a mezőgépiparnak és jelentős energiafelhasználó is. A mezőgazdaság racionálisan mással nem pótolható szerepet tölt be az elmaradott térségekben. Több évtizedes tapasztalat igazolja, hogy a mezőgazdaság technikai korszerűsítése, fejlődése akkor volt a leggyorsabb, ha az beilleszkedett az általános gazdaságpolitikába.

Az agrártermelés modernizációs programjának ki kell terjednie az élelmiszeriparra, az élelmiszerek bel- és külkereskedelmére, az agrárkutatásokra és az oktatásra. Enélkül a szervesen egybetartozó, de az elmúlt években széttört blokk racionális integrációs kapcsolatai nem teremthetők meg.

Ugyanakkor a magyar agrárgazdaság létérdeke a gyors stabilizációra épülő mielőbbi gazdasági fellendülés, ami egyedül képes megteremteni számára azt a hazai környezetet (piacbővülés, az anyagi-műszaki feltételek korszerűsítése, hazai háttérének kialakulása stb.), amely meghatározóan elindíthatja és folyamatossá teheti egy újra európai színvonalú mezőgazdaság kialakulását.

Közigazgatás, agrárgazdaság és kutatás

Megnyugtató érzés lehet valamennyiünk számára a jelenlévők létszáma. **S** úgy látom, az agrárium meghatározó személyiségei fontosnak tartották azt, hogy a mai tanácskozáson részt vegyenek.

Nem mondhatom, hogy nagyon fontos kezdetnek vagyunk a tanúi, csak bizonyos értelemben, mert hiszen ez az ágazat abban a hatalmas ívű fejlődésben, amit 1990-ig megért, mindig is támaszkodott a tudományra, a tudományos eredményekre és az Akadémiára. Inkább talán a korábbi kitűnő együttműködés újbóli megindításának vagyunk a tanúi, amire garanciát látok Glatz Ferenc elnök úr személyében, aki — az ágazat már eddig is meggyőződhetett erről — kifejezetten agrárbarát. Nagyon fontos időpontban kerül sor erre az újrakezdésre. Mégpedig azért, mert félúton vagyunk egy gazdasági-társadalmi rendszerváltás és egy Európai Unió csatlakozás között. Ennek a félútnak a két végpontja közötti óriási különbség azt mondatja velem, hogy hihetetlenül kevés idő áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy dolgainkat helyretegyük, és hogy meghatározzuk azokat az ösvényeket, amelyek mentén egy biztos és nagyon szükséges fejlődést kell az ágazatnak indukálnunk. A félút kiindulópontja, a rendszerváltás katasztrofális ágazati csökkenést okozott. Benet Iván drámaian mutatja be grafikonján, hogy az a visszaesés, ami a rendszerváltás tájékán bekövetkezett az ágazatban, nagyobb, mint amit a II. világháborúban szenvedett el mezőgazdaságunk. Az agrárkutatás helyzetéből kiindulva a Földművelésügyi Minisztérium szükségesnek látja a magyar agrárkutatás — nevezzük egyelőre nemzeti tanácsának — sürgős létrehozását, mert az olyan tarthatatlan helyzetben van, amit sem maga a kutatás, sem pedig a közigazgatás önmagában megoldani nem tud. Azért kívánjuk létrehozni ezt a tanácsot, hogy az az agrárkutatás helyzetét, nagyságrendjét meghatározza. Kijelölje azokat a témákat, amelyek feltétlenül továbbviendők és támogatandók, valamint meghatározza azokat is, amelyeket a szükség kényszeréből adódóan esetleg „jegelni” kell átmenetileg, mindaddig, amíg boldogabb idők nem köszöntenek az ágazatra. A konferencia nem határozta meg, hogy milyen legyen mezőgazdaságunk az EU-hoz való csatlakozás időpontjára, s erre jómagam sem vagyok hivatott, viszont az ágazati stratégiák meghatározására igen. Véleményem szerint a magyar mezőgaz-

daságnak magántulajdonon alapuló mezőgazdaságnak kell lennie, olyan-
nak, amely korszerű üzemszerkezettel, üzemformával és életképes üzem-
mérettel funkcionál, környezetkímélő termelést folytat, és biztos kiindulá-
si pontját, kvázi garanciáját adja a vidék fejlesztésének és a vidéken élők
emberi boldogulásának. Jogos minimum-követelmény ettől az ágazattól,
hogy a benne foglalkoztatottak és a benne szereplők olyan színvonalon
éljenek, mint ahogy azt a városi polgárság megengedheti magának. Mind-
ezek mellett meg kell felelnie — az Európai Unió csatlakozás feltételei-
nek, vagy azoknak a rendszereknek, amelyek az Európai Unióban jelenleg
is, a jövőben is működni fognak. Nekünk alapvető kötelességünk, hogy
abba az irányba vigyük az ágazat sorsát, amellyel ennek — a részben ismert,
részben még pontosan nem körvonalazott rendszernek képes megfelelni,
és ez a törekvés meg is van az ágazat irányításában.

Visszatérve arra, ami az ágazati stratégiát illeti, úgy gondolom, hogy
a nemzeti agrárprogramnak az agrárorientációs törvény nagyon fontos
része. Az agrárágazat különböző részeinek, tehát az állattenyésztésnek, a
növénytermesztésnek, a kertészetnek és az élelmiszeriparnak kijelöljük
azokat a kereteit, amelyekben működniük kell. Először feltétlenül szüksé-
ges egy helyzetértékelés. Meg kell határoznunk, hogy ma ezek az ágazatok
hol tartanak, és meg kell vizsgálni, hogy a feltételrendszer adott-e, és ha
nem, akkor milyen feltételrendszert kell megszabni. Végül, de nem utolsó-
sorban, meg kell határoznunk az egyes ágazatok szerepét, nagyságrendjét,
minőségét, hogy az egész mezőgazdaság, tehát a mezőgazdasági alaptevé-
kenység és az élelmiszeripar együtt a nemzetgazdaság fejlesztésének
milyen és hányadrésze része legyen. Az ágazati agrárstratégia is készül, és
szándékaink szerint elsősorban az Akadémia Agrártudományok Osztályá-
val egyeztetjük, s ezt követően tárnánk a közvélemény, illetve a szakma
elő. Az ágazati stratégia elkészítésénél a legmesszebbmenőkig figyelembe
vettük az érdekképviselők, a szakmai szervezetek, a kutatók, köztük az
akadémikusok véleményét.

Engedtessek meg, hogy ennek az együttműködésnek a jegyében ösz-
szegezzem a *kitörési pontokat*. Olyanokat, amelyeket legsürgősebbnek
ítélek munkatársaim nevében is, amelyeket a Földművelésügyi Miniszté-
riumnak és az Akadémiának közösen át kell tekintenie, mintegy alaptézis-
ként a munkánkhöz.

- Rendkívül fontos, hogy közösen áttekintsük a biológiai alapok
helyzetét, illetve meglétét. Ha megvannak, akkor megállapítani azt, hogy
mennyiben sérültek, miben szorulnak felújításra, és hogy hogyan használ-
juk fel ezeket a biológiai alapokat. Hiszen azok a számok, illetve az ezekből
következő lesújtó állapot, amelyeket a növénytermesztés és az állat-

tenyésztés részéről is élénk tártak az előadók, és amelyeket valamennyien igen jól ismerünk, nem tarthatók a továbbiakban. Nem tartható tovább, és a biológiai alapok sem indokolják — csak egy példát kiragadva — az öt és félezer literes tejtermelést. Gondoljunk csak arra, hogy Japánban, ahol ötven évvel ezelőtt a szarvasmarhát nem is ismerték, kilencezer liter az országos átlag! Hozhatnánk példát a növénytermesztésből és a kertészeti ágazatokból is. Nyilvánvaló, hogy ezeknek az eredményeknek más össze-
teví is vannak, nemcsak a biológiai alapok, de a biológiai alapot mint ki-
indulási pontot feltétlenül áttekintendőnek tartom.

– Ezt követően meg kell határoznunk, hogy mely ágazatok azok, amelyek kiemelten igénylik a figyelmünket, és az irányításban prioritást kapnak, és melyek azok, amelyek elfogadhatók a jelenlegi nagyságrendben. Lehetnek olyan ágazatok is az áttekintés után, amelyeket mai termelési színvonaluk alapján nem biztos, hogy tovább kell vinnünk.

– Tudományos megalapozottsággal tekintsük át, hogy mit kell értenünk az ún. komparatív előnyök alatt. Erről a szakmán belül örökös viták folynak. Azt természetesen el kell fogadnunk, hogy számottevő versenytárs nélküli előnyünk a szántóföld nagyságrendje, annak minősége és aránya. Az viszont már nem egyértelmű, hogy előnyként kell értékelnünk a hőösszeget, mert ez a mérsékelt égöv alatt általános. Nem hiszem, hogy a napfényes órák számát tekintve előnyben lennénk, sőt a Mediterráneumban lényegesen több a napfényes órák száma. Nem hiszek abban sem, hogy csapadékviszonyaink előnyként értékelhetők, mert hiszen kevés is, és az is rossz eloszlású. És főleg nem hiszek abban, hogy komparatív előnyként kell megfogalmazni a magyar mezőgazdaság olcsó munkaerejét, mert ez sokkal inkább szegény, mint előny. Úgy vélem, hogy ezeket tudományos megalapozottsággal sorba kell vennünk, mert óriási hiba lenne egy Európai Unió csatlakozás előtt abba a hitbe ringatni magunkat, hogy adottságainkat tekintve mi minden tekintetben különbek vagyunk, mint az európai társult országok.

– Feltétlenül át kell tekintenünk az agrárkutatás helyzetét. Igaz, hogy túldimenzionált volt a rendszerváltást megelőző években, de annak is megvolt a maga gazdasági oka. Meg kell találnunk az agrárkutatás helyét, nagyságrendjét, és meg kell találnunk azokat a kutatási témákat, amelyek feltétlenül továbbviendők. Erre annál is inkább jó esély van, mert a támogatási rendszerek mai állása szerint — az FM tárcáról beszélek — sikerül az 1995-ös 188 millió Ft-os pályázható összeget még 100 millióval megtoldani. Továbbá sikerült mintegy 200 millió Ft-ot elkülöníteni arra a célra, hogy a kutatóintézetek javítsák műszaki felszereltségüket, műszerezettségüket. Egyáltalán nem mindegy, hogy ezt az — egyébként összesség-

gében még mindig nem elegendő — pénzüsszeget milyen hatékonysággal, hogyan és mire fordítjuk.

– Bár még nem érlelődött meg az ideje, de el kell kezdenünk az agrár-felsőoktatás helyzetének áttekintését. Nem biztos, hogy jó döntés volt ennek az FM tárcától való elkerülése, de már látszanak a jelei annak, hogy szerencsésebb lenne, hogyha az FM-nek, a jelenlegi felsőoktatási törvény módosításán túlmenően is nagyobb szerepvállalása lehetne. Ha ezt nemcsak az FM, hanem tudományos megalapozottsággal, érvekkel alátámasztva más szaktekintélyek is kimondják, akkor talán eredményesen tudunk ebben a kérdésben együttműködni, annál is inkább, mert hiszen finanszírozási vitáink vannak az MKM-mel. Az előzetes számokat ismerve közölhetem, hogy az agrárkutatásra pályázható pénzüsszegeket 90 millió Ft-ban határozták meg, amit 120 millióra az MKM saját jószántából „feltornászott.” Elgondolkodtató, hogy azoknak a tudományágaknak, amelyeket a bölcsészkarokon oktatnak, 300 millió Ft van elkülönítve. Elgondolkodtató, mert úgy vélem, hogy mind a feltételrendszer, mind a forrásigény között van némi különbség az agrárkutatás és a bölcsészeti kutatások között. Hogyha arra 300 millió jut, akkor ugyanennek a forrásnak az agrárkutatásokhoz kb. 700 milliós nagyságrendet kellene biztosítani.

– Feltétlenül át kell tekintenünk a vidékfejlesztés kérdését. A támogatási lehetőségek is egyre inkább a vidékfejlesztés címszó alá tolnak. Azonban a vidékfejlesztés nemcsak az FM tárcánál van, hanem a KTM-nél is, és rajtuk kívül még két-három minisztériumnál. Ez a hatékonyság rovására vezethet. Kidolgozhatnánk egy javaslatrendszert a kormány részére, aminek az lehetne a rezüméje: hogyha a Balaton megérdemel egy rangos kormánybiztost, akkor a térségfejlesztés is megérdemel egy kormánybiztosi posztot.

– Utolsónak említem, mégis első feladataink között kell, hogy szerepeljen — és ez részben összefügg a már említett integráció kérdésével is — a mezőgazdasági alaptervékenység, a mezőgazdasági termelés és az élelmiszeripar viszonyának tudományos megalapozottságú meghatározása. Erre feltétlenül megérett az idő, mert a főágazat egészén belül minden ágazatban képződik nyereség. Azonban nem mindegy, hogy ez milyen arányban és kinél jelentkezik. Az integráció itt fog a kérdésbe bekapcsolódni, mert ha az ágazat egészében van nyereség, de ezen belül egyes részágazatok tönkremennek, ennek egyenes következménye az, hogy a vertikum teljes egésze előbb-utóbb összeomlik! Nyilvánvaló, ha egy láncszem valahol megsérül, akkor a termelési folyamat nem lesz gazdaságos.

Én ezeket tartanám a legsürgősebb kérdéseknek. A magunk részéről készségesek vagyunk mindezt kezdetnek tekinteni, és úgy gondolom, hogy a befogadókészség az Akadémia részéről megvan.

Piac és agrárium

Hazánk agrárgazdasága ma is az átalakulás, a rendszerváltás napjait éli. Visszatekintve az elmúlt évekre, megállapíthatjuk, hogy az átfogó célok, a változás fő irányainak kijelölése egyértelműen helyes volt. Magyarországon a mai gazdasági és politikai feltételek között a magántulajdonra épülő piaci mezőgazdaság kiépítésének nincs alternatívája. Az is kiderült azonban, hogy az átalakulás lényegesen bonyolultabb és összetettebb folyamat, mint ahogyan azt bárki is 1989–90-ben elképzelte. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy napjainkban a rendszerváltás befejezésének még mindig súlyos feladatait az EU-csatlakozásra való felkészülés ugyancsak összetett és nagy jelentőségű teendőivel együtt kell megoldani. Nem kétséges, hogy e feladatok sikeres megoldása csak egy kiérlelt és bizonyos fajta nemzeti konszenzuson alapuló agrárstratégia által vezérelt agrárpolitika alapján képzelhető el. Nagy megtiszteltetés és kihívás e stratégia tudományos megalapozására irányuló felkérés. A továbbiakban néhány gondolattal és javaslattal ennek a feladatnak a sikeres megoldását szeretném elősegíteni.

Agrárstratégia és nemzeti érdek

Szükségesnek tartom, hogy a nemzeti agrárstratégia tudományos alapjait négy igen fontos elemre építsük fel. Az első a nemzet egyetemes érdekei. Olyan stratégiát kell kidolgoznunk, amely az ország egyetemes érdekeit fejezi ki, amely az agrárszektort a nemzetgazdaság egészében szemléli és összhangban áll a nemzeti modernizáció valamennyi alapvető követelményével. Az MTA Agrártudományi Osztálya nem vállalhatja fel egyetlen érdekcsoport, így pl. az agrárlobby valamely szegmensének érdekképviselését sem. A kidolgozásra kerülő javaslatok nem válhatnak csak a termelők, vagy a fogyasztók, vagy valamelyik politikai párt törekvéseinek, érdekeinek kifejezőivé. Természeti erőforrásaink hatékony hasznosítása természetesen nemzeti érdek, és nyilvánvalóan az e célt tükröző stratégia megfelel az agrárszektor progresszív elemei törekvéseinek.

A másik fontos feladatunk, hogy objektívan értékeljük tényleges helyzetünket és adottságainkat. A stratégia megalapozásának kritikus követelménye az objektív helyzetelemzés, amelynek magába kell foglalnia:

– Az elmúlt néhány év, a rendszerváltás folyamatának értékelését. Ezt mindenképpen meg kell tennünk ahhoz, hogy a stratégia reális talajon

álljon. Tragédia volt ez vagy csak dráma, hol követték el a döntéshozók a legnagyobb hibákat? E kérdésekre azonban illúziók nélkül, és a tényleges alternatívák alapos átgondolása alapján adhatunk csak választ. Az egyéni helyzetből fakadó szubjektív megítélés súlyos hibák forrása lehet.

- El kell végeznünk mai teljesítményeink objektív és reális elemzését. Az ágazat egészének és az egyes termelési ágak helyzetének reális megítélésére van szükség. Ez azt jelenti, hogy a termelés természetes eredményei mellett vizsgálni kell a hatékonysági és a jövedelmezőségi mutatókat is, mégpedig nemzetközi összehasonlításban. Enélkül nagyon nehéz a jövőről beszélni. Valamennyi ágazati elemzés számára előzetesen meg kellene adni a követendő elemzési sémát. Ezt közgazdászoknak kell elkészíteni, hiszen az ágazati specialistáktól nem várható el sem a közgazdasági gondolkodás, sem a különböző mutatók ismerete. A reális nemzetközi összehasonlítás életbevágó, és ez majdnem teljesen hiányzik az ülésen elhangzottakból.

- A nemzeti stratégia harmadik középponti elemének kell lennie az átfogó célok és a megvalósítás érdekében alkalmazni kívánt eszközök kifejtése. Ennek kell képeznie a munka központi elemét, egyébként félfő, hogy az egész munka feloldódik a jó szándékú ágazati kinyilatkoztatások laza halmazában. Javaslom, hogy viszonylag rövid időn belül készüljön el a nemzeti agrárstratégia tézistervezete, ez kerüljön vitára és átdolgozva adjon iránymutatást a részmunkákhoz, majd azok befejezése után kerüljön újra vitára és lezárásra.

- Végül a nemzeti stratégia negyedik eleme annak figyelembevétele, hogy az agrárszektor nemcsak termelőágazatok, hanem intézmények, termelő vállalatok összessége is. Nem elegendő tehát csak ágazatokkal foglalkozni, sőt talán nem is szerencsés a stratégiát olyan mértékben ágazatokra bontani, ahogyan ez néha megjelenik. Mindenképpen külön vizsgálatot érdemel a gazdaságstruktúra, a különböző típusú üzemek jövője, az erre vonatkozó elképzelések, az üzemek konszolidációja. A kutatás egésze is fontosabb, mint az egyes ágazati részletek. Kellene tehát a munkának az ágazatok mellett egy intézményi/üzemi és funkcionális aspektust is adni.

Az agrárstratégia céljai

Az egész munka talán legkritikusabb eleme az agrárstratégia céljainak megfogalmazása. Nyilvánvalóan erre egyedül senki sem vállalkozhat. Egy lehetséges megfogalmazás, ami számomra elfogadhatónak tűnik, a következő:

- az élelmiszer-termelésben egyértelműen adott potenciális komparatív előnyeink hatékony kihasználását biztosító, nemzetközileg versenyképes élelmiszer-termelés megteremtése;

- a lakosság olcsó és megbízható élelmiszer-ellátásának biztosítása (nem arra gondolok, hogy mindent itt kell termelni, hanem arra is, hogy ami külföldön tartósan olcsóbb, azt be kell engedni!);

- a vidéki lakosság és mindenekelőtt az élelmiszer-termelésből élők jövedelemviszonyainak javítása;

- hozzájárulás a vidéki Magyarország felemelkedéséhez;

- a lehető legkedvezőbb feltételek megteremtése az ágazatban az EU-csatlakozás számára.

Nyilvánvalóan lehet a célokat még cizellálni, túl sok átfogó céltől viszont óvakodni kell, mert könnyen egymással ellentmondóvá válhatnak.

Az agrárpolitikai keret

Az agrárstratégia céljaihoz kapcsolódva kerülhet sor az eszközrendszer és az agrárpolitika legfontosabb jellemzőinek kifejtésére. A célok, az agrárpolitikai keret, valamint a struktúra (termelőágazatok) fejlesztésére vonatkozó elképzelések képezhetik a stratégia téziseinek fő alkotó elemeit.

Hatékonyság- és versenyképesség-centrikus agrárpolitika

A magyar agrárpolitika fő célkitűzése a hazai és a nemzetközi piacokon — a piacgazdaság körülményei és szabályai között — versenyképes és hatékony agrárgazdaság kialakításában jelölhető meg. A kormányzat feladata, hogy az agrárgazdaság számára fenntartsa, megteremtse e fő célkitűzés megvalósítására ösztönző gazdasági környezetet. Az árak, támogatások, adók, kamat-, árfolyam-, piac- és kereskedelempolitika olyan összehangolt alkalmazása kívánatos, amely a hatékonyságot és versenyképességet középpontba állítva kapcsolja a magyar agrár- és élelmiszer-termelést a világ agrárgazdaságához.

A rendszerváltás hátralévő feladatainak gyors befejezése

Magyarország agrárgazdasága az első, alapvető lépéseket megtette a magántulajdonon alapuló piaci mezőgazdaság felé. A gazdasági egyensúly hiánya, az ismert külpiaci gondok, párosulva a kormányzati politika bizonytalanságaival és szélsőségeivel a vártnál rögzösbbe teszik ezt az utat. Nem kétséges, hazánk rendelkezik a nemzetközileg versenyképes mezőgazdasági termelés minden természeti feltételével, többé-kevésbé világos az is, mit kell tenni e potenciál kihasználása érdekében. A magyar agrárpolitika legfontosabb feladata az, hogy kerülve az illúziók és előítéletek csapdait, mihamarabb megszüntesse a hatékony piaci mezőgazdaság kialakulását késleltető korlátokat, és befejezze a rendszerváltást. Meggyőződésem szerint a magyar mezőgazdaság nehéz helyzetéből csupán egyetlen út vezet-

het ki, mégpedig a magántulajdonra épülő, piaci mezőgazdaság minél gyorsabb, teljes és konzisztens kiépítése.

Átlátható és előre látható szabályozás — számottevő, de átalakuló állami támogatás

Az agrárpolitikai eszközrendszer talán legvitatottabb eleme a támogatás. Magyarország 1996-ban megközelítőleg a GDP 1,1%-át fordította a mezőgazdaság támogatására. Ez a támogatási szint — különösen, ha a mezőgazdasági termelés egységére vetítjük — jóval alacsonyabb, mint azokban a nyugat-európai országokban, amelyekhez hazánkat erős földrajzi és kulturális kapcsolatok kötik, de egyértelműen magasabb, mint azokban az országokban, ahol az egy főre jutó GDP szintje hasonló. A Világbank egyik agrárpolitikai tanulmánya szerint a közepesen fejlett országok túlnyomó többsége inkább megadóztatja a mezőgazdaságot, mint támogatja. Ez nem azt jelenti, hogy hazánkban ma bárki is kétségbe vonhatná a mezőgazdaság támogatásának indokoltságát. A nemzetközi mezőgazdasági piaci helyzet és az átmenet nehézségei egyértelműen nélkülözhetetlenné teszik a támogatásokat, a nagyságrend és a támogatás mechanizmusa azonban mindenképpen megfontolást érdemel.

A támogatások beavatkozást jelentenek a piaci mechanizmus működésébe. Amellett, hogy a nemzetgazdaság számára költségesek, lassítják és torzítják a termelők alkalmazkodását, az erőforrások hatékonyabb felhasználókhöz történő átcsoportosítását. Bár az elvi megfontolások jelentősége korántsem becsülhető le, a mezőgazdasági támogatások mértékét és formáit a gazdaság egészének állapota kell, hogy meghatározza. Nagyon fontos az, hogy a beavatkozások alapvetően a termelők piacokhoz való alkalmazkodását segítsék, és ne a piacok termelőkhöz való igazításával próbáljanak az agrárgazdaság gondjain segíteni.

Bár az agrártámogatások kétségtelenül költségesek, nem mondható, hogy a költségvetés hiányáért egyedül ezek a programok a felelősek. A mezőgazdaság támogatása eltörpül az állam kamatterhei, a nyugdíjak, az oktatás, az egészségügy és különböző szociális juttatások költségei mögött. Látni kell azonban azt is, hogy a mezőgazdasági támogatások bárminemű növekedése tovább növeli a költségvetési hiányt, és erősíti az inflációt. A jelen gazdasági helyzetben különös hangsúlyt kell, hogy kapjon a mezőgazdasági politika, ezen belül a támogatások makrogazdasági összefüggései. A költségvetési deficit, az infláció és különösen az árfolyam-politika kívül esnek az agrárágazat érdekképviselőinek szokásos érdeklődési körén. A mezőgazdaság rendelkezik olyan politikai erővel, amellyel elérheti a mezőgazdasági támogatások további növelését. Valószínű azonban, hogy a

nagyobb költségvetési deficit és az ebből következő magasabb infláció miatt a támogatások növelése végső soron negatívan hat vissza az ágazatra. A mezőgazdaság magas tőkeigénye, és a termelés finanszírozásához nélkülözhetetlen rövidtávú hitelek miatt a mezőgazdaságnak is érdeke az infláció csökkentése, valamint a belső és külső gazdasági egyensúly megteremtését szolgáló gazdaságpolitika sikere. Valószínűtlen ugyanis, hogy a rövid távon jelentősen megnövelt agrártámogatások is kompenzálni tudnák azt a veszteséget, amelyet az elmaradó egyensúlyhiány és az ezzel járó magasabb infláció az ágazatnak okozhat.

Ma a támogatások viszonylag összetett, bonyolult rendszer révén jutnak el az ágazathoz. Anélkül, hogy e rendszer egyes elemeit részletesebb elemzés alá vennénk, megállapítható, hogy a rendszer nem eléggé szelektív, és csak részben konform a piacgazdaság követelményeivel. Az exporttámogatások előnyeit jórészt a feldolgozó ipar és a külföldi vevők élvezik, és csak kisebb hányad jut a mezőgazdasági termelőknek. Feltétlenül kívánatos e rendszer olyan továbbfejlesztése, amely a támogatások abszolút növelése nélkül is javítja az ágazat pozícióit. A támogatási rendszer olyan továbbfejlesztése kívánatos, amely a leghatékonyabb mezőgazdasági tevékenységeket részesíti előnyben, meggyorsítja az átalakulási folyamat befejezését, ösztönzi a magánberuházásokat és segíti az egészséges bankrendszer kifejlődését.

A világgpiachoz kötődő árrendszer

Az árpolitika az agrárpolitika talán legfontosabb eszköze. Mezőgazdasági termelői áraink az elmúlt években fokozatosan közelítettek a világgpiaci árakhoz. Bár ez a folyamat még korántsem tekinthető befejezettnek, mivel a belső árarányok nem mindenben fedik a viszonylag nyitott piacú országokban kialakult arányokat, a termelői árak szintje egészében nem áll távol ezen országok átlagos árszintjétől. Nem kétséges ugyanakkor, hogy termelői áraink elmaradnak az EU-beli árszinttől. Ezek az árak azonban a közismert okok miatt nem használhatók reális összehasonlítási alappul. Hasonló az eredmény a fogyasztói árak nemzetközi összehasonlítása esetén is. A hazai élelmiszerek fogyasztói árai megközelítik, sőt néha meg is haladják a viszonylag nyitott mezőgazdasági piaccal rendelkező országokban kialakult szinteket.

A belső áraknak az infláció mértékét meghaladó növelésére irányuló törekvések tehát aggodalomra adhatnak okot. Meggyőződésem: mezőgazdasági termelőink jövedelmi problémáit nem elsősorban az „alacsony” árak okozzák. Az átmenet termelési problémái és a termelés sokszor alacsony hatékonysága, a tőke- és a likviditáshiány, párosulva a fejletlen belső

piac és a még mindig alacsony hatékonyságú feldolgozás kedvezőtlen hatásaival, okolhatók azért, hogy a gazdálkodó egységek túlnyomó többsége képtelen a jövedelmező termelésre. A hazánkban referenciául használható, illetve az exportban realizálnál tartósan magasabb termelői árszint ugyanakkor súlyos makrogazdasági kihatásokkal járna, nem beszélve a fogyasztói oldalon várható negatív politikai reakciókról. Agrárpolitikánk akkor jár el helyesen, ha a hazai árakat alapvetően a világgpiaci árakra építi, teret engedve annak, hogy a belföldi árak igazodjanak a tényleges keresleti és kínálati viszonyokhoz. Nemzetközi tapasztalatok szerint a minimál árprogramoknak elsősorban a szélsőséges piaci ingadozásoktól kell megóvni a termelőket. Ezek a mezőgazdaság rendszeres támogatásának kevésbé hatékony — esetenként különösen költséges megoldásai.

Fokozatosan liberalizálódó kereskedelempolitika

Az agrárpolitika további fontos eleme a kereskedelempolitika. Hazánk GATT-megállapodások keretében tett vállalásai a jelenleg érvényben lévő rendszer további jelentős átalakítását igénylik. A GATT-megállapodások végrehajtása várhatóan előnyös lehet a magyar mezőgazdaság számára, bár óvakodni kell e pozitív hatásokkal kapcsolatos túlzott várakozástól is. Az egyezmény eredményeként csökkenni fog, de még mindig számottevő marad a protekcionizmus a nemzetközi agrárpiacokon. Hazánknek a vállalt kötelezettségeket úgy kell teljesítenie, hogy mind a magyar agrár-gazdaság, mind a hazai fogyasztó érdekeit szem előtt tartsa. A tartósan viszonylag liberális importpolitika különösen a feldolgozott élelmiszerek területén a fogyasztók érdekeit szolgálja, és ösztönző hatású az élelmiszeripar megújulására is.

Gazdaságtípus, semleges hatékonyság- és konszolidáció-centrikus üzemi politika

A nagyüzemi mezőgazdaság átalakulása, az új gazdaságstruktúra kifejlődése hosszabb időt igénylő folyamat lesz. Rendkívül nehéz előre látni, milyen típusú üzemek válnak dominánssá, mikor fejeződik be a folyamat. Valószínű, hogy a magyar mezőgazdaságot meglehetősen hosszú ideig a mezőgazdasági üzemek változatos formái fogják jellemezni. Farmergazdaságok, szövetkezetek, különböző méretű tőkés gazdaságok és alapvetően önfogyasztásra termelő kis- és részes gazdaságok sokasága fog egymás mellett létezni.

A gazdaságos és hatékony mezőgazdasági struktúrára való átállást a lehetőségek szerint célszerű lerövidíteni. Mindenekelőtt a lehető leggyorsabban egyértelmű és világos földtulajdon viszonyokra van szükség.

A továbbiakban pedig alapvetően a piaci viszonyoknak és piaci módszereknek kell vezérelniük az üzemi struktúra fejlődését, elsősorban a hatékonyan működő földpiacon keresztül. A földtulajdonlást és a földhasználati, valamint tulajdonjogokat és a bérleteket minél kisebb mértékben szabad csak korlátozni. Egyszerűsíteni és olcsóvá kell tenni a tulajdon- és bérleti jogok átruházását is. Minél nagyobb mértékű a kormányzati beavatkozás a földpiac működésébe, annál lassúbb és költségesebb lesz az új gazdaságstruktúra kialakítása.

A nyugat-európai típusú és méretű családi gazdálkodás általánossá válása még hosszabb távon sem valószínű. Hazánk gazdaságilag nem engedheti meg a szabadpiaci viszonyok között nem életképes gazdaságok állami támogatásokkal történő tartós életben tartását. Ezért a családi gazdálkodás, egyáltalán a mezőgazdálkodás kívánatos üzemi méretét és formáját a támogatás nélküli, vagy viszonylag kis támogatással tartósan nyereségtermelésre képes üzemi méretben és formában kell keresni. A viszonylag nagyszámú magángazdaság az induláshoz nyújtott támogatások ellenére sem lesz képes a nyereséges gazdálkodásra. Súlyos hiba lenne e gazdaságok életben tartása az állami költségvetésből származó támogatásokkal. Az állami támogatásnak — ha egyáltalán erre sor kerül — az agrárgazdálkodás általános jövedelmi feltételeit kell javítania, a nemzetközi versenyképesség fokozását kell szolgálnia. Az állami költségvetés köldöksinórjától függő magánparaszti réteg könnyen a veszteséges szövetkezetekhez hasonló gazdasági és politikai tehertétellé válhat.

A termelő típusú mezőgazdasági szövetkezetek a nemzetközi gyakorlatban általában véve alacsonyabb hatékonyságúnak bizonyultak a magántulajdonra épülő, illetve családi gazdaságoknál. A piaci viszonyok fejlődése tehát mindenképpen elő fogja idézni a megmaradt, viszonylag nagyszámú mezőgazdasági szövetkezet további bomlását és átalakulását. Ezt a folyamatot nem célszerű adminisztratív úton befolyásolni — éppen szociális és politikai hatásai miatt —, hanem hagyni kell, hogy az önálló magángazdaságokhoz hasonlóan, a piaci folyamatok differenciáljanak. Várható és kívánatos a feldolgozó, értékesítő és beszerző szövetkezetek megerősítése. Ez az a forma, amelynek keretet kell adnia az átalakuló szövetkezetekből kinövő magángazdaságok fejlődésének, és amely támogatást, a kormányzat részéről pedig figyelmet érdemel.

Az agrár- és szociálpolitika világos különválasztása

A magyar vidék mai nehéz gazdasági körülményei között különösen fontos az agrárpolitika szociális aspektusainak helyi kezelése. Az utóbbi években az agrárágazat működését egymáshoz lazán kapcsolódó, nemegy-

szer inkonzisztens szabályok határolják be. Sok a bizonytalanság, fontos intézkedések elkésve, egy-egy konkrét helyzetet tükröző alkudozások eredményeként születnek meg. Mindenekelőtt szükség van tehát egy világos, egyértelmű agrárpolitikai keretre, egy átfogó agrárpolitikai döntéssorozatra, amely néhány évre előre megbízható kiindulópontot és viszonylag stabil, kiszámítható feltételeket teremt az egész szektor számára. Az USA-beli farm bill (mezőgazdasági törvény)-hez hasonló dokumentumban kellene átfogóan rendezni 3–4 évre vonatkozó érvénnyel az agrárpolitika fő céljait, és ehhez kapcsolódóan a célok megvalósítását szolgáló eszközrendszert, különös tekintettel az ágazat költségvetési kapcsolataira, az ártámogatás, az adópolitika és a külkereskedelem-politika alapelveire.

Nem kétséges, az agrárpolitika elválaszthatatlan a mindenkori kormányzó pártok politikai és gazdasági törekvéseitől. A javasolt agrártörvénynek lehetőség szerint ki kell fejeznie nemcsak az ágazatban működő termelők és azok érdekképviselői szerveinek törekvéseit, hanem összhangban kell állnia az ország általános gazdasági helyzetével, és nem utolsósorban a hazai fogyasztók érdekeivel is. Úgy tűnik, a hazai agrárpolitikai és agrárkereskedelmi döntésekre számottevő az egyre harsányabban megnyilatkozó termelői érdekképviselői szervezetek befolyása, míg a fogyasztók, a városi lakosság képviselői rendre hiányoznak az agrár-érdekegyeztető tárgyalások üléseiről. Az agrárpolitikai eszközrendszer gazdasági konzekvenciáit ezért világos, átlátható agrár-költségvetés kell hogy összefoglalja, amely megnyugtatóan kimutatja, hogy mibe kerül az adott politika megvalósítása és ki fizeti a számlát a GATT tárgyalásokon, és az sem valószínű, hogy a Közösség keleti irányban történő kibővítése önmagában elegendő lenne a CAP (az EU közös agrárpolitikája) lényegi módosítására, szemben a jelenlegi politika fenntartására ösztönző erőteljes belső érdekekkel.

Az elkövetkező évek magyar agrárpolitikájának alakításában a csatlakozás szempontjainak, a magyar agrárágazat integrációra való felkészítésének kiemelkedő szerepet kell kapni. Célszerű, ha az ágazat vezetése számottevő szellemi erőforrás koncentrációjával készül a csatlakozással összefüggő agrárpolitikai feladatok megoldására.

A nemzeti stratégia részeként ki kell dolgozni a magyar agrárpolitikai eszköztár fokozatos harmonizálásának programját. A CAP ár- és támogatási politikájának egyoldalú alkalmazása a csatlakozás előtt többszöröse-re növelné a mezőgazdasággal összefüggő költségvetési kiadásokat, nem beszélve arról, hogy mind a fogyasztóknak, mind a feldolgozó iparnak magasabb árakkal kellene szembenéznük. Ezért az látszik kívánatosnak, hogy hazánk mezőgazdasági árait és árpolitikáját csak a csatlakozással egy időben, az akkori körülmények szerint igazítsa az EU rendszeréhez.

A belépésig alacsonyabban tartott támogatási szint kedvezően befolyásolhatja a magyar agrárgazdaság csatlakozás utáni versenyképességét és elkerülhetővé teszi a termelés gazdaságpolitikai eszközökkel generált növekedését, nem beszélve az egyértelmű költségvetési megtakarításokról. Ez a stratégia ugyanakkor gyengítheti a termelési kvótákkal kapcsolatos magyar pozíciót. Egy ország ugyanis, amely EU-tagságra számít, a termelés belépés előtti felfuttatásával javíthatja pozícióit a termelési kvóták megszerzésében. Ebben a helyzetben rendkívül fontos lenne annak elérése, hogy Magyarország termelési kvótái ne a belépést közvetlenül megelőző időszak, hanem valamilyen más mutató, vagy a Társulási Szerződés (1990) aláírása idején elért termelési eredmények alapján kerüljenek meghatározásra, ha a belépés idején termelési kvóták egyáltalán alkalmazásra kerülnek.

Kutatás, oktatás, fejlesztés

Az agrárpolitikai keret további szempontjai a kutatás, oktatás fejlesztése és megújítása, valamint a modern államigazgatás és a korszerű információs rendszer kiépítése a stratégia sikeres megvalósításának alapvető feltétele. E megállapításokat nyilvánvalóan nem szükséges részletesebben kifejtenem. Nyilván lehetne folytatni a sort, azt hiszem azonban, hogy az általam legfontosabbnak tartott kérdéseket érintettem. A Sipos Aladár és Varga Gyula által elmondottak hasonló megközelítést tükröznek, és szerintem mindezek alapján az agrártézisek elkészíthetők.

NACSA JÁNOS

Agrárválság, regionális fejlesztés

Engedjék meg, hogy a professzori előadások után egy pillanatnyi politikus-véleményét tolmácsoljam. Magam az Európai Unió csatlakozási albizottságnak az alelnöke, az agrárkutatói albizottságnak pedig az elnöke vagyok. Ez a két terület is érintve volt az előadásokon. Miután az Országgyűlés mezőgazdasági bizottságnak is tagja vagyok, ezért az agrárgazdaság legfontosabb kérdésével szeretnék foglalkozni.

A részterületek képviselői bemutatták, hogy milyen termelés-visszaesés történt a mezőgazdaságban. Ezzel a termelés-visszaeséssel kapcsolatban, amely egyes ágazatokban még ma is tart, más ágazatokban pedig 30–33%-ot elérve megállt — azt a következtetést lehetne levonni, hogy a

mezőgazdasági termelés visszaesését az agrárválság okozta. Az agrárválságot azonban nem a mezőgazdasági termelés visszaesése idézte elő! Ennek mértéke óriási: 1989-ben a '88-as árakon számolva a bruttó mezőgazdasági termelési érték 304 milliárd Ft (kerekítve). Ebből a növénytermesztésre kb. 152 milliárd, az állattenyésztésre kb. 152 milliárd. 1993-ban ennek a teljes termelésnek az értéke 202 milliárdra esett vissza. A megoszlás hasonló. Ezt a mérhetetlen visszaesést — még egyszer hangsúlyozom — nem a korábban hozzáértő szakemberek hiánya okozta, nem természeti katasztrófa idézte elő, ezt a válság idézte elő. A válság pedig úgy definiálható, hogy szociális válság, termelési válság és ezeknek az összhatása. Mi a válság szociális része? Jelenleg mintegy másfél millió ember kénytelen megélni a mezőgazdaságból. Akkor, amikor a '80-as évek végén az árbevétel mintegy 34–35%-kal nagyobb volt, mint az utóbbi években, még akkor is csak 670 ezer embert foglalkoztatott a mezőgazdaság, tehát 800 ezer ember élt meg a mezőgazdaságból. Az adatok szerint tehát legalább 800 ezer ember viszszaaként a mezőgazdaságba, amely ugyanakkor csupán harmadannyi árbevétellel rendelkezik. Az 1994–95–96-os kormányzati beavatkozás (három év alatt a 250 milliárd Ft investálás) arra elegendő volt, hogy a mezőgazdasági termelés visszaesése megálljon, de arra nem, hogy ebből a termelés növekedése meginduljon. Ugyanis az 1993–94-es mélyponthoz képest maximum 0,2–2% pontnyi az eltérés, ez pedig stagnálást jelent. Ha pedig stagnálás van, akkor elgondolkodtató, hogy a rendelkezésre álló költségvetési támogatás hogyan képes biztosítani a mezőgazdasági termelés emelkedését. Sehogyan! Ha agrárválság sújtja a vidéket és a mezőgazdasági termelést, akkor az agrárválságot kell feloldani! Tudjuk, az agrárválság feloldásának időpontja és időhorizontja nem egy-két évre tehető.

A mezőgazdaság 1993–94-ben akkora bruttó nemzeti termelési értéket ért el a növénytermesztésben, mint korábban 1959-ben. Termelési értékét tekintve az összmezőgazdasági termelés is a '60-as évek szintjén áll. Az 1960-as évek gondolkodását kellene most felhasználni ahhoz, hogy megértsük a termelés háttéréből adódó viszonyokat, és nem az 1996-os évet, amikor — mi úgy gondoljuk — a '80-as évek gondolatiságának megfelelően a fejlesztést, a fejlődést, azaz a modernizációt tűzhetjük ki célul. Egészen nagyok a szakadékok. Akkorák, hogy leírásukhoz tudományos képzettség kellene. Csáki Csaba professzor úrral messzemenőleg egyetértek. Ugyanis a ma Magyarországon nincs agrárgazdasági szemszögből vett agrárirányítás. Ha agrárágazat-irányítás nincs, illetve ha az leszükül csupán földművelésre és növénytermesztésre, illetve az állattenyésztésre, akkor ebből lehetetlen rendszert vagy struktúrát kialakítani. Az agrárválság pedig ezen túlmenően még szociális funkció is, amely a maga tehetetlenségével szinte

ráteljeszik a termelésre — gondoljunk csak a cselédsorsra, a napszámok százazres számára. A műszaki fejlesztés általában nem a drága munkaerő miatt marad el. Ellenkezőleg, azért marad el, mert olcsó a munkaerő. Ma Magyarországon olyan olcsó a munkaerő, hogy sokkal egyszerűbb cseléddel megművelteni a földet. Ennek következményiről Stefanovits professzor úr beszélt. Az a mennyiségű belvíz, amely az Alföldet sújtotta, nagyobb részt az altalaj lazításával meg egyéb módokon elvezethető lett volna. De az utóbbi öt évben ilyen nem történt, a felszíni talajréteg úgy összetömörödött, hogy a víz megállt. Ott maradt alatta a termék is. Ezzel a gondolat-
tal arra szeretném irányítani a figyelmet, hogy Magyarországon a mezőgazdasági termelés valóban visszaesett, a mezőgazdasági termelés növelésével azonban nem lehet a válságot legyőzni. Ha pedig a válságot mással lehet legyőzni, akkor kormányzati összefogás kell annak érdekében, hogy a szociális funkciót, a vidéket ért egyéb hátrányos helyzetet megváltoztassa.

Horn Péter akadémikus úr említette itt az iskolatejet. Mi azt állítottuk, és ezt vittük a kormányzat elé, hogy a mezőgazdasági termelés visszaesésének ellenére igaz, hogy egyik évről a másikra, 1994-ről 1995-re szinte 35–40%-kal növekedett a nettó exportbevétel, amely 1,9 milliárd dollárt ért el. Ez azonban úgy következett be, hogy közben a fogyasztás csökkent. A fogyasztás azonban már nem sokáig csökkenthető. Pontosabban szólva: nem célszerű, hogy programként fogalmazzuk meg a fogyasztás visszafogását. Sőt, meg kell fordítani! Húzóerőt kell kifejteni annak érdekében, hogy természetesen is növekedjék az étel-miszer-felhasználás, a fogyasztás, hiszen ez fogja serkenteni a termelést. Ennek érdekében természetesen nemcsak az iskolatej jutott eszünkbe, hanem más, étel-miszerral kapcsolatos természetes támogatási formák is. Nem biztos, hogy szociális segílyt kell biztosítani a vidéken élők százazreinek, mert a szociális segíly adott esetben könnyen jön, nem kell hozzá munkát végezni, ennek 45–50%-a égetett szeszesital formájában lecsúszik a garaton. Jövedéki törvény alapján természetesen ennek van árbevétel hatása, de nincs foglalkoztató képessége, nincs árualap-növelő képessége, ebből következően nincs vidék-megtartó képessége sem! Tehát egy sor olyan tevékenység körvonalazható ezáltal és ezek által, amely egyben napjainknak nagyon fontos kormányzati és törvényhozási feladata is.

Amiért szót kértem: ne akarjuk a mezőgazdaságra hárítani az agrárválság legyőzését, ne akarjuk a mezőgazdaság nyakába varrni a teljes térségfejlesztést, hanem teremtsünk egy olyan összhangot és kompromisszumot, hogy ameddig az agrárgazdaság egyedüli gazdasági háttere a vidéknek, addig az agrárgazdaságot fejlesszük!

Életminőség: élelem, ivóvíz, környezet

Minden társadalom deklarált célkitűzése, hogy tagjainak megfelelő élet-körülményeket biztosítson. Más kérdés, hogy ezt hol, mikor, milyen mértékig és milyen feltételek között képes megvalósítani, a célhoz vezető út feladatait világos, egyértelmű, vonzó és reális koncepciókban, programokban megfogalmazni, s azok megvalósítására a társadalmat mozgósítani.

Az életminőség javítása vonzó célkitűzés. Mindenki szeretne jól, nyugodtan és kellemes környezetben élni. S ha értelmét látja, hajlandó is ezért tenni. Az élet minőségét az emberek karakterüktől, lehetőségeiktől, hagyományaiktól, befolyásoltságuktól és körülményeiktől függően különbözőképpen értelmezik. Az életminőség három elemét illetően azonban alig van véleménykülönbség (legfeljebb ezek hangsúlya változik tértől és időtől függően). Ez a három elem a következő:

- megfelelő mennyiségű és minőségű egészséges élelmiszer;
- tiszta ivóvíz;
- kellemes környezet.

Mindhárom szoros kapcsolatban áll a mezőgazdasággal. A mezőgazdaság termeli élelmiszereink túlnyomó részét, használva ehhez pazarlóan vagy takarékosan, ésszerűen vagy ésszerűtlenül, kímélve vagy kihasználva talaj- és vízkészleteinket. Ezért a mezőgazdaság és a talajhasználat Magyarországon jóval több, mint egy a termelési szektorok közül.

A fenntartható mezőgazdasági fejlődés egyik alapeleme: legfontosabb természeti erőforrásunkat képező talajkészleteink ésszerű hasznosítása, védelme, megóvása és sokoldalú funkcióképességének fenntartása. Ez mezőgazdaságunk és környezetvédelmünk egyik legfontosabb közös feladata, amely az állam, a földtulajdonos és a földhasználó, valamint az egész társadalom részéről megkülönböztetett figyelmet igényel, átgondolt és összehangolt intézkedéseket tesz szükségessé.

A fenntartható (ésszerű, gazdaságos, anyag- és energiatakarékos, környezetkímélő és társadalmilag is elfogadható) mezőgazdasági fejlődésnek nincs reális alternatívája Magyarországon! Nagyon leegyszerűsítve, a talajjal foglalkozók számára e célkitűzés hét feladatot fogalmaz meg:

1. A termőhelyi adottságok és a természeti kívánt növények termőhelyi igényeinek eddiginél jobb összehangolása:

- jobb területi koordináció: az adott termőhelyi viszonyoknak legjobban megfelelő művelési ág és vetésszerkezet („Termesszünk mindent ott, ahová való!”);

- a természeti kívánt növények „alakítása” az adott termőhelyi viszonyokhoz („tájfajták” nemesítése);

- a termőhelyi adottságok megváltoztatása az adott növény (fajta) termőhelyi igényeinek megfelelően (agrotechnika, melioráció).

2. A természeti viszonyoknak és a tájnak megfelelő méretű és alakú mezőgazdasági táblák rendszerének kialakítása (tulajdonviszonyok rendezése, infrastruktúra).

3. Talajdegradációs folyamatok (talajerózió, savanyodás, szikesedés, a talajszerkezet leromlása, biológiai degradáció) megelőzése, mérséklése.

4. A termesztési folyamat során keletkező szerves anyagok (növényi tarló- és gyökérmaradványok, állati ürülék és vizelet, feldolgozási melléktermékek, káros anyagokat nem tartalmazó hulladékok stb.) minél teljesebb visszacsatolása a természetes anyagforgalom körfolyamatába (recycling).

5. A talaj felszínére jutó víz talajba szivárgásának és talajban történő hasznos tározásának elősegítése, ezáltal a talaj (éghajlati okok miatt feltételezhetően egyre gyakoribbá váló) vízgazdálkodási szélsőségeinek (aszálybelvíz) mérséklése.

6. A növény igényeihez, tápanyagfelvételi dinamikájához és a termőhelyi viszonyokhoz (időjárás, talajviszonyok) igazodó ésszerű tápanyagellátási rendszer (szerves- és műtrágyahasználat) minél általánosabbá tétele. Egyaránt feltétele ez a gazdaságosságnak, valamint a káros környezeti mellékhatások (talajsavanyodás, vízkészletek tápanyagterhelése stb.) eredményes megelőzésének, minimálisra mérséklésének.

7. A talajszennyez(őd)és megelőzése, bizonyos tűrési korlátok között tartása.

Fenti alapelvek ismertek. Pontos részleteiket, technológiai feltételrendszerüket azonban jórészt további tudományos kutatásoknak és elemző szintéziseknek kell meghatározniuk. Mégpedig figyelembe véve az Európához történő szervezeti csatlakozásunk feltételeiként megszabott minőségi, illetve harmonizációs kötelezettségeket.

A fenti követelményeket kielégítő termesztési technológiákat az oktatás, nevelés és tájékoztatás legkülönbözőbb szintjein és formáin kell megismertetni. Megfelelő jogszabályok és gazdasági szabályzók rendszerét kell létrehozni, ami az ésszerű eljárások betartására ösztönöz, sőt, ha kell, kényszerít. Mindenekelőtt azonban olyan osztársadalmi tudatot és morált kell kialakítani, ami a „fenntartható fejlődés” hét részelemét egyaránt elismeri, s hajlandó tenni is érte. Még akkor is, ha egyéni érdekeivel az pillanatnyilag ellentétes.

A kutatás elsőbbsége

Egyetlen területre szeretnék koncentrálni. Nevezetesen: nagyon sok potenciálról hallottunk a mai nap, amely alapvetően meghatározza agrárgazdaságunkat. Én egyet szeretnék hozzátenni, ez pedig a szellemi potenciál. Azt hiszem, nagyon örülhetünk annak, hogy hangsúlyt kap a versenyképesség, a hatékonyság. Ez pedig megvalósíthatatlan anélkül, hogy növelnénk a szellemi tőkét, a szellemi hozzájárulást a mezőgazdaság bármely területén. Azt hiszem, ez a tanácskozás nem lesz sikeres, hogyha nem tud közös nevezőre jutni abban, hogy elsőbbséget kell adni a kutatásnak és a technológiai fejlesztésnek. Úgy vélem, hogy a versenyképességünkön túl a csereképességünk meghatározója az, hogy az igen felgyorsuló technológiai versenyben egyáltalán partnerei legyünk az európai országoknak. Kulcskérdésnek tartom azt, hogy a kutatás — legyen az akár alkalmazott, akár pedig alapozó — prioritást kapjon!

KÁDÁR IMRE

Iparszerűség, hatékonyság, környezetvédelem

A vitaindító előadások részletesen áttekintették agrárgazdaságunk jelenlegi helyzetét, utaltak az elmúlt évtizedek viszonyaira, illetve érintették a jövő lehetséges alternatíváit. Agrokémikusként talajaink tápanyag-gazdálkodásáról, a műtrágyázás és a környezetvédelem kapcsolatáról, valamint a kutatás és a szaktanácsadás időszerű feladatairól kívánok szólni.

Századunk első felében a termések stagnáltak. Műtrágyázás gyakorlatilag nem folyt, a termésekkel felvett fő tápelemek mintegy 1/3-át volt képes a szervestrágyázás pótolni. A '60-as, '70-es évekkel fellendülő műtrágyázás megszüntette a tápelemhiányt, nőttek a termések, a talajok ellátottsága javult. A természetben tudatosult, hogy még az átmeneti tápelemhiány is jelentős hozamkieséshez vezethet, a túladagolás azonban a termést ritkán vagy kevésbé csökkentheti. Vesztesége csupán a feleslegben kiadott, államilag dotált olcsó műtrágya volt.

A '70-es évek közepétől a '80-as évek végéig a túltrágyázás országos méreteket öltött. Mozgatója a maximális termésekre való törekvés, illetve a korlátlan exportlehetőség kihasználása. Mivel a nagy termés állandó tápelembőséget feltételez, ebben a rendszerben a környezetszennyezés még szakszerű műtrágyázás esetén sem kerülhető el. Az ország kvázi műtrágyaéhségét növelheti, hogy az eladásban érdekelt a gyártó, a kereskedő, a megbízást elnyerő kutató és oktató, a termelési kvóták bővületében tevékenykedő (korábbi) FM hivatalnok stb. A dolog abszurditására jellemző, hogy szakmai körökben gyakran már nem is a gazdaságos műtrágya-optimumról vitáztak, hanem a hibridek vagy fajták „műtrágyatűrő” képességéről. A '90-es években bekövetkezett drasztikus csökkenés a műtrágyahasználatban nem szakmai okokból következett be. A szemléletek, reflexek szakmai körökben nemigen változtak. A szaktanácsadást nem helyeztük új alapokra, a jelenleg is közkézen forgó régebbi vagy újabb ajánlások, illetve tanácsolt adagok jelentősen, esetenként néhányszorososan meghaladják a tudományosan igazolható igényeket. Szaktanácsadásunk „termésbiztonság” okán továbbra is túltrágyázásra ösztönöz, ill. a környezetszennyezés továbbra is beépített. A tudomány legújabb eredményeire épülő új tanácsadási rendszereknek a „környezetbiztonság” és gazdaságosság igényeinek egyidejűleg kell majd megfelelniük.

Mivel a szakszerűség még inkább felértékelődik, célszerű és elengedhetetlen az államilag támogatott szaktanácsadás, hiszen az új termelők enélkül esélytelenek maradhatnak. Mindezt környezetvédelmi és adat-szolgáltatási megfontolások is indokolják. Az agrárgazdaság egészének versenyképessége, kiegyensúlyozott fejlődése feltételezi a kutatás-oktatás-szaktanácsadás-termelésirányítás zavartalan működését. Mezőgazdaságunk fellendülése akkor következett be a múltban (lényegében a múlt századnak és e századnak '70-es éveiben), amikor a földművelési tárca, illetve az állami politika mindezt megértette és felvállalta.

Nem hallgatható el, hogy amennyiben a műtrágyázás és gazdálkodásunk jelenlegi színvonala fennmarad, tartós termés-csökkenéssel kell számolnunk, terméseink akár a '60-as évek átlagai körül állandósulhatnak. A műtrágyák állami szubvenciója azonban nem kívánatos. Utóbbi pócsékoláshoz, környezetszennyezéshez, a helyi erőforrások (istállótrágya, melléktermékek, komposzt) kihasználatlanságához vezetett a '70-es és '80-as években. A tápanyagszegény talajon gazdálkodó rászorulóknak műtrágyaellátását zöldhitel keretében lehet és kell biztosítani, hiszen gyorsan megtérülő beruházásról van szó. Az ország reálisan becsült távlati műtrágyaigénye feltehetően nem haladja meg majd a '80-as évek felhasználásának felét.

A műtrágya környezetszennyező anyaggá válhat a felhasználás helyén, ha nem a talaj és a növény igénye szerint alkalmazzuk, túladagoljuk. Szennyezheti nemcsak a talajt és a talajvizet, hanem a légkört is nitrogén-oxidokkal, illetve amikor a szálló porral, talajjal a levegőbe kerül. Jelentős szennyező maga az előállító vegyipar, a szállítás, a tárolás és a kiszórás. A műtrágya „szükséges rossz”, amely az árutermelés során fellépő tápelemhiányt pótolja. Jól ellátott talajokon és zárt elemforgalmú gazdálkodásban elhagyható, illetve biogazdálkodás folytatható. Tápelemszegény terméketlen talajon azonban Mengyelejev nagy orosz vegyész megállapításait kell hangsúlyoznunk: „Műtrágyával a talaj hibáit korrigálhatjuk és orvosoljuk”. Itt a műtrágyázás egészségesebb talajt, talajéletet, növénytakarót, végső soron állati és emberi közösségeket jelenthet.

Műtrágyáink általában savanyítanak, főként a N-műtrágyák. Nehézfémekkel, mikroelemekkel elsősorban a P-műtrágyák szennyezettek. A hazánkban használt szuperfoszfátok azonban kadmiumban szegények, így talajaink nem szennyeződtek ezzel a veszélyes elemmel. A talajtani és takarmányozástani vizsgálatok ugyanakkor egybehangzóan arra utalnak, hogy pl. a Nyírség elsavanyodó talajain ugrásszerűen megnőhet a kadmium mobilitása, amely a dohánylevélben és a legelő tehén tejében egyaránt nyomon követhető. Környezetvédelmi okokból is indokolt e talajok meszezése, állami támogatást feltételezve.

Ismereteink zöme szabadföldi kísérletekből származik, a kísérletügy felkarolása elengedhetetlen. A jövő kutatási prioritásai természetesen mások, mint a '60-as években. A NPK tápelemek mellett vizsgálunk kell az egyéb esszenciális mikroelemek és a talajszennyező nehézfémek sorsát. E kísérletek nélkül nem alakíthatók ki ellátottsági vagy szennyezettségi határértékek, amelyek a szükséges beavatkozásokat megalapozhatják. Hangsúlyozni kell, hogy ezek a kutatások másutt és mások által nem végezhetőek el, az említett vizsgálatok mélysége és szélessége szabja meg a magyar talajvédelem, szaktanácsadás, gazdálkodás, és végső soron a hazai lakosság életkörülményeit.

A mezőgazdasági tevékenység és a kutatás összefonódik a környezetvédelemmel. Az egyes elemek funkcióit és forgalmát ma már nem vizsgálhatjuk a talaj-növény rendszerre szűkítve. A jelenségeket összetettségükben kell vizsgálni, úgy, ahogy azok a természetben megnyilvánulnak. Erre módot nyújt a tudományközi együttműködés. A légkörfizika, hidrológia, takarmányozás, állat- és humán élettan képviselőivel közösen dolgozva nyomon követhető a levegő-talaj-víz, illetve az egész tápláléklánc elemforgalma.

A talajnak és a mezőgazdaságnak ez idáig főként termelési funkciót tulajdonítottunk, multifunkcionalitásukat szem előtt tévesztve. Nem lehet

újra célunk 15 millió tonna gabonát és 9 millió hízott sertést termelni. Inputként kezelve a talajt, import energiával, támogatott műtrágyával, hegyoldalakon kukoricát termelve. Mindez kevés embernek adna munkát és környezetpusztulással járna. A talaj, a mezőgazdaság és a vidék élettér, ökológiai és szociális funkciókkal. Élelmiszer előállítás mellett ipari és energetikai célú nyersanyagokat termelhet, helyet adhat a turizmusnak, helyi vállalkozásoknak. Ehhez infrastruktúrát, támogatást igényel.

Összefoglalóan: kívánatos lenne az „iparszerű” jelzővel illetett mezőgazdaság maradványainak mielőbbi felszámolása, ha az elkülönült nagyábrás monokultúras iparszerű növénytermesztés, extrém műtrágya és növényvédőszer igényével, valamint a természetellenes iparszerű nagyüzemi állattartás — kezelhetetlen hígtrágya és hulladéktömegével együtt, végleg eltűnne. Megemlíthető, hogy a nagy tömegű szerves trágya, hígtrágya és szennyvíz nagyobb környezeti veszélyt jelenthet, mint a jobban ellenőrizhető és kézben tartható műtrágya. A növénytermesztés és az állattenyésztés újbóli összekapcsolása emberi léptékű gazdaságokban megvalósíthatná a gazdálkodás természetes elemforgalmát, sok esetben feleslegessé téve a műtrágyák alkalmazását. A növényi melléktermék és az állati trágya nem kezelhetetlen hulladékként jelenne meg, hanem az üzem megbecsült tápanyagforrásaként.

BOCZ ERNŐ

Elemzés — szintézis — alkalmazás

Tegnap [1996. december 4-én] fejeződött be Debrecenben egy háromnapos angol–magyar kollokvium, ahol lemérhettük a kutatás és az oktatás fejlődését, fejlődési irányát. Nagy előrelépés, hogy az analízis mellett Angliában a szintézis végzésére is iskolák alakultak! Döbbenetes viszont a nagyfokú érzéketlenség a szintézist követő alkalmazás tudománya iránt.

Legutóbb a Debreceni Akadémiai Bizottságban Teller Edével találkoztunk, és kérdéseket tehattunk fel: az atomenergia felszabadításához — az atombomba felrobbantásához — még mennyi tudományt kellett hozzátenni, és ez az alkalmazás mennyire számított tudományos tevékenységnek? Válasz: A tudomány nagy birkózása igazán ekkor kezdődött, a részletekről azonban nem beszélhetek, mert az titok. Bár ilyen mítosz és titok lengene minden alkalmazás, minden újabb alkotás felett, hogy az új tudományos eredmények minél jobban szolgálják a társadalom boldogulását.

„Lépj már egyet előre!” — mondta Széchenyi. Glatz Ferenc, az MTA új elnöke teljesíti ezt a kérést, hiszen a tudomány várát „támadásra mozgósította”, a tudomány összességét — a haza jobbítása céljából — cselekvésre, alkotásra bírta.

Külön öröm és köszönet érte, hogy az MTA az első átfogó tanulmány elkészítését a mezőgazdasággal kezdte. Biztosak vagyunk a hallott, csodálatosan kristálytiszta program teremtő sikerében.

BENET IVÁN

Rendszerváltás és agrárgazdaság

Hozzászólásomban csupán néhány kérdésre térek ki, ott folytatnám, ahol Horn Péter akadémikus abbahagyta, és konkrétizálom a Buzássy Lajos helyettes államtitkár úr által mondottakat.

A magyar mezőgazdaság termelésének 1925–1995 közötti alakulását mutatja az 1. ábra. A kérdéses hét évtizedet számos fordulópont jellemzi. Erre az időszakra esik az 1929–33-as nagy világgazdasági válság, a II. világháború, az 1945–47-es földosztás, majd az 1959–62 közötti tömeges kollektivizálás és az 1989 utáni agrárátalakulás, a rendszerváltás keretein belül. A grafikon meghökkentő tanulságokkal szolgál: magyar agrártörténet említett hét évtizedében az 1989 utánihoz hasonló visszaesés, illetve összeomlás nem volt. Méreteit tekintve felülmúlja a II. világháború idején történt visszaesést. Bármennyire meghökkentő, de ez mind a piacgazdaságra való áttérés, a tulajdonviszonyok reformja stb., stb. címszó alatt ment végbe hazánkban.

Érdemes néhány szót szólni az 1929–33-as válságról. A válság esetenként katasztrofális hatása mellett is ki lehet jelteni, hogy a mezőgazdasági termelés visszaesése viszonylag mérsékelt volt. A II. világháború következményei számos forrásból ismertek. A grafikon mutatja az 1959–62 közötti tömeges kollektivizálás időszakát is. Ez a visszaesés is lényegesen kisebb, a nettó termelést tekintve 10%-os volt, a bruttó termelést tekintve pedig nincs hanyatlás. A már említett 1989 utáni agrárátalakulásra vonatkozóan célszerű kissé részletesebb vizsgálatot is végezni.

A mezőgazdasági termelés 1950 és 1995 közötti 45 évében látható, hogy hogyan alakult a mezőgazdaság — benne a növénytermesztés és állattenyésztés — teljesítménye (2. ábra). A mezőgazdasági termelés színvonalára 1993-ban közelíti meg az 1965 körüli színvonalat, és valamivel felette van a tömeges kollektivizálás idején mutatkozó termelési nívónak.

Napjaink jellemzője, hogy a fajlagos műtrágya-felhasználás a kollektivizálás körüli időszak színvonalára esett vissza, az állatállomány pedig szintén ijesztő képet mutat. (3. ábra)

Elég talán arra utalni, hogy a szarvasmarha-állomány nagysága 1995-ben kb. megfelel a háborúban megtizedelt 1945. évi szarvasmarha-állomány nagyságának, ilyen értelemben 50 év alatt szinte nem történt semmi, a sertésállomány pedig az 5 millió körüli nagyságával a háború előtti 1938. évi színvonal közelében van.

A magyarországi visszaesést más aspektusból is megvizsgálhatjuk. Ez az aspektus néhány volt szocialista országgal való összevetés (4. ábra). 1988 és 1995 között csupán a szlovén és a lengyel mezőgazdaság termelési színvonala nem változott lényegesen. Lengyelország mezőgazdasága — ha szabad ezt mondani — a szocializmus időszakában nem tudott a magyarhoz hasonló eredményeket felmutatni, de mindig is exportorientált volt, kollektivizálás nélkül. Ha megnézzük a magyar adatokat, ebben a mezőnyben 37%-os csökkenést regisztrálhatunk. Ennél jelentősebb visszaesés csak a Balti-köztársaságok mezőgazdaságára jellemző, ahol a visszaesés durván együttesen 50% körülinek mondható. Jelentős visszaesés következett be a Cseh Köztársaságban, Bulgáriában és a Szlovák Köztársaságban is, de annak mértéke alatta marad a magyar számadatnak. Mindez utal arra, hogy a volt szocialista országok agrárátalakulási koncepciójával valószínűleg problémák vannak, illetve a gyakorlati végrehajtás során jelentős problémák merülhettek fel.

Az elemzéshez hozzátartozik az EU-val való összevetés (5. ábra). Az 1988–1994 közötti időszakban az Európai Unió 12 országának mezőgazdasági termelése lényegében véve stagnál. Belgium, Dánia, Hollandia azonban érzékelhető módon növekedést tudott felmutatni. Ha figyelembe vesszük a volt szocialista országokban a mezőgazdasági termelés drasztikus visszaesését, valamint az EU mezőgazdaságának említett stagnálását, világos, hogy a világtermelésben a volt szocialista országok mezőgazdaságának részaránya szignifikáns módon csökkent, ha pedig csak az európai kontinenst vesszük figyelembe, akkor arányeltolódás következett be Nyugat-Európa javára, Kelet-Európa rovására.

Ezen megállapítások néhány gondolatot sugallnak az EU-ba való belépésünkkel kapcsolatosan. Itt kapcsolodom Varga Gyula professzor előadásához. A jelen helyzet abnormális volta világosan bizonyítható, más kérdés, hogy Brüsszeltől milyen reakálás várható el. Általában a tárgyalásokon a belépést, a csatlakozást megelőző éveket veszik bázisként figyelembe, ez a színvonal képezi az alapját a támogatásoknak, illetve a termelési kvótáknak. Magyarországnak létérdeke, hogy ne az 1990-es évtized

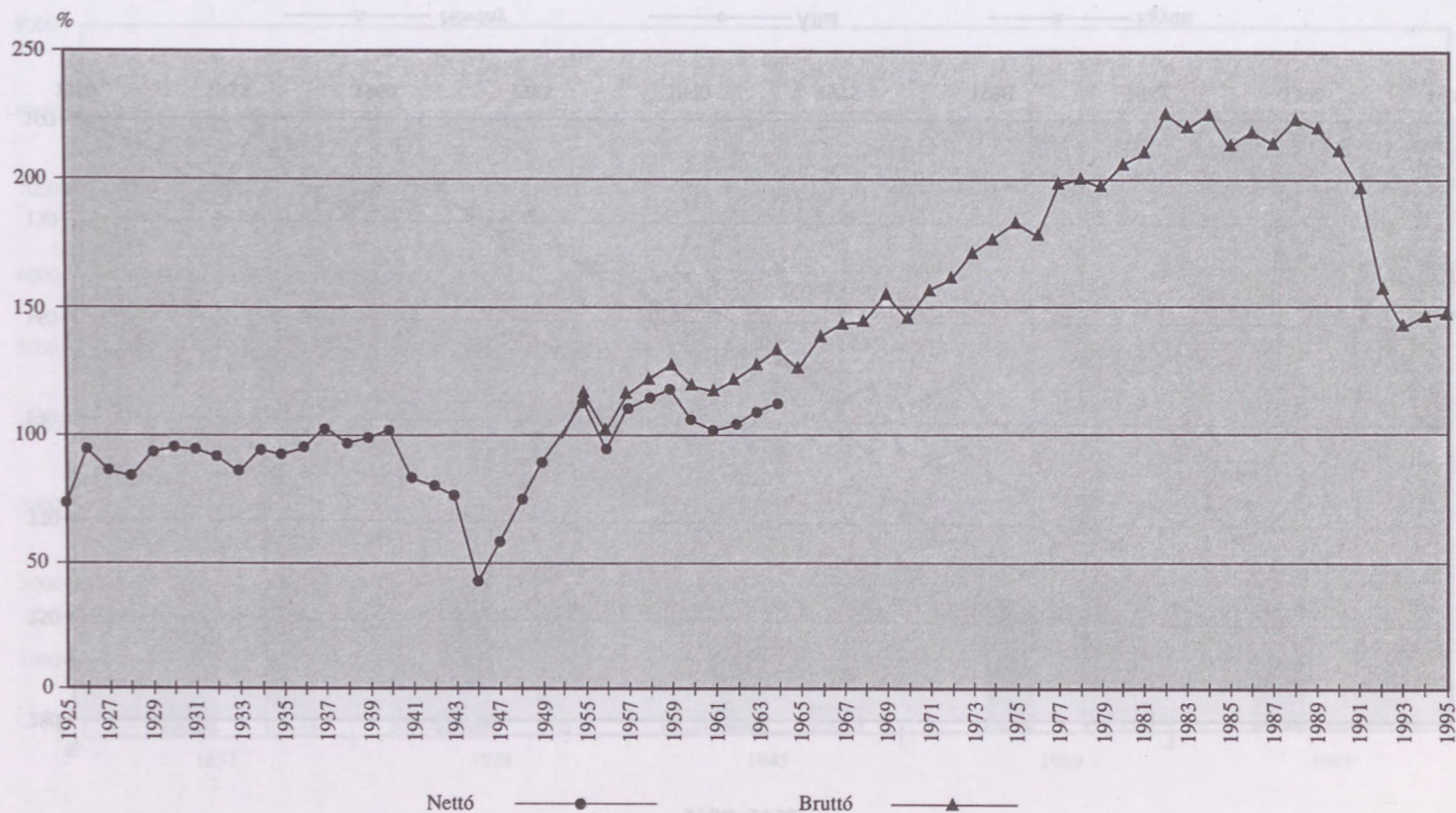
közepére jellemző — saját történelmi mércénkkel nézve szégyenletes — termelési színvonal szolgáljon kiindulási alapul. Kérdéses, hogy milyen kompromisszum árán lehet ennek érvényt szerezni.

A másik megemlíthető gondolat, hogy ezek a tárgyalások nagy valószínűséggel előre jelezhetően befagyasztják, vagy felülről korlátozzák a magyar mezőgazdaság növekedési lehetőségét. Mindez azt is jelenti, hogy ma még bizonyos értelemben nemzeti keretek között a magyar agrárkormányzat eldöntheti, hogy „ötről-hatrá” viszi-e ezt az ágazatot, és az EU-val való tárgyalások megkezdéséig valamivel javítja tárgyalási pozícióinkat. A megegyezés után ez már nemzeti keretekben még ilyen értelemben sem valósítható meg.

Harmadszor utalni szeretnék én is a nemzetközi összefogás szükségességére. Ismert dolog, hogy 1995. január 1-től három új tagja van az Európai Uniónak. Ha tanulunk az ő tapasztalataikból, több dolgot megkönnyíthetünk az elkövetkezendő években magunk számára. A finn, a norvég és a svéd delegáció tárgyalási pozíciójában bizonyos összehangoltság volt felfedezhető. Ennek is eredménye az, hogy a közös agrárpolitika eszköztárát sikerült az úgynevezett északi fekvés miatti támogatással gazdagítani. Ez a fajta támogatás ezeknek az új országoknak nagyon fontos volt, illetve lesz Norvégia esetében. Ha egyedül, vagy egymással harcolva próbálkoztak volna velem, elképzelhető, hogy ma nem lenne elfogadott az északi fekvés után járó támogatás a közös agrárpolitikában. Ez az egyszerű példa is arra hívja fel figyelmünket, hogy már a tárgyalások megkezdése előtt egyeztetni kellene a lengyel, a cseh, a szlovák és a magyar álláspontot, és ahol lehetőség van rá, bizonyos pontokon közös érdektől vezérelve együttes fellépéssel kellene megkísérelni a minél kedvezőbb pozíció elérését.

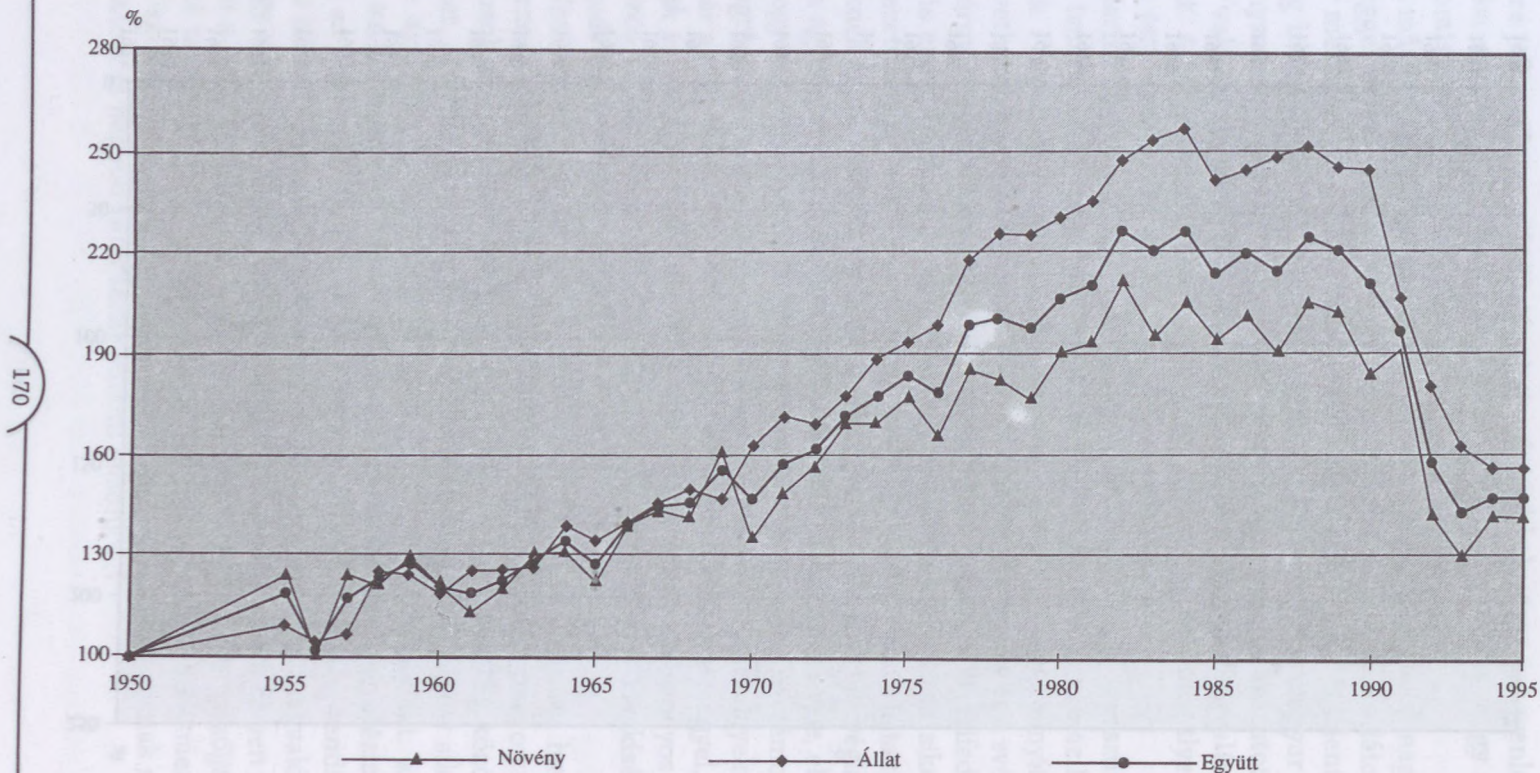
Nem szeretném, ha a sok probléma hallatán pesszimista hangulatban fejeznék be a konferenciát. A már látott 2. sz. ábrán nagyon sikeres periódusokat is megfigyelhetünk. Így például az 1965–1984 közötti két évtizedet, azon belül is az 1965–1974 közötti évtizedet. Ekkor sikerült a magyar agrárvezetésnek kifejlesztenie a magyar agrármodellt, amely a vegyes tulajdonviszonyokon, a nagybani és a kistermelés szintézisének alapul, és az agrárstruktúrában fontos szerep jutott a termelési rendszereknek. Az akkori agrárpolitika kidolgozásában és gyakorlati megvalósításában nagy szerepet vállalt Csizmadia Ernő és Dimény Imre. Ebben az időszakban a magyar mezőgazdaság Európa legdinamikusabb mezőgazdaságai közé tartozott. Eredményeinket nemzetközi szinten is elismerték. A sikeres agrárfejlődés hozzájárult az ország nemzetközi imázsának növeléséhez. Most is nagyon ránk férne valami hasonló...!

1. ábra

A mezőgazdaság nettó és bruttó termelése
1925–1995

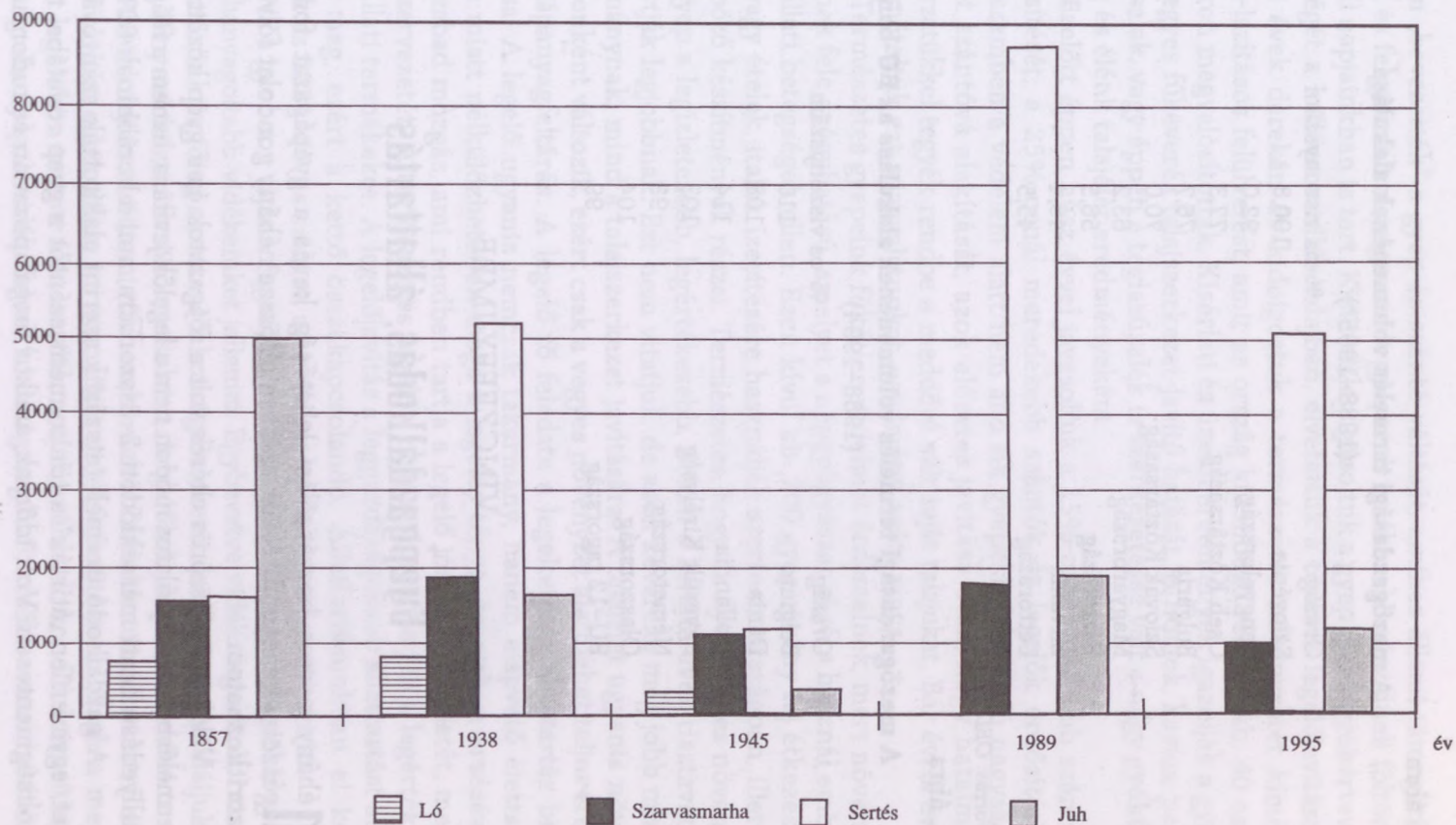
2. ábra

Mezőgazdasági termelés 1950-1995

3. ábra

Az állatállomány nagysága (ezer egyed)

4. ábra

A mezőgazdasági termelés volumenének alakulása (1988–1995*)

Ország	%-os viszonzszám
Szlovénia	100,8
Lengyelország	92,0
Cseh Köztársaság	77,3
Bulgária	76,7
Szlovák Köztársaság	70,0
Magyarország	63,2
Észtország	56,5
Litvánia	46,4
Lettország	45,5

*Forrás: OECD

5. ábra

A mezőgazdasági termelés volumenének alakulása az EU-ban (1988–1994)

Ország	%-os viszonzszám
Belgium	110
Dánia	108
Hollandia	114
Egyesült Királyság	103
Németország	98
Olaszország	104
EU-12 tagország	99

VINCZEFFY IMRE

Gyepgazdálkodás, állattartás

Néhány perces hozzászólási lehetőség kevés a gyepágazat fontosabb részeinek megemlítésére, ezért mindössze néhány gondolat fölvetésére szorítkozhatom.

Valóban 3–5-szörös eltérés volt a főágazatok és a gyep közötti értéktermelésben, ez sajnálatos módon nem a legelők javítása, hanem a főágazatok süllyedése miatt mérséklődött 2–3-szorosra, ami a korábbinak 60%-a.

A gazdálkodó üzemek tetszésük szerint alakították szántóvá a gyepet, egyszerűen „átírták” a tönkrement szántót a gyep rovatába, teljesen költségmentesen. Volt időszak, amikor megalapozatlan és tudománytalan

módon „bevezették” a gyepek és szántó váltását, amihez állami támogatást adtak, és felgyorsult a megmaradt gyepeink értékesebb részeinek föltörése, ami napjainkban is tart. Kísérletileg igazoltuk a gyepek élénk gyökértevékenységét a kellően szellős talajban, elvetettük a töréses legelőjavítást a '60-as évek derekán és kidolgoztuk a természetes növényzetet kímélő altalaj-lazításos felületetést, amit az ország különböző részein kb. 40 ezer hektáron megvalósítottak. Kísérleti és üzemi eredmények igazolják a gyepek és a vegyes fűkeverék talajszerkezet-javító hatását. A homok, kavics, pala, vörössalak, vagy éppen a téglazúzalék is szerkezetessé vált a nagy gyökértömeg és élénk talajélet eredményeként.

Ezelőtt éppen húsz évvel javasoltuk a 15%-osnál lejtősebb szántók gyepesítését, a 25%-osnál meredekebb szántók és legelők erdősítését, ezzel szemben a védelem alatt nem álló sík gyepekből hasonló nagyságú terület szántóvá alakítását, azok előzetes javítása után, hogy hatalmas gyökérzetükkel tegyék rendbe a meddővé vált saját talajukat. Bár évről évre megismételtük ezt a javaslatunkat, eredmény azóta sincs.

Természetes gyepeink föltétlen védelmet érdemelnek, mert növényzetüknek fele gyógyhatású, amelyet a népgyógyászat régóta használ emberi és állati betegségek ellen. Ezen kívül kb. 200 gyepp növény faj étkezésre való, vagy ételek, italok ízesítésére használják szerte az országban, illetve különböző készítmények részei. Természetes, hogy az ilyen vegyes növényzetű gyepek a legízletesebb, legértékesebb. Sokan a kiváló füvek tisztavetését tartják legjobbnak. Ezt nem vitatjuk, de azok keveréke még jobb mind takarmánynak, mind a talajszerkezet javítására. A talajélet ugyanis növényi fajonként változik, ezért csak a vegyes növényzet alatt lehet teljes értékű a tápanyagfeltárás. A legelő fő feladata a legeltetéses állattartás biztosítása. A legelő ugyanis nemcsak takarmány, hanem alapvető élettani hatása miatt nélkülözhetetlen maga a legelés ténye, az otthon érzésével való szabad mozgás, ami rendben tartja a legelő jószág ivari életét, megadja szervezetét. A természetes legelőn tartással nyerhetjük a legértékesebb állati termékeket. A legelőjavítás a leggazdaságosabb állattartást alapozza meg, ezért a kettő összekapcsolandó. Állattartásunkban el kell érünk az 1985–86-os szintet, ami világszerte elismerést váltott ki.

Ha a gyepeket a tájban figyeljük, azt tapasztaljuk, hogy a legtöbb gyepek a legelhanyagoltabb vidékeinket jellemzi. Egybevetve vidéki legelőink, ottani állattartásunk és főleg az ottani lakosság helyzetét, könnyen megtaláljuk a három tényező közti szoros kapcsolatot. Legelőink javítása lehetővé teszi állattartásunk fejlesztését, ami több embernek ad munkát, megélhetést. Ezért a legelőjavítás egyik része az átgondolt vidékfejlesztésnek. Csak a megjavított legelőkön tartott állatsordák, nyájak, ménesek, kondák biztosíthatják a még elhanyagolt vidéki falvak lakosságmegőrző, később vonzó hatását.

Tudomány és agrárfejlesztés

Az ezredforduló utáni agrárgazdaság fejlesztési feladatai csak széles körű tudományos alapokon képzelhetők el. Ezen belül igen jelentősek az ágazatfejlesztési kutatások és a térségi megalapozások, mivel kísérletes körülmények között kell meghatározni az ökológiai adottságok és az ökonómiai követelmények közötti kapcsolatot.

Az agrárgazdaság fejlesztésének is ki kell elégítenie a gazdasági növekedés racionális követelményeit. Ugyanakkor fontos szerepet kell játsszon a népesség megtartásában, és természetesen az egészséges környezet hosszú távú fenntartásában.

Abból következően, hogy az agrárgazdasági fejlesztések minden területen tudományigényesek, ezért a mindenkori támogatási rendszernek egy meghatározott része az agrárkutatások finanszírozását kell hogy szolgálja. Az agrárkutatási intézményrendszer sokszínűsége miatt kutatási programokban célszerű gondolkodni.

A konferencia a nemzeti agrárprogram tudományos megalapozását szolgálja, amelynek olyan átütő erejűnek kell lenni, hogy abban kifejezésre juthasson minden politikai párt szakmai elkötelezettsége.

HARNOS ZSOLT

Élelmiszeripar és informatika

Az európai élelmiszerpiac telített, s várhatóan ez a helyzet az ezredforduló után sem fog változni. Piacra kerülésünket az EU-hoz való csatlakozás után alapvetően két szempont fogja szabályozni: az EU-kvóták és az EU-szabványoknak megfelelő minőségi termékínálat. Nyilvánvaló, hogy ezen feltételek teljesítése elsősorban a termelőktől, feldolgozóktól függ, de a piacképesség kialakításában jelentős szerep jut az agrárágazat irányításának.

A versenyképesség egyik meghatározó eleme a jövőben az informatika lesz. Ezt a következők indokolják: az EU szabályozott piacára való bekerülés egyik lényeges eleme a stratégiai termékek esetében az, hogy folyamatos információk álljanak rendelkezésre a termelés, feldolgozás, kereskedelem és fogyasztás adatairól. Ennek feltétele a termékpályákat

nyomon követő, monitoring jelleggel üzemelő információs rendszerek kialakítása. Sajnos ilyenek ma csak elvétve találhatók, az ágazat irányítása nem támaszkodik rájuk, ami jelentős károkat okoz az agrárágazatban.

Az agrárágazat megalapozott stratégiai tervezésének is alapfeltétele a részletes informáltság az ágazat helyzetéről, a termelés és piac kockázati tényezőiről stb.

Az EU-szabványoknak megfelelő piacképes minőségi termékek előállításának a feltétele az, ha ismerjük a követelményeket és igazoltan a követelményeknek megfelelő alapanyagból és technológiával állítjuk elő a termékeket (eredetvédelem). E feltétel teljesítését nagymértékben elősegítené egy *Élelmiszeripari, Élelmiszerösszetételi Információs Rendszer* kialakítása. Ilyen kezdeményezések már történtek, de jelentősebb eredményekről még nem számolhatunk be.

Piaci versenyképességünk javítása, az ágazat irányításának elősegítésén túl a nemzetközi összehasonlító elemzések, valamint a táplálkozástudomány és élelmezés-egészségügyi kutatások térhódítása is megkívánja egy széles körű, a nemzetközi ajánlásokat figyelembe vevő élelmiszeripari információs rendszer létrehozását. Az információs rendszerrel szembeni elvárásokat a következők szerint foglalhatjuk össze:

- az élelmiszerek és élelmiszer-nyersanyagok minél szélesebb körét, nemzetközi egészségügyi szempontokat, standardokat figyelembe vevő információk közlése;

- az élelmiszer-termeléssel, -feldolgozással, -értékesítéssel, -kutatással foglalkozó hazai intézmények és tevékenységük monitoring jellegű részletes ismertetése;

- élelmiszeriparhoz kapcsolódó K+F és az ehhez tartozó bibliográfiai információszolgáltatás.

Az élelmiszeripari információs rendszer főbb felhasználási területei a következők:

1. Mezőgazdaság

- az élelmiszeripar, ill. az élelmezés-egészségügy elvárásainak megfelelő fajtaszelekció, nemesítés;

- az alapanyagok beltartalmi értékek és táplálkozásbiológiai szempontok szerinti nyilvántartása.

2. Élelmiszeripar

- a nyersanyag minőségi kritériumok szerinti átvétele;

- új tápanyag-összetételű termékek kifejlesztése;

- a termelés monitoring jellegű követése;

- a mintavételezési eljárások és szabványok kidolgozása, minőségellenőrzés;

- a különböző tápanyagbankok adatainak összehasonlítása, cseréje (INFOODS, EUROFOODS);
- az élelmiszerek egységes kódolási rendszerének kialakítása;
- az élelmiszerek elkészítése és tárolása alatt bekövetkező változások nyomon követése;

3. Kereskedelem

- marketing;
- élelmiszerek azonosítása;
- egységes, az összehasonlítást biztosító tájékoztatás az egészségvédelemről, valamint a táplálkozás kockázati tényezőiről.

4. Étkeztetés

- egészségügyi, illetve beltartalmi szempontok szerinti étrendek összeállítása, ellenőrzése és javaslatok készítése;
- az élelmiszercikkek tápanyagtáblázatainak szerkesztése.

5. Egészségügy

- táplálkozás-egészségügyi szempontok érvényesítése;
- egészségmegőrző és betegségmegelőző táplálkozási ajánlások kidolgozása;
- allergiás jellegű megbetegedések kockázatcsökkentése.

6. Oktatás

- a leendő szakemberek megismertetése a szakmához kapcsolódó információs infrastruktúra lehetőségeivel, valamint a tápanyagösszetételei vizsgálatok, a minőségellenőrzés és -szabályozás, a táplálkozási nevelési programok összeállítása és a K+F információs rendszerek használata területein.

MÁTYÁS CSABA

Defenzívában az agrártudomány

Azt hiszem, valamennyien nagy örömmel és megelégedéssel tapasztaljuk az MTA új vezetésének nyitottságát és kezdeményezőképességét, amelynek fontos eredménye lehet a tervezett agrárstratégia megfogalmazása.

Erre a nyitottságra és kezdeményezőképségre ma nagy szükség van, én a sokféle indok közül a tudomány térvesztését, súlyának csökkenését szeretném kiemelni. Sajnos defenzívába szorultunk több vonatkozásban. Egyrészt a laikus társadalom részéről a világszerte erősödő ter-

mészettudományos tudatlanság hazánkban is hódító, agresszív tudományellenessége nagyon nehezé teszi a véleményegyeztetést, a kompromisszumot. En saját területemen, az erdőgazdálkodásban érzékelem ezt nagyon konkrétan, de nyilván az agrárgazdaság más területei is érintettek. Hiányos információkra épített emocionális érvekkel ma akár egész ágazatokat lehet társadalmilag és gazdaságilag lehetetlenné tenni, ezért a tudományosan megalapozott álláspontok, vélemények, információk népszerűsítésére, terjesztésére nagy gondot kell fordítani. Erre azért is nagy szükség van, mert úgy tűnik, hogy az emocionális érvek befolyása a mai jogalkotásra sem hanyagolható el. Defenzívában vagyunk (akadémiai és ágazati) kutatóintézeteink működtetésével kapcsolatban is. Egyes intézményeket szemlélve már-már indiai utazásomon látottak jutnak eszembe, ahol egyes kutatóhelyek látszólag működőképes intézmények benyomását keltették, de közelebbről szemlélve kitűnt, hogy a díszes cégtáblák csak az alapszintű vegetálást takargatják. Nem engedhetjük meg, hogy a kutatóhelyek lassanként a tudomány holt templomaivá alakuljanak.

Végül érzékelhető a tudomány súlytalansága az ágazati főhatóságokkal való kapcsolattartásban is. Akár a szakmai, akár a tudománypolitikát érintő kérdésekben, vagy a jogalkotásban egyaránt tetten érhető, hogy a tudományos körök véleményét vagy csak félszívvel, vagy egyáltalán nem kéri ki, ez néha egészen obstrukcióra emlékeztető formákat ölt (pl. elterjedt gyakorlat a „véleménykérés” olyan formája, amikor a határidő abszurd rövidsége mindenféle komolyabb véleményalkotásnak elejét veszi). Nem vitatom persze, hogy ebben a kérdésben részünkről is lehet még tennivaló.

Ezek a kedvezőtlen jelenségek határozottabb fellépést igényelnek a szakmai és a közéletben egyaránt. Eközben azonban nem lehet megfelelkezni arról, hogy ez a fellépés csak akkor találkozhat figyelemmel és megértéssel, ha elegendően konstruktív, tényszerű és újszerűen jövőbemutató, azaz valóban a tudományosságot képviseli.

Agrárstratégia — tudományos alapokon

Utószó

Feladatunk volt egy jól átlátható helyzetelemzés. Tagadhatatlan, hogy ez volt a könnyebb az Országgyűlésnek tett vállalásunkban. A nagyobb gondok csak most kezdődnek, amikor a feladatok megoldásához döntési változtatokat kell kidolgozni. Ez már mindenképpen több ütközéssel és véleménykülönbséggel jár, ezért a további munka nagyon nagy összjátékot igényel. Arra törekszünk, hogy minden bizottságban — a kijelölt feladatoktól függetlenül — azok a szakemberek dolgozzanak tovább a munkán, akik a kérdéshez és a témához a lehető legjobban értenek.

De mindezekén túl a bizottságok véleményét, a bizottságok kritikáját sem nélkülözhetjük. Szintén reméljük, hogy ennek alapján tavaszra összeáll egy olyan anyag, amely már konkrétan tartalmazza a tennivalókat és megjelöli a megoldások módját. Ebben a munkában minden jelenlévő és minden jelen nem lévő, de testületi tagként az osztály keretében dolgozó barátunkra számítunk. Szeretnénk úgy dolgozni, hogy már a munka eredményeit is hasznosítani tudja a Földművelésügyi Minisztérium, vagy a kormányzat, amennyiben ezt igényli. A végső követelmény e tekintetben az, hogy 1997 végére egy, az agrárstratégia kidolgozását, alapozását vagy támogatását szolgáló tanulmány készüljön el úgy, hogy megjelölje azokat a további kutatási feladatokat is, amelyek a holnapután és az azt követő időszakban szükségesek. Mert hangsúlyozom: a tarsolyunkban sok van, de nem annyi, hogy ez elegendő legyen egy három-ötéves kutató-fejlesztő munkához. Kérem az Osztályhoz tartozó és nemzetközi áttekintéssel bíró közgazdászainkat, hogy legyenek segítségünkre, mert mi, akik termelési ágazatokat képviselünk, természetesen biológiai alapon és biológiai szempontból, vagy műszaki szempontból gondolkodunk. Tehát együtt keressünk egy biológiai, műszaki, ökológiai és ökonómiai optimumot, és ha együtt keressük, talán gyorsabban érünk célhoz.

Hiszem, hogy elkezdtünk egy olyan munkát, amelynek gyümölcsét nemcsak mi, hanem az ország is élvezni fogja.

The Present of Hungarian Agriculture

Summary

Under the Strategic Research Programs of the Hungarian Academy of Sciences (HAS) — known as „Hungary on the Millenium” —, a national-level debate was arranged by the Section of Agricultural Sciences (on December 5 1996) with the participation of hundreds of agricultural experts to discuss the problems of *The Agricultural Sector in Hungary at the Turn of the Millenium and the Scientific Foundations of the Agricultural Program*.

The conception underlying the organization of this debate was formulated by Ferenc Glatz, President of HAS, and Ferenc Kovács,

Ferenc KOVÁCS, President of the Section of Agricultural Sciences, in consideration of what follows: 1) The agricultural sector is playing an increasingly significant role in the Hungarian national economy, in society, as well as in the development of the rural areas. 2) In this context, consolidation is understood as a necessity to find Hungary's proper place in the European integration process. 3) It is essential that well before the country's actual EU accession, a National Agricultural Program and the related strategy be worked out and executed. 4) Capable of intellectual export, science is also a vital branch of national economy, being always ready to participate ever more effectively in all efforts to upgrade the agricultural sector, which is a task of national interest.

The main arguments of presentations and papers read at the meeting can thus be summarized.

Ferenc GLATZ has summarized those general economic and political transformations of the 1990s which make it necessary for us to sum up the strategic issues and alternatives facing the Hungarian state and nation. Science and the Hungarian Academy of Sciences wishes to assume a leading role in strategic research. He outlined what the concept of „agrarian” means for the society living on the territory of the Hungarian

state, and defined the concept of „agrarianism” emphasizing that it cannot be restricted to food production as it is usual in the public and political thought of East-Central Europe. The concept of „agrarianism” includes the following: food production, environmental management and the population involved in it. Ferenc Glatz deals with the „agrarian” policy of the European Union, the prospects of Hungarian accession to the European Union in the „agrarian” sphere. He gave detailed recommendations as to which fields the Hungarian state should be active in (primarily in the modern regulation of food production and land use, in tax-and regulatory policies which are in conformity with European policies, in the training of agrarian experts and in formulating agrarian subsidies). He emphasized that the traditionally executive oriented East European state should give way to being a service-coordination oriented one and an increasing number of functions should be delegated to regional centers.

In his paper *Our agricultural sector and the EU challenges*, Gyula VARGA pointed out: 1) Hungary’s EU accession offers the country unprecedented opportunities to boost the entire food sector, provided the actors are capable of adjusting themselves to and preparing for the new conditions by following a proper strategy. 2) The most important and urgent task is to attain an adequate economic growth in the agricultural field (too). For lack of this growth, Hungary would be in a detrimental position during the negotiations, and more importantly, at the time of the actual accession. 3) It is in the best interest of those companies of the „home industry” which are now owned by foreign firms to create a competitive and marketable agriculture in Hungary. 4) An „EU-compatible” information system is to be developed as early as the negotiation period, because the existence of reliable records and analyses compatible to the EU data is an essential condition of a successful bargaining.

In his paper *Utilization of croplands and the regional development in Hungary*, Pál STEFANOVITS called the attention to the following facts: 1) Hungary is in an exceptionally good position in respect of the ratio of arable land and the fertility of the soil. The main tasks to sustain the level of agricultural production and the good environment are as follows. 1) To make proper legal arrangements to settle the problems of ownership by means of — among others — developing an up-to-date registration system of data on soil quality parallel with the execution of the necessary consolidation of land-strips. 2) Like the case of the „Great Plain Program”, the overall evaluation should be extended to the other regions of the country as well in order to disclose the natural, socio-economic, and cultural characteristics of the individual regions. 3) Proper conditions

should be created for soil and nutrient management (including special consulting services) in agreement with the requirements „quality-producing“ agriculture and of sound environment. 4) To be solved is the soil protection against wind and water erosion. To be prevented are the further organic material losses of the soil. 5) To prevent the acidification of soils, it is essential to encourage the practice of liming as a precondition of the former. 6) To be encouraged is also the increased adoption of methods to determine the environmentally buffering capacity of soils, along with the widespread use of the results to promote the planned development of environment management.

According to László RUZZÁNYI's lecture (The situation and tasks of plant production, plant breeding and plant protection), while plant production as a main branch accounts for 6% to 8% of GDP, agricultural production accounts for almost half of it, and its share in the country's total export even exceeds the former ratio. The main tasks to be performed in the short term include: to improve the technological conditions of nutrient supply and plant protection, to further the rational use of the biological bases, to widen the utilization of water-saving procedures, to improve the soil cultivation, to push the advantages of crop rotation, to build up and promote the effective work of the network of special consulting services. Tasks at the strategic level include: to work out alternatives for plant cultivation, breeding, and for integrated plant protection, to elaborate the crop structure and variants for lines of cultivation. Further tasks include: to formulate the conception of water management, to develop programs for landscape building, cultivation and use, to further develop the energy-saving procedures and processes, to solve the problem of the partial substitution of fossil energy.

Péter HORN (*Animal husbandry, fodder management, and veterinary hygiene under the constraints of changes*) expounded: animal husbandry, which is of strategic importance for the national economy, has touched bedrock. It is imperative to improve this situation urgently and to place animal husbandry on the course of growth. A particularly urgent task is the development, both qualitative and quantitative, of cattle- and sheep-breeding, along with the optimum exploitation of the marketing and production possibilities. Fodder management in its entirety needs modernisation, utilizing the big reserves of rough fodders and grasslands. Sustaining and optimizing the present stability of veterinary hygiene form an indispensable condition for the upswing of animal husbandry, which is a strategic task from the aspect of both the domestic food supply, living standards and the Hungarian export.

János PAPP's paper treated *The situation of horticulture and its developmental possibilities*. In his paper, he establishes that the increasingly important horticultural production forms one possibility for the rational exploitation of the country's ecological potential. The production structure, however, should be transformed and so adjusted to the requirements of the world market. Deserving special attention are the „Hungaricum“-type produces, and also the fact that for these produces an adequate research background should be created. Though the many-sided character of Hungarian horticulture is a high value in itself, it still needs support through an effective marketing activity. To increase the country's competitiveness and marketability, it is also necessary to promote the producers' self-regulating operation by economic means.

As has been established by Rezső SOLYMOS (*The situation of forestry, wood and game management and their future role*), the respective role of forests, environment-friendly timber and wood products, and of hunting is on the increase. An activity close to naturelike forest management is indispensable, appearing as a requirement which must equally be asserted in forest planning and control. As a preparatory work for the afforestation of a good part of areas to be withdrawn from agricultural production, the ecological and economical considerations should be brought into harmony. The uniform system of state forestry constitutes an all-national interest. To be harmonized are also the particular interests of game management and forestry. The supply of timber and wood can be ensured even in the long run from domestic forests, which play an increasingly significant role in improving the quality of life.

Péter BIACSI (*Dimensions of the quality in the agriculture*) analysed the significance of quality from several aspects. The related tasks include the protection of provenance as well as the protection and certification of the quality of foodstuff of local character. It is also vital to increase the competitiveness of Hungarian agriculture on the market by more effective marketing efforts. Consumer demands also make it an urgent task to find a common optimum somewhere between the careful food processing and the inevitably resulting loss in quality. The role various foodstuffs play in sustaining health and in preventing diseases has come into prominence. The change of the system and organization of foodstuff regulation is another urgent task.

In his paper *Additional comments on the National Agricultural Program*, Aladár SIPOS emphatically called the attention to the following requirements: 1) Agricultural strategy has to start out from the highly

complex social role of agriculture. 2) The mass-production of mediocre or poor quality products should increasingly be changed into the production of good quality products meeting the need of a special circle of consumers with adequate purchasing power. This requires a flexible adjustment to the changing market relations with special attention to market gaps. The domestic demand has also become differentiated. 3) It is also essential to complete the transformation process of ownership. Assistance should be given to the agricultural population to acquire land property, and also to be promoted is the spreading of solidarity-based forms of agricultural production. The demand on increasing the effectiveness of agriculture and on lessening the social tensions can only be met by increasing the adaptability of the micro-structures of the rural society. 4) To increase the ability of agriculture to sustain a large portion of population, it is feasible to encourage the cultivation of those branches of production which are both labour-intensive and marketable. The higher value-added content of products may also improve the country's agricultural competitiveness. 5) The modernisation program should also be extended to food industry and to the internal and external trade of food products, just as well as to agricultural R&D and the special agricultural education and training. Without a complex development effort, rational and integrative relations among the organically interrelated elements of the whole agricultural bloc, which has been broken up over the past few years, cannot be created. The latter is an indispensable condition for the upswing of the Hungarian agricultural sector.

The papers outlined above were followed by lively and constructive comments by the participants. The results of this debate can and certainly have to be utilized in the progress of the National Agricultural Program.

A kötet szerzői

- BENET Iván a közgazdaság-tudomány kandidátusa
MTA Közgazdaság-tudományi Intézete
- BIACS Péter a kémia tudomány doktora
Központi Élelmiszeripari Kutatóintézet
- BOCZ Ernő a mezőgazdasági tudomány doktora
Debreceni Agrártudományi Egyetem
- BORSOS János a mezőgazdasági tudomány doktora, Dohány-
kutató és Minőségfejlesztő Intézet Kutató-Fej-
lesztő Rt.
- BUZÁSSY Lajos helyettes államtitkár, FM
- CSÁKI Csaba akadémikus
Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem
- DUDITS Dénes akadémikus, MTA Szegedi Biológiai Központ
- GLATZ Ferenc akadémikus, az MTA elnöke
- HARNOS zsolt akadémikus, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem
- HORN Péter akadémikus, Pannon Agrártudományi Egyetem
- KÁDÁR Imre a mezőgazdasági tudomány doktora
MTA Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézete
- KOVÁCS Ferenc akadémikus, MTA Agrártudományok Osztálya
- MÁTYÁS Csaba a mezőgazdasági tudomány doktora
Erdészeti és Faipari Egyetem
- NACSA János országgyűlési képviselő
- PAPP János a mezőgazdasági tudomány doktora
Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem
- RUZSÁNYI László a mezőgazdasági tudomány doktora
Debreceni Agrártudományi Egyetem
- SIPOS Aladár akadémikus, MTA Közgazdaság-tudományi
Intézete
- SOLYMOS Rezső a mezőgazdasági tudomány doktora
Erdészeti Tudományos Intézet
- STEFANOVITS Pál akadémikus, Gödöllői Agrártudományi Egyetem
- VÁRALLYAY György akadémikus
MTA Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézete
- VARGA Gyula a közgazdaság-tudomány doktora
Agrárgazdasági Kutatóintézet
- VINCZEFFY Imre a mezőgazdasági tudomány doktora

Függelék

„Magyarország az ezredfordulón”

Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián

A stratégiai kutatások indulása

A Magyar Tudományos Akadémia 1996 májusában megválasztott új vezetése az első pillanattól nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a magyar tudományosság fellegvárát és általában a tudósokat, kutatókat mozgósítsa az állam és a nemzet előtt álló lehetőségek felkutatására, az alternatívák körvonalazására. Erre vonatkozó elképzeléseit az Akadémia Vezetői Kollégiuma a Miniszterelnök elé tárta. A Kormány 2184/1996. (VII. 16.) számú határozatában megbízta az Akadémiát egy javaslat részletes kidolgozásával. Az elnök az osztályelnökökkel folytatott konzultáció után, az 1996. szeptember 11-i rendkívüli elnökségi ülésen ismertette a lehetségesnek tartott kutatási tematikákat. Ez az előterjesztés hangsúlyozta: az állam és a nemzet előtt álló hosszú távú folyamatokat tárgyaló javaslatok kidolgozása és megvitatása ne legyen kitéve a pártpolitikának és a négyévenkénti választási küzdelmeknek. A meginduló stratégiai kutatások elsődleges célja: segítse az ezredforduló integrációs tendenciáinak az ipari-technikai forradalom újabb szakaszának, az informatika világot átalakító hatásának és a hazai érdekeknek összhangba hozását. Konkrét helyzetelemzésekben induljanak ki, és lehetséges válasz-alternatívákat fogalmazzanak meg. A programoknak és a stratégiai kutatásoknak általában ösztönözniük kell a stratégiai jellegű gondolkodást mind a politikusok körében, mind a közgondolkodásban. Ugyanakkor a stratégiai kutatások feltárhatják azokat a területeket is, amely területeken a magyar tudománynak a következő években aktívnak kell lennie, és amely területeknek a műveléséhez a kutatásszervezetet is hozzá kell igazítani. Vagyis a stratégiai kutatások segíthetik az ezredforduló új tudománypolitikai alapelveinek és az új kutatásszervezetnek (ezen belül a Magyar Tudományos Akadémia új feladatrendszerének) kialakítását. És egyidejűleg a tudományos gondolkodás számára

is kihívásokat fogalmaz meg e feladatvállalás, segíti a tudományt a közéletileg (nem politikailag) aktív tudósmagatartás kialakításában, segít lebontani a merev céhes diszciplínahatárokat (hiszen a feladatok nagy része nem tűri meg e diszciplínahatárokat), és egyúttal segíti a szintetizáló gondolkodás becsületének helyreállítását a tudományos nagyüzemben.

A kormány október 11-i ülésén kormányhatározattal megrendelést adott a tematikai kutatásokra. Pontosán rögzítette a vállalások időhatárait (1997–1998) és a megrendelő pénzügyi kötelezettségeit. A magyarországi kutatásokról az Országgyűlés számára készült akadémiai beszámoló során mind a kormánypárti, mind az ellenzék pártjai egyetértésüket fejezték ki a kormány és az Akadémia között létrejött szerződéssel kapcsolatban. Az Országgyűlés a magyar kutatás helyzetéről hozott határozatában (1996. december 20.) a következőket mondta ki: „Az Országgyűlés egyetért azzal, hogy a magyar tudományosság vállalkozik az állam és a nemzet előtt álló stratégiai kérdések megfogalmazására, a válasz-alternatívák kidolgozására, valamint azzal, hogy a feladatvállalás koordinálását a magyar tudósok köztestülete, a Magyar Tudományos Akadémia végezze.” Az Országgyűlés az 1997. évi költségvetési törvényben 300 millió Ft-ot hagyott jóvá e megrendelés céljára.

A kutatástervezés

Az Akadémia elnöksége Programtanácsot és a Programtanácson belül egy Operatív Programbizottságot küldött ki.

A Programtanács októberi, illetve novemberi értekezletein rögzítette azokat a témaköröket, amelyekben a kutatásoknak meg kell indulniuk. (Ezek tematikai pontosítása azután 1977 első felében az Operatív Programbizottság, illetve az egyes témák tématanácsainak javaslata alapján rögzültek.) A témák és a programvezetők a következők:

- 1) *Rendszerváltozás: piacgazdaság, társadalom, politika* (Kulcsár Kálmán, Andorka Rudolf, Hankiss Elemér, Vitányi Iván);
- 2) *A magyar agrárium helyzete és jövője* (Kovács Ferenc, Láng István);
- 3) *Környezetvédelem és integráció* (Kerekes Sándor);
- 4) *A területfejlesztési program tudományos megalapozása* (Enyedi György);
- 5) *Az életminőség tényezői Magyarországon* (Vizi E. Szilveszter);
- 6) *A közlekedés és technikai infrastruktúra* (Michelberger Pál);
- 7) *A nemzeti kultúra az informatika korában* (Glatz Ferenc, Pomogáts Bála, Ritoók Zsigmond).

Ezek a jelenleg, 1997 augusztusában is aktívan művelt kutatási témakörök.

Az év első felében a következő újabb témakörökre készült javaslat az Akadémia vezetése és az egyes tárcák (KTM, KHVM, ill. OMFB) előzetes egyeztetése alapján:

8) A víz- és vízgazdálkodás helyzete és jövője Magyarországon, a Kárpát-medencében;

9) A Duna és a Duna-völgyi régió fejlesztésének lehetőségei;

10) A technológiai fejlesztés lehetőségei az ezredfordulón.

A Program

A Programtanács tagjai a programvezetők, valamint Harmathy Attila, Inotai András, Kemenes Ernő, Keviczky László, Náray-Szabó Gábor, Sárközy Tamás. A Programtanács elnöke Glatz Ferenc.

A Programtanács kebelén belül létrehívott *Operatív Programbizottság* 1996 októbere és 1997 júniusa között öt ülésen tárgyalta meg az egyes témavezetők előterjesztését, és foglalt állást mind a tudományos, mind a költségvetési javaslatok ügyében. (A Programbizottság tagjai: Glatz Ferenc elnök, Láng István társelnök, Enyedi György, Inotai András, Kemenes Ernő, Keviczky László, Manherz Károly, valamint a Programtanács és a Programbizottság titkára, Deme Péter.) A Programbizottság készítette elő a Programtanács ülésére a tematikai és költségvetési javaslatokat, és a Programtanács állásfoglalása alapján kötötte meg az egyes programok vezetőivel a szerződéseket. A Programbizottság terjesztette elő a Programtanács részére a vitaülések tematikai és időbeli rendjét. (A Programtanács üléseinek időpontjai: 1996. október 21., 1996. november 10., 1997. március 24.) A Programbizottság havi ülései mellett a stratégiai kutatásokat adminisztratív irányító Titkárság hetente tartott és tart üléseket. (Glatz Ferenc elnök, Láng István társelnök, Deme Péter titkár, Kastory Beáta titkársági előadó. A titkársági ülésekre az aktuális feladatoktól függően nyernek meghívást az egyes programok vezetői vagy a publikációs tevékenységet koordináló Balogh Margit, Burucs Kornélia, valamint a sajtó- és PR-tevékenységeket koordináló Szabó B. István.

A Programtanács az elnök előterjesztésére március 24-én rögzítette a stratégiai kutatások tudományszervezési alapelveit: a teljesítményorientáltságot, az eredményfinanszírozást. Cél: a pontos helyzetfelismerés és a minél szélesebb körű cselekvési lehetőségek megfogalmazása, a döntéshozók helyzetbe hozása.

A Programtanács állást foglalt a kutatási eredmények publikálási rendjéről: az egyes viták napirendjén szereplő kéziratokat mint *műhelytanulmányokat* az egyes programok vezetői publikálják a szűkebb szak-

értő tisztviselői és értelmiségi közönségnek, az egyes programok részére megajánlott költségvetési keretből. („Műhelymonográfiák” — szerkesztik az egyes programok vezetői.) Az összegző és fontosabb előadásokat és tanulmányokat a szélesebb — a helyi és országos politikai közéletben aktív és értelmiségi — közönség számára könyvtári forgalomba kerülő könyvsorozatban publikáljuk. („Magyarország az ezredfordulón” címmel — szerkesztő: Glatz Ferenc, olvasószerkesztő: Balogh Margit). A legszélesebb közönség érdeklődésére számot tartó tanulmányokat rövid, közérthető formában, folyóirat jellegű periodikában adjuk közre „Ezredforduló” címmel. A periodikát a Köznevelés, a Természet Világa, a Technika és a História c. folyóirat mellékleteként jelentetjük meg, összesen 60 000 példányban. (Szerkesztő: Glatz Ferenc, munkatársak: Burucs Kornélia, Kovács Éva.)

A „Magyarország az ezredfordulón” könyvsorozat első három kötetét, valamint az „Ezredforduló” c. periodika első füzetét szeptember 22-én mutatjuk be az országos sajtónak.

KUTATÁSI PROGRAMOK (Rendezvények, publikációk)

Az alábbiakban összeállítást közlünk az egyes programok célkitűzéseiről, ismertetjük az egyes programok tématanácsainak névsorát, az eddig megtartott előadásokat és és a még májusban elfogadott őszi rendezvénytervet. (A széles nyilvánosság — így a sajtó, televízió, a rádió — részvételével rendezett konferenciák címeit vastag betűvel szedtük.)

I. Rendszerváltozás: piacgazdaság, társadalom, politika (A piacgazdaságra való átmenet és társadalmi kihatásai)

Programvezetők: Andorka Rudolf (Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem a továbbiakban: BKE), Kulcsár Kálmán (MTA Politikatudományi Intézete, a továbbiakban: PTI), Hankiss Elemér, Vitányi Iván (MTA Szociológiai Intézete)

Programtitkárok: Skorán Éva (BKE), Vetier Péterné (MTA Szociológiai Intézete), Guba László (MTA PTI)

Bázisintézmények: MTA Kutatásszervezési Intézete, MTA Szociológiai Intézete, MTA Politikatudományi Intézete

Alprogramok:

I) A társadalmi struktúra a piacgazdaságra való átmenet korában

(Témavezető: Andorka Rudolf)

1. „Társadalmi rétegződés” (témafelelős: Tóth István György)

2. „Oktatás” (témafelelős: Gázsó Ferenc)
3. „A gazdasági szereplők szociológiai elemzése” (témafelelős: Lengyel György)
4. „Polgárosodás” (témafelelős: Kovách Imre)
5. „Demográfiai folyamatok” (témafelelős: Vukovich György)

II) Az életmód, az életvitel, a kultúra, a tudat átalakulása

(Témavezető: Hankiss Elemér, Vitányi Iván)

1. „Társadalmi szerkezet — értékszerkezet — életmód” (témafelelősök: Hankiss Elemér, Tibori Tímea, Füstös László)
2. „A kultúra állapota, fejlődésének tendenciái” (témafelelősök: Hidy Péter, Illés Katalin)
3. „Etnikai és nemi identitás és szocializáció” (témafelelősök: Kemény István, Neményi Mária)
4. „Életstratégiák” (témafelelősök: Losonczy Ágnes, Szalai Júlia).

III) Társadalmi változások és a politikai rendszer

(Témavezető: Kulcsár Kálmán)

1. „A piacgazdaság kialakulásának politikai és társadalmi összefüggései” (témafelelősök: Kovách Imre, Szalai Erzsébet)
2. „Értékválság és deviancia: a társadalmi integráció alakulása” (témafelelős: Pataki Ferenc)
3. „Az állami szociálpolitika alakulása, paradigmák léte és lehetősége, várható következményeik” (témafelelős: Ferge Zsuzsa)
4. „A politikai rendszer alakulása” (témafelelős: Kulcsár Kálmán)
5. „A civil szerveződés és a társadalom” (témafelelős: Stumpf István)
6. „Politikai tudat – politikai magatartás: a magyarországi politikai kultúra változásai” (témafelelősök: Bayer József, Szabó Márton)

A) Rendezvények (1997. szeptember 4-ig)

1997. április 10–11. *A kultúra pénze, a pénz kultúrája* (Nyilvános vita)

„Az életmód, az életvitel, a kultúra, a tudat átalakulása” alprogramhoz kapcsolódó nyilvános konferencia, tíz előadással. Társrendező: Művelődési és Közoktatási Minisztérium, az MTA Szociológiai Intézete, a Nemzeti Kulturális Alap és a Művészeti Szakszervezetek Szövetsége. 250 résztvevő. Előadók: Glatz Ferenc, Vitányi Iván stb. (Atrium Hyatt Szálló)

május 7–8. *Rendszerváltozás és konszolidáció: változó értékek, érdekek és intézmények a századvégi magyar társadalomban* (Nyilvános vita)

A „Társadalmi változások és a politikai rendszer” c. alprogramokhoz kapcsolódó, az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya által rendezett közgyűlési tudományos ülésszak, 80 résztvevővel. Előadók: Göncz Árpád, Kulcsár Kálmán, Lőrincz Lajos, Huszár Tibor, Simai Mihály, Ágh Attila, Szalai Erzsébet stb. (MTA Székház, Nagyterem)

- május 29.** *A politikai törésvonalaknak, a pártrendszer tagoltságának és struktúrájának politológiai elemzés.* (Műhelyvita) Tanulmányok vitája a „Társadalmi változások és a politikai rendszer” alprogram keretében (MTA PTI)
- június 5.** *Polgárosodás* (Szakértői vita) „A társadalmi struktúra a piacgazdaságra való átmenet korában” alprogram keretében elkészült 5 tanulmány műhelyvitája (MTA PTI)
- június 5.** *Rendszerváltás, gazdasági átalakulás, elitek; Piacgazdaság és gazdasági elit; A civil társadalom és az állam viszonya; Változások a társadalmi szerkezetben.* (Műhelyviták) A „Társadalmi változások és a politikai rendszer” alprogram keretében (MTA PTI)
- június 10-12.** *Népesedési helyzet; Gazdasági szereplők és magatartások; A civil érdekegyeztetés típusai és kapcsolatok a politikai rendszer elemeivel; Az oktatási rendszer és a társadalmi szerkezet összefüggései és kölcsönhatásai.* (Tanulmányok műhelyvitája „A társadalmi struktúra a piacgazdaságra való átmenet korában” alprogram keretében, BKE)
- június 19-23.** *Civil önszerveződések generációs metszetben; A korporatív szerveződések helyzete Magyarországon; Politikai bizalom és rendszerstabilitás* (Tanulmányok műhelyvitája a „Társadalmi változások és a politikai rendszer” alprogram keretében. MTA PTI)

B) Rendezvényterv

- szeptember 15-17.** *A társadalmi struktúra a piacgazdaságra való átmenet korában (Rétegződés — Polgárosodás; Oktatás — Demográfia; A gazdasági szereplők szociológiai elemzése)* (Nyilvános vita)
„A társadalmi struktúra a piacgazdaságra való átmenet korában” alprogram témaköreiben elkészült zárótanulmányok vitája (BKE)
- szeptember 18.** *Civil szerveződés és társadalom* (Műhelyvita) (MTA PTI)
- szeptember 22-23.** *Társadalom és politika a vidéki Magyarországon és a Kárpát-medencében* (Nyilvános vita)
A „Társadalmi változások és a politikai rendszer” alprogram keretében (MTA PTI)
- szeptember 24.** *A parlament átalakulása a jogalkotás tükrében; A parlament fejlődése az átmenet után* (Nyilvános vita) „Társadalmi változások és a politikai rendszer” alprogram keretében.
- szeptember 29.** *Értékvizsgálatok, deviancia, társadalmi integráció* (Műhelyvita)
„Társadalmi változások és a politikai rendszer” alprogram keretében (MTA Pszichológiai Intézete)
- október 16-18.** *Közép-európai változások. Társadalmi, politikai és kulturális folyamatok és stratégiák* (Nyilvános vita) (Az MKM-mel közösen)
Budapest, Kulturinnov
- október 20.** *Az állami szociálpolitika változásainak trendjei a rendszerváltás óta. Az EU szociálpolitikai normái és ajánlásai* (Műhelyvita) (ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete)

november 4–6. Rendszerváltozás: piacgazdaság, társadalom, politika. A piacgazdaságra való áttérés és a társadalmi változások összefüggései c. program 1997. évi zárkókonferenciája (MTA Székház, Nagyterem)

C) Kiadványok

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban (Megjelenik szeptember 22.):
Globalizáció és nemzeti érdek. Budapest, 1997. 186 p

A demokrácia intézményrendszere Magyarországon. Budapest, 1997. 188 p.

Előkészületben

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban:

Sárközy Tamás: *Privatizáció után. A privatizáció kelet-európai modelljei*
(1997. november)

Rendszerváltozás, piacgazdaság, társadalom, politika. Helyzetkép.
(1998. február)

A magyar társadalom kulturális állapota (1998. március)

Piacgazdaság és a társadalmi szerkezet átalakulása (1998. április)

Műhelymonográfiák

Kulturális stratégiák: kultúrpolitika, közművelődés (Lehetőségek, alternatívák)
(1998. június)

Társadalmi változások és a politikai rendszer (1998. június)

II. A magyar agrárium helyzete és jövője

Programvezetők: Kovács Ferenc, Láng István (MTA)

Programtitkárok: Kovács János (MTA), Csete László („AGRO-21” Iroda)

Bázisintézmények: MTA Kutatásszervezési Intézet

Alprogramok:

I) Az agrártermelés tudományos alapozása

(Programvezető: Kovács Ferenc)

1. Az agrártermelés tudományos alapozásának közgazdasági tényezői (témafelelős: Sipos Aladár, Varga Gyula)
2. A termőföld szerepe az agrárgazdaságban (témafelelős: Stefanovits Pál)
3. A termelés tudományos alapjai a növénytermelésben és a növénynemesítésben (témafelelősök: Bedő Zoltán, Ruzsányi László)
4. Az állattenyésztés, a takarmánygazdálkodás fejlesztési lehetőségei (témavezető: Horn Péter)
5. Állategészségügy, növényegészségügy (témavezetők: Király Zoltán, Varga János)
6. A kertészet helyzete és a fejlesztés lehetőségei (témavezető: Papp János)
7. Az erdő- és fagazdaság szerepe és fejlesztése (témavezető: Solymos Rezső)
8. Lépéstartás Európával a biotechnológiában (témavezető: Dudits Dénes)

9. Agrártermelés — Környezetvédelem — Népegészségügy (témavezetők: Kovács Ferenc, Kádár Imre)

II) A minőség dimenziói az agrárgazdaságban (AGRO-QUALITÁS 21)

(Programvezető: Láng István)

1. Az alapanyag-előállítás folyamatainak minőségi problémái (horizontális analízisek)
2. Az alapanyag-feldolgozás és a piacra jutás folyamatainak minőségi ugrópontjai (vertikális analízisek)
3. Az agrárgazdaság minőségi fejlődését alakító speciális vizsgálatok

A) Rendezvények (1997. szeptember 4-ig)

1996. december 5. Agrárgazdaság az ezredforduló Magyarországon (Nyilvános vita) „Az agrárprogram tudományos alapozása” program keretében országos tanácskozás, 350 résztvevővel Előadók: Kovács Ferenc, Glatz Ferenc, Horn Péter, Sipos Aladár, Varga Gyula, Ruzsányi László, Papp János, Solyomos Rezső, Biacs Péter (MTA Székház, Nagyterem)

1997. január 22. A mezőgazdasági termelés műszaki-technikai hátterének helyzete és fejlesztése (Nyilvános vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében rendezett szakmai konferencia. 350 résztvevő (Gödöllő)

január 31. Országos Erdő-, Vad- és Fagazdaság-tudományi Fórum (Nyilvános vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” program keretében, 450 fő részvételével. (MTA Székház, Nagyterem)

március 18. A magyar állattenyésztés fejlesztésének stratégiai kérdései (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében, a Magyar Állattenyésztők Szövetségével és a Bábolnai Rt-vel közösen rendezett tanácskozás, 100 fő részvételével. (Bábolna)

április 3. A magyar erdő- és fagazdaság fejlesztése (Nyilvános vita)

Tudományos ülés „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében, 120 fő részvételével (MTA Székház, Nagyterem)

április 21. Termőföld és életminőség (Nyilvános vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében rendezett országos tudományos tanácskozás. 250 résztvevő Előadók: Kovács Ferenc, Várallyay György, Stefanovits Pál, Marosi Sándor, Borhidi Attila, Mészáros Ernő, Alföldi László, Bakonyi Gábor) (MTA Székház, Nagyterem)

április 25. A minőség dimenziói a magyar agrárgazdaságban az Európai Unióhoz vezető úton (Műhelyvita) „A minőség dimenziói az agrárgazdaságban” alprogram keretében. Előadók: Láng István és Csete László (Nyíregyháza)

május 15. Nemzetközi kihívások a magyar agrártudomány előtt (Nyilvános vita)

„Az agrártermelés tudományos alapozása alprogram” és az MTA Agrártudományok Osztálya közgyűlési tudományos tanácskozása. 100 résztvevő (MTA Székház, Nagyterem)

- május 20.** *A marketing szerepe a minőségi fejlődés megvalósításában; A minőség és a vele kapcsolatos fogalmak értelmezése az agrárgazdaságban* (Műhelyvita) „A minőség dimenziói az agrárgazdaságban” alprogram keretében rendezett munkamegbeszélés, tanulmányvita. („AGRO-21” iroda)
- május 28.** *Fehérjegyedálkodásunk helyzete és a fejlesztés feladatai* (Nyilvános vita). „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében, a Földművelésügyi Minisztériummal, a Veszprémi Akadémiai Bizottsággal és a Pannon Agrártudományi Egyetemmel közösen rendezett országos tanácskozás (Nagy Frigyes miniszter részvételével). 140 résztvevő (Mosonmagyaróvár)
- május 29.** *A XXI. század erdő- és fagazdasága* (Nyilvános vita)
„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében rendezett országos tanácskozás. Előadók: Magyar János, Solymos Rezső, Mátyás Csaba, Kőhalmi Tamás, Kovács Jenő. 200 résztvevő (MTA Székház, Nagyterem)
- május 29.** *Regionális agrárkutatás és vidékfejlesztés* (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” és „A minőség dimenziói az agrárgazdaságban” alprogramok keretében az MTA Agrártudományok Osztálya, Agrárközgazdasági Bizottsága, Miskolci Akadémiai Bizottsága, Mezőgazdasági Szakbizottsága és a GATE Fleischmann Rudolf Mezőgazdasági Kutatóintézete által rendezett konferencia. 150 résztvevő (Kompolt)
- május 30.** *A minőség-menedzsment a mezőgazdaságban* (Műhelyvita) „A minőség dimenziói az agrárgazdaságban” alprogram keretében rendezett vita („AGRO-21” iroda)
- június 2.** *Biológiai alapok hasznosítása a búzatermesztésben* (Nyilvános vita)
„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében rendezett tanácskozás. 250 résztvevő (Debrecen)
- június 3.** *A növényvédelem környezetre, tápláléklánra gyakorolt hatása* (Műhelyvita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében (MTA Növényvédelmi Kutató Intézete)
- június 10.** *Az élelmiszerek minősége* (Műhelyvita) „A minőség dimenziói az agrárgazdaságban” alprogram keretében rendezett munkamegbeszélés, tanulmányvita. („AGRO-21” iroda)
- június 10.** *A termésbiztonságot és a gazdaságosságot elősegítő növényi biotechnológiai eljárások* (Műhelyvita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében (Szeged)
- június 19.** *A szántóföldi növénytermesztés minőségi fejlesztésének kérdései* (Műhelyvita) „A minőség dimenziói az agrárgazdaságban” alprogram keretében rendezett vita (Martonvásár)
- június 20.** *Biotechnológiai kutatások* (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” program keretében (MTA)
- június 26.** *A szarvasmarha-tenyésztés fejlesztésének stratégiai kérdései* (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében a Magyar Állattenyésztők Szövetségével közösen rendezett országos tanácskozás (Komárom)

szeptember 2. *Az erdő- és fagazdaság minőségi fejlesztése (műhelyvita)* A minőség dimenziói az agrárgazdaságban c. alprogram keretében rendezett vita („Agro-21” iroda)

B) Rendezvényterv

szeptember 18. *A zöldségtermesztés fejlesztésének biológiai és ökonómiai szempontjai* (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Társrendező: MTA Szegedi Akadémiai Bizottsága, Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem (Kecskemét, Zöldségtermesztő Kutató Intézet)

szeptember 19. *A nemzetközi körülményeknek való megfelelés, az exportképesség fenntartása és az EU-csatlakozáshoz szükséges feladatok összehangolása a növényvédelem területén* (Műhelyvita) „A minőség dimenziói az agrárgazdaságban” c. alprogram keretében (MTA Növényvédelmi Kutató Intézete)

szeptember 24. *Az agrárgazdaság minőségi fejlesztése I.* (A minőségi dimenzió értelmezése) (Nyilvános vita) (MTA Székház, Nagyterem)

október 7. *A sertésstenyésztés fejlesztésének kérdései* (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében Társrendező: Magyar Állattenyésztők Szövetsége (MTA Székház, Nagyterem)

október 15–16. *Molekuláris markerezés alkalmazása a növénynevelésben* (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében (MTA Székház, Kisterem)

október 16. *Az agrárgazdaság minőségi fejlesztése II.* (Növényi eredetű alapanyagok és termékpályák) (Nyilvános vita) (MTA Székház, Nagyterem)

október 16. *Vad és erdő* (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Társrendező: Veszprémi Akadémiai Bizottság (Veszprém)

október 17. *A növényegészségügy fejlesztésének stratégiai kérdései* (Nyilvános vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. (Mosonmagyaróvár, Pannon Agrártudományi Egyetem)

október folyamán. *Földbirtokpolitika: a tulajdon, az üzemi viszonyok és a fejlesztés fő irányai* (Nyilvános vita)
„Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. (MTA Székház, Nagyterem)

november 10. *A szelén szerepe a környezetben és az egészségvédelemben* (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. (MTA VEAB, Veszprém)

november 12. *Az agrárgazdaság minőségi fejlesztése III.* (Állati eredetű alapanyagok és termékpályák) (Nyilvános vita) (MTA Székház, Nagyterem)

november 19. *A szőlőtermesztés és a borászat fejlesztése* (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Társrendező: Pécsi Akadémiai Bizottság. (Pécs)

- november 20.** Az erdő- és természetvédelem a fejlesztési stratégiában (nyilvános vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. (MTA Székház, Nagyterem)
- november 26.** Az élelmiszeripar és az európai integráció (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. (Központi Élelmiszeripari Kutató Intézet)
- november 27.** A biotechnológia lehetőségei a mezőgazdasági termelés fejlesztésében (Szakértői vita) „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. (Szeged)
- november folyamán** Növénytermesztési és növénynemesítési stratégiák alternatíváinak kidolgozása „Az agrártermelés tudományos alapozása” alprogram keretében. Társrendező: MTA Mezőgazdasági Kutató Intézete. (Martonvásár)

C) Kiadványok

„Magyarország az ezredfordulón” c. sorozatban

A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai Budapest, 1997. 204 p.

Előkészületben

Termőföld és életminőség (1998. február)

A mezőgazdasági termelés műszaki-technikai hátterének helyzete és fejlesztése (1998. június)

Műhelymonográfiák

Megjelent:

Regionális agrárkutatói és vidékfejlesztési munkakonferencia (Kompolt, 1997)

Előkészületben:

Biológiai alapok hasznosítása a búzatermesztésben (1997. november)

A növényvédelem környezetre, táplálékláncre gyakorolt hatása (1997. december)

Nemzetközi kihívások a magyar agrártudomány előtt (1998. január)

Az erdő- és fagazdaság fejlesztése (1998. árpilis)

A magyar állattenyésztés fejlesztésének stratégiai kérdései (1998. április)

Lépéstartás Európával a biotechnológiában (1998. március)

III. Környezetvédelem és integráció (Alapelvek a csatlakozási tárgyalásokhoz)

Programvezető: Kerekes Sándor (BKE)

Programtitkár: Kiss Károly (BKE)

Bázisintézmény: MTA Kutatásszervezési Intézet

Alprogramok:

1. Magyarország környezeti állapota. A nemzetközi környezetvédelmi szerződés-

sek által támasztott környezeti követelmények teljesítésének feltételrendszere (témafelelős: Mészáros Ernő)

2. A környezetvédelmi szabályozás. A jogharmonizáció, a hatályba léptetés és a betartatás problémái (témafelelősök: Bándi Gyula, Szlávik János)
3. Környezeti- és versenypolitika (témafelelősök: Kerekes Sándor, Veress József)
4. A környezetvédelmi szabályozás hatása a gazdasági szerkezetre és az életszínvonalra (témafelelősök: Biacs Péter, Fekete Jenő György, Sántha Attila, Szlávik János, Lengyel Márton, Zsebik Albin, Kiss Károly)
5. A környezeti kihívás hatása a versenyszférára. A vállalatok környezeti felelőssége, a vállalati vezetés és szervezet átalakulása (témafelelősök: Dobák Miklós, Kerekes Sándor)
6. Intézményrendszer és társadalmi részvétel a környezetvédelemben. Az EU és a hazai gyakorlat vizsgálata (nyomásgyakorló csoportok, a szubszidiaritás elvének érvényesülése) (témafelelősök: Kindler József, Tamás Pál)
- 7–8. A környezetbarát városiasodás és rurális fejlődés lehetőségeinek változása, természetvédelmi területek (témafelelősök: Ángyán József, Márkus Ferenc, Ónodi Gábor)
9. A környezeti tudatosság kérdése: oktatás és média (témafelelősök: Vári Anna, Papp Sándor)

A) Rendezvények (1997. szeptember 4-ig)

- 1997. május 20.** *Környezeti kihívás, vállalati irányítás* (Műhelyvita) (Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem)
- május 29.** *A hazai ökológiai kutatások fejlesztése* (Műhelyvita) (A tanulmányt készítette Jermy Tibor, Borhidi Attila, Fekete Gábor, Kovács-Láng Edit) (MTA Székház, Elnöki tanácssterem)
- június 9.** *A környezetbarát fejlődés intézményi feltételei és EU-konformitása* (Szakértői vita) 60 résztvevő (MTA Székház, Kisterem)
- június 10.** *Magyarország környezeti állapota. A nemzetközi környezetvédelmi szerződések teljesítésének feltételrendszere* (Szakértői vita) 60 résztvevő (MTA Székház, Kisterem)
- június 23.** *Mezőgazdaság, környezetbarát városi és vidéki fejlődés, természetvédelem* (műhelyvita) (Gödöllő)
- június 27.** *Energiagazdálkodás* (műhelyvita) (BME)
- július 1.** *Földhasználat és tájvédelem* (Szakértői vita) (BKE)
- július 1.** *Egy kelet-közép-európai ökológiai kutatóhálózat létrehozásának lehetőségei* (Műhelyvita) (MTA Székház, Elnöki tanácssterem)
- július 10.** *Környezetvédelmi szabályozás. Környezetvédelmi ipar* (Szakértői vita) (BME)
- július 22.** *Élelmiszeripar és a környezetvédelmi ipar* (műhelyvita) (MTA Központi Élelmiszeripari Kutatóintézet)

B) Rendezvényterv

szeptember 16. Papíripar és környezetvédelem (Szakértői vita) (Dunapack Rt.)

szeptember 17. *A mezőgazdálkodás szerepe a természeti értékek megőrzésében: térségfejlesztés* (Nyilvános vita)

(GATE Környezet- és Tájgazdálkodási Intézete)

szeptember 19–20. *Csatlakozási minták — külföldi tapasztalatok a környezetvédelem terén* (Szakértői vita) Nemzetközi konferencia az osztrák, a finn csatlakozás és a cseh-lengyel felkészülés környezetpolitikai tapasztalatairól (MTA Társadalmi Konfliktuskutató Intézete)

október 22. *Energiagazdaság. Hogyan csökkenthető a környezetszennyezés az energiahatékonyság növelésével?* (Nyilvános vita) (BME)

október 29. *Környezeti stratégiák a versenyszférában: a gazdasági elit felelőssége* (Nyilvános vita) (MTA Székház)

november 12. *Integrációs esélyeink a környezeti nevelés és oktatás tükrében* (Szakértői vita) (Veszprém)

november 20–21. *Csatlakozás az Európai Unióhoz — előnyök, hátrányok, feladatok a környezetvédelem területén* (Nyilvános vita) (MTA Székház, Kisterem)

C) Kiadványok

Megjelent:

Zöld belépő (1997. májustól kéthavonta megjelenő Hírlevél a kutatás helyzetéről)

Előkészületben:

„Magyarország az ezredfordulón” c. sorozatban

Környezetvédelem és integráció (1998)

IV. A területfejlesztési program tudományos megalapozása (Területfejlesztési Nemzeti Program megalapozása: a regionális- és településfejlődés folyamatai Magyarországon)

Programvezető: Enyedi György (MTA)

Programtitkár: Borgos Györgyné (MTA — VITA Alapítvány)

Bázisintézmény: MTA Regionális Kutatások Központja (Pécs)

Alprogramok:

1. A területi fejlettség és fejlődés új indikátorai és információrendszere (témavezető: Nemes Nagy József)
2. Sikeres települések és régiók Magyarországon (témavezetők: Rechnitzer János, Barta Györgyi)
3. A területfejlesztés tér-kategóriái és a közigazgatás-szervezés (témavezető: Pálné Kovács Ilona)

4. A területfejlesztés új finanszírozási modellje (témavezető: Rechnitzer János)
5. A közép-európai átalakulás hatása a magyar regionális folyamatokra (témavezető: Horváth Gyula)

A) Rendezvények (1997. szeptember 4-ig)

1997. április 3–4. *A területi tervezés új kihívása: a területfejlesztési koncepció* (Nyilvános vita)

Az MTA RKK Nyugat-Magyarországi Tudományos Intézettel, a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztériummal, az MTA Regionális Tudományos Bizottságával, a Veszprémi Akadémiai Bizottsággal, a Széchenyi István Főiskolával közösen rendezett konferencia és pódiumbeszélgetés. Előadók: Enyedi György, Ormosy Viktor, Horváth Gyula, Rechnitzer János, Csatári Bálint, Pusztai Gyula, Szörényiné Kukorelli Irén stb. (Győr)

július 2. *Az Alföld-kutatás fejlesztésének terve* (A tanulmányt készítette Csatári Bálint) (Műhelyvita) (MTA Székház, Elnöki tanácsterem)

augusztus 11. *Az Alföld-kutatás elhelyezkedése a magyarországi területfejlesztési regionális kutatási rendszerben és a kutatási bázis kiépítésének lehetőségei* (Műhelyvita) (Kecskemét, Regionális Kutatások Központja, Alföld Intézet)

szeptember 4. *Sikeres térségek és települések Magyarországon* (Nyilvános vita) 200 résztvevő Előadók: Glatz Ferenc, Enyedi György, Fazekas Károly, Rechnitzer János, Lados Mihály Csordás László stb. (Székesfehérvár)

B) Rendezvényterv

október 10. *A területfejlesztés finanszírozási rendszerének új irányai* (Szakértői vita) (Győr)

október 15. *A területfejlesztés új indikátorai és információs rendszere* (Szakértői vita) (ELTE)

november 4. *Budapest — nemzetközi város* (Nyilvános vita) (MTA Székház Nagyterem)

november 17. *A területfejlesztés terei* (Nyilvános vita) (Pécs)

december 10. *Az EU-direktívák bevezetésének hatása az ipar szerkezetére* (Szakértői vita) (Közös rendezésben az Ipari, Kereskedelmi és Idegenforgalmi Minisztériummal)

C) Kiadványok

Előkészületben:

"Magyarország az ezredfordulón" c. sorozatban

A településszerkezet fejlesztésének alternatívái és korlátai (1998. január)

Műhelymonográfiák

A területi tervezés új kihívása: a területfejlesztési koncepció (Tér és Társadalom különszáma) (1998. április)

U. Az életminőség tényezői Magyarországon (Az életminőség javítása)

Programvezető: Vizi E. Szilveszter (MTA Kísérleti Orvostudományi Kutató Intézete)

Programtitkár: Bácsy Ernő (MTA Kísérleti Orvostudományi Kutató Intézete)

Bázisintézmény: MTA Kutatásszervezési Intézet

Alprogramok:

1. Megállítható-e a népegészség romlása az egészségügyi intézményrendszer válása idején? (témavezető: Losonczy Ágnes)
2. A tudományos és műszaki haladás eredményeinek árfelhajtó hatása: az orvosilag szükséges és a gazdaságilag lehetséges terápiás beavatkozások. (Az orvostudomány „fenntartható fejlődése”) (témavezetők: Vizi E. Szilveszter, Méhes Károly)
3. Az egészséges táplálkozás gazdaságilag is megalapozott elősegítése, a biotechnológia jövője az egészségügyi ellátásban (témavezető: Gyórfy Béla)
4. Gyógyszerellátás és finanszírozás (témavezetők: Vizi E. Szilveszter, Hamvas József, Vincze Péter)
5. Az információs forradalom tükröződése, pozitív és negatív hatásai az egészségügyi ellátásra (adatszolgáltatás, műszerfejlesztés stb.) (témavezető: Gógl Árpád)
6. Az ország veszélyeztetett régióinak környezet-egészségügyi állapotvizsgálata. (Számítások és javaslatok tömeges egészségmegőrzésre és a társadalmi összköltség egyidejű csökkentésére.) (témavezetők: Pintér Alán, Pintér István, Losonczy Ágnes)

A) Rendezvények (1997. szeptember 8-ig)

1997. szeptember 6–7. *Mental Health Economics, Health Policy and Health Care Reform in Central and Eastern European Countries* (Nyilvános vita)
Nemzetközi tudományos konferencia az egészségügyi reform főbb kérdéseiről Közép- és Kelet-Európában, 150 fő részvételével 22 országból (MTA Székház, Nagyterem)

B) Rendezvényterv

október 20. *Egészséges és gazdaságos táplálkozás lehetősége Magyarországon* (Nyilvános vita) (MTA Székház)

november folyamán *Környezetszennyezés. A környezet hatása a lakosság egészségügyi állapotára és a mortalitás alakulására* (Nyilvános vita) (MTA Székház)

november folyamán *Merre tovább az egészségügyi reformmal?* (Szakértői vita)

C) Kiadványok

Előkészületben:

„**Magyarország az ezredfordulón**” c. sorozatban

Megállítható-e a népegészség romlása? (1998. március)

Információs forradalom és az egészségügy (1998. április)

Az életminőség alakulásának tendenciái Magyarországon az ezredvégen — a morbiditási, mortalitási, környezet-egészségügyi és kórháziügyi statisztika tükrében (1998. szeptember)

Műhelymonográfiák

Egészséges táplálkozás és életminőség. A biotechnológia jövője (1998. február)

Az orvostudomány és a fenntartható fejlődés (1998. június)

VI. A közlekedés és technikai infrastruktúrája (A közlekedés és a hozzátartozó informatikai stratégia)

Programvezető: Michelberger Pál (MTA — BME)

Programtitkár: Magyar István (BME)

Bázisintézmény: MTA Kutatásszervezési Intézet

A) Alprogramok:

1. A közlekedés fejlesztése (témavezető: Kövesné Gilice Éva)
2. A közlekedés fejlesztésének járulékos hatásai (témavezető: Tánczos Katalin)
3. Hírközlés és informatikai fejlesztés (témavezető: Gordos Géza)
4. A közlekedés nemzetközi vonatkozásai (témavezető: Várlaki Péter)
5. A közlekedés, az áru-, a személy- és a pénzforgalom fejlesztéséhez szükséges szakemberképzés elemzése tartalmi és mennyiségi szempontból (témavezető: Michelberger Pál).

A) Rendezvény

1997. március 4. **A vasút és Európa** (Nyilvános vita)

Programindító konferencia a KHVM-mel és a KTM-mel közös szervezésben) Előadó: Glatz Ferenc, Baja Ferenc, Lotz Károly stb. 160 fő részvételével. (MTA Kisterem)

B) Rendezvényterv

1997. szeptember 17. **A magyar útiügy (Történelem és jelen)** (Nyilvános vita)

A KHVM-mel közös rendezésben Előadók: Lotz Károly, Glatz Ferenc stb. (Székesfehérvár)

október 21. **A közlekedés fejlesztése** (Szakértői vita) (BME)

november 10. **A közlekedés fejlesztése** (Nyilvános vita) (MTA, Székház, Nagyterem)

november 17. A közlekedés fejlesztésének járulékos hatásai (Szakértői vita) (BME)

november 25. A közlekedés fejlesztésének járulékos hatásai (Nyilvános vita) (MTA, Székház, Kisterem)

november 28. A hírközlés informatikai fejlesztése (Szakértői vita) (BME)

december 8. A hírközlés informatikai fejlesztése (Nyilvános vita) A KHVM-mel közös rendezésben. (MTA, Székház, Nagyterem)

C) Kiadványok

Előkészületben:

Magyarország az ezredfordulón c. sorozatban

A közlekedés, hírközlés és az informatika fejlesztése (1998. május)

VIII. A nemzeti kultúra az informatika korában

Programvezetők: Glatz Ferenc, Ritoók Zsigmond, Pomogáts Béla

Programtitkár: Szarka László

Bázisintézmény: MTA Történettudományi Intézete

Alprogramok:

I) A magyar nyelv jelene és jövője (témavezető: Ritoók Zsigmond)

II) Magyarságkép, a Magyarországról alkotott kép az ezredfordulón (téma-vezetők: Pók Attila, Frank Tibor)

1. Az image-alkotás stratégiái Európában

2. Magyarságkép a világban

III) A külföldi magyar kultúra és a magyar állam (témavezető: Berényi Dénes, titkárok: Tarnóczy Mariann [MTA Elnöki Titkárság], Szarka László [MTA Történettudományi Intézete])

1. Az elnöki bizottság működése, rendezvények, kiadványok, kapcsolattartás, külső és magyar tiszteleti tagok

2. Domus Hungarica Scientiarum et Artium (Ösztöndíj-rendszer, amelynek keretében 1997 áprilisa óta érkeznek rendszeresen professzori és junior korú ösztöndíjasok a világ különböző részeiből, és vesznek részt a hazai felsőoktatási intézmények, valamint a kutatóintézetek munkájában. 1997. szeptember 1-ig 42 hónap professzori, 29 hónap junior ösztöndíj. Az 1998. évre tervezve: 110 hónap professzori, 80 hónap junior ösztöndíj.)

A) Rendezvények (1997. szeptember 8-ig)

1997. április 15. A magyar nyelv modernizálása és a nyelvtörvény (Műhelyvita) „A magyar nyelv jelene és jövője” c. alprogram keretében. (MTA, Székház, Elnöki Tanácsterem)

május 6–7. Magyarságkép és történeti változásai (Nyilvános vita)

„Magyarságkép. A Magyarországról alkotott kép az ezredfordulón” c. alprogram keretén belül tartott rendezvény. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok és Filozófiai és Történettudományok Osztálya tudományos

ülésszaka. Előadók: R. Várkonyi Ágnes, Hanák Péter, Hofer Tamás stb. 80 résztvevő. (MTA Székház, Nagyterem)

június 2-3. *A határokon túli magyar tudósok regionális találkozója* (Nyilvános vita)

„A külföldi magyar kultúra és a magyar állam” c. alprogram keretében rendezett tanácskozás, 110 fővel, 7 országból. Előadó: Berényi Dénes (Debrecen, DAB)

június 10. *A magyarságkép külföldön és itthon. A tudományos megközelítés lehetőségei* (Műhelyvita) (MTA Székház, Koncert-terem)

június 16. *A magyar nyelv az informatika korában.* Kutatási terv műhelyvitája. (MTA Székház, Elnöki Tanácsterem)

június 24. *Programjavaslat a magyarságkép kül- és belföldi forrásainak feltárására.* (Pók Attila, Frank Tibor) *Javaslat az ezredforduló Magyarországnak bemutatására itthon és külföldön.* A „Magyarország 2000-ben” c. könyvsorozat terve. (Glatz Ferenc) Tanulmányok műhelyvitája. (MTA Székház, Koncert-terem)

június 30. *A magyar nyelv jelene és jövője* (Nyilvános vita)

„A Magyar nyelv jelene és jövője” c. altéma programindító konferenciája. Előadók: Glatz Ferenc, Benkő Loránd, Michelberger Pál, Kiefer Ferenc, Marx György, Fábíán Pál. 220 fő (MTA Székház, Kisterem)

augusztus 21-22. *Összehasonlító magyar kisebbségtörténeti kutatások* (Nyilvános vita) „A külföldi magyar kultúra és a magyar állam” c. alprogram keretében rendezett nemzetközi tanácskozás (Székelyudvarhely)

B) Rendezvényterv

október 16-19. *Linguistic Human Rights* (Nyilvános vita)

Nemzetközi konferencia „A külföldi magyar kultúra és a magyar állam” c. alprogram keretében. Az MTA Nyelvtudományi Intézetével közösen rendezett nemzetközi konferencia (MTA Székház, Kisterem)

november 13-14. *Magyar tudományosság a környező és az euro-atlanti országokban* (Nyilvános konferencia) „A külföldi magyar kultúra és a magyar állam” c. alprogram keretében. Előadók: Benkő Samu, Ribár Béla, Bauer Győző, Glatz Ferenc, Berényi Dénes (Debrecen, MTA DAB)

VIII. A víz és a vízgazdálkodás helyzete és jövője Magyarországon és a Kárpát-medencében (Kidolgozás alatt álló program)

Programvezető: Somlyódi László

A) Rendezvények:

1997. március 22. *A víz világnapja* (Nyilvános konferencia)

Előadók: Glatz Ferenc, Göncz Árpád, Kuncze Gábor, Baja Ferenc, Lotz Károly. A program vitaindító konferenciája a KHVM-mel és a KTM-mel közös rendezésben. 420 résztvevő (MTA Székház, Nagyterem)

- 1997. június 10.** *A víz és a vízgazdálkodás jövőjéről készítendő terv tudományos és műszaki megalapozása* (Műhelyvita) (A KHVM-mel és a VITUKI-val közös tanácskozás) MTA Székház, Elnöki Tanácssterem
- 1997. július 24.** *A hazai vízgazdálkodási kutatások fejlesztése. A következő évtizedek stratégiájának megalapozásához c. tervtanulmány megvitatása.* (Készítette Somlyódi László, Berczik Árpád, Cselőtei László, Herodek Sándor, Strarosolszky Ödön és Várallyay György) (Műhelyvita) A Vízügyi Főigazgatás és a VITUKI részvételével. (MTA Székház, Elnöki Tanácssterem)

IX. A Duna és a Duna-völgyi régió fejlesztésének lehetőségei (Kidolgozás alatt álló program)

Programvezető: Illés Iván, Horváth Lajos

Rendezvényterv

- 1997. szeptember 23.** *A Duna és a Duna-völgyi régió fejlesztése c. elkészült tervtanulmány programvitája.* (MTA Székház, Elnöki Tanácssterem)

X. A technológiai fejlesztés lehetőségei (Kidolgozás alatt álló program)

Programvezető: Bor Zsolt, Prohászka János, Bihari István

MAGYARORSZÁG AZ EZREDFORDULÓN

c. könyvsorozat kötetei

MEGJELENT KÖTETEK

Globalizáció és nemzeti érdek

Bp. 1997. 197 p.

A demokrácia intézményrendszere Magyarországon

Bp. 1997. 187 p.

A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai

Bp. 1997. 203 p.

ELŐKÉSZÜLTBEN

1997-1998

Sárközy Tamás: Privatizáció után. A privatizáció kelet-európai modelljei

A településszerkezet fejlesztésének alternatívái és korlátai

Piacgazdaság és társadalmi szerkezet

Termőföld és életminőség

A magyar társadalom kulturális állapota

Megállítható-e a népegészség romlása?

Környezetvédelem és integráció

A közlekedés, hírközlés és az informatika fejlesztése

A mezőgazdasági termelés műszaki-technikai hátterének helyzete és fejlesztése

Az életminőség alakulásának tendenciái Magyarországon az ezredvégén

Ára: 540 Ft

AMHAR GURR AGRRH2DHSAG JETTERNE ES KILLATHASHAI